

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

76

20. ÉVF.

1988. SZEPT.

HUNG. KÖZL.	20. ÉVF.	3. (76). SZ	200-374 L.	NOVI SAD ÚJVIDÉK	1988. SZEPT.
----------------	----------	----------------	------------	---------------------	-----------------

C-890

BTO: 39+809. 431.1+894.511+030.85

YU ISSN 0350-2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz folyóirata

20. ÉVF.

1988. SZEPT.

3.

HUNG KÖZL.	20. ÉVF.	3. (76). SZ.	200 374 L.	NOVI SAD ÚJVIDÉK	1988. SZEPT.
---------------	----------	-----------------	------------	---------------------	-----------------

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK /
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA /
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES /
HUNGAROLOGISCHE MITTEILUNGEN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz folyóirata

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete a Tartományi Tudományügyi Öngazgatási Érdekközösség, valamint a JSZSZK Köztársasági és Tartományi Tudományügyi Öngazgatási Érdekközösség Szövetségének támogatásával

Szerkeszti a szerkesztő bizottság:
Danyi Magdolna, Jung Károly, Papp György, Pató Imre, Utasi Csaba

E szám szerkesztési munkáit Jung Károly és Pató Imre végezte

Felelős szerkesztő: Pató Imre

Kiadótanács: Štefan Barbarič (Ljubljana), Bori Imre (Újvidék), Lazar Čurčić (Újvidék), Mirjana Fulanović-Šošić (Szarajevó), Paszkal Gilevszki (Szkopje), Božidar Kovaček (Újvidék), Ivan Menden (Zágráb), Pató Imre (Újvidék), Szeli István (Újvidék), Ivanka Udovički (Belgrád)

Szerkesztőség: Hungarológiai Közlemények, 21000 Novi Sad, Stevan Musić u. sz. n.

Megjelenik évente négyszer.

Készült az újvidéki Városi Képviselő-Testület sokszorosító üzemében, 1989-ben.

AMB. GP. 11.758

TARTALOM

A TRADICIONÁLIS MŰVELTSÉG TOVÁBBÉLÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI
 II. JUGOSZLÁV–MAGYAR FOLKLÓR KONFERENCIA
 II. RÉSZ

Beszédes Valéria: A népi fafaragás Sztapárban különös tekintettel a faragott sírjelekre	205
Bodor Anikó: A Rákóczi-nóta családfájának szerb kapcsolatai	217
Burány Béla: Eredmények és problémák a magyar és a délszláv erotikus népmeseanyag összevetése kapcsán	237
Kiss Mária: A hagyományok rétegződése az emlékezetben	247
Kriza Ildikó: Élményelbeszélések a nemzetiségek egymás mellett éléséről	253
Bagi Ferenc: Mondókáink mondat- és dallamtípusai	259
Csorba Béla: Temerini hiedelemtörténetek a halálról, a halottakról, a hazajáró lelkekről	271
Hoppál Mihály: A samanizmus helye a magyar kultúra történetében	293
Tari Lujza: Kiss Lajos népzene gyűjtő munkássága a jugoszláviai magyarság körében	303

LEXIKOGRÁFIA

Kovács Kálmán: Értsünk szót! (A Szerbhorvát–Magyar Szótár szerkesztési elveinek és lektorálási szempontjainak elemzése)	313
---	-----

SZEMLE

Hegyi Imre: A hagyományos műveltség továbbélése I. Az I. magyar-jugoszláv folklór konferencia előadásai. MTA Néprajzi Kutató Csoport. Budapest, 1984.	371
---	-----

SADRŽAJ

II JUGOSLOVENSKO-MAĐARSKA KONFERENCIJA O FOLKLOR- NOM STVARALAŠTVU II DEO

Valerija Besedeš: Drvorezi iz Stapara sa naročitim osvrtom na drvoreze nadgrobnih spomenika	205
Aniko Bodor: Srpske relacije u rodoslovu Rakoczi-pesme	217
Bela Buranj: Rezultati i problemi pri kontrastiranju erotskog materijala u mađarskim i južnoslovenskim narodnim bajkama	237
Marija Kiš: Raslojavanje tradicija u sećanju	247
Ildiko Kriza: pripovetke o koegzistenciji raznih narodnosti	253
Ferenc Bagi: Rečenični tipovi i rečenična melodija govornog jezika narodnih daćjih pesmica Mađara u Jugoslaviji	259
Bela Čorba: Temerinska mitska narodna predanja o pokojnikovoj duši	271
Mihalj Hopal: Mesto šamanizma u mađarskoj kulturnoj istoriji	293
Lujza Tari: Rad i delo skupljača narodnog muzičkog stvaralaštva jugoslovenskih Mađara	303

LEKSIKOGRAFIJA

Kalman Kovač: Da se razumemo! Analiza redakcionih i lektorskih principa u toku rada na srpskohrvatsko-mađarskom rečniku	313
--	-----

PREGLED

Imre Hedi: Negovanje tradicionalne kulture. I. Predavanje sa I mađarsko-jugoslovenske konferencije o folkloru. Budimpešta. Etnografska istražička grupa Mađarske Akademije Nauke i Umetnosti, Budimpešta 1984.	371
---	-----

CONTENTS

POSSIBILITIES OF SURVIVAL FOR TRADITIONAL CULTURE 2nd YUGOSLAV-HUNGARIAN FOLKLORE CONFERENCE Part 2

Valéria Beszédes: Folk wood-carving at Stapar, with special attention to carved grave marks	205
Anikó Bodor: Serbian relations of the genealogical tree of the Rákóczi song	217
Mária Kiss: Stratification of traditions in the memory	247
Ildikó Kriza: Accounts of personal experience about the coexistence of different nationalities	253
Ferenc Bagi: Sentence and melody patterns in our ditties	259
Béla Csorba: Credence stories from Temerin, about death, the dead and revenants	271
Mihály Hoppál: The place of Shamanism in the history of Hungarian culture	293
Lujza Tari: Lajos Kiss' collecting of folk music among Hungarians in Yugoslavia	303

LEXICOGRAPHY

Kálmán Kovács: Let's make it clear! (An analysis of compilation principles and revisional aspects of the Serbocroatian-Hungarian Dictionary)	313
--	-----

REVIEW

Imre Hegyi: Survival of traditional culture, volú. Lectures at the 1 st Yugoslav-Hungarian Folklore Conference	371
--	-----

 INHALT

 MÖGLICHKEITEN DER WEITERPFLEGE
 DER TRADITIONELLEN KULTUR
 II. JUGOSLAWISCH-UNGARISCHE FOLKLOREKONFERENZ
 II Teil

Valéria Beszédes: Volkstümliche Holzschnitzerei in Stapar mit besonderem Hinblick auf die geschnitzten Grabzeichen . . .	205
Anikó Bodor: Hinweise auf serbische Elemente im Stammbaum des Rakoczi-Liedes	217
Béla Burány: Ergebnisse und Probleme beim Vergleich des erotischen Materials in den Volksmärchen der Ungarn und der Südslawen	237
Mária Kiss: Schichtung der Überlieferungen im Gedaächtnis	247
Ildikó Kriza: Erlebniserzählungen über das Miteinanderleben der Nationalitäten	253
Ferenc Bagi: Satztypen und Satzmelodie der Kinderverse der jugoslawischen Ungarn	259
Béla Csorba: Überlieferungen aus Temerin über die Seele der Verstorbenen	271
Mihály Hoppál: Die Rolle des Schamanismus in der Kulturgeschichte der Ungarn	293
Lujza Tari: Die Sammlertätigkeit des Volksmusiksammlers Lajos Kiss im Kreise der jugoslawischen Ungarn	303

LEXIKOGRAPHIE

Kálmán Kovács: Verstehen wir uns doch! Analyse der Redaktionsprinzipien und des Lektorierens im serbokroatisch-ungarischen Wörterbuch	313
---	-----

A TRADICIONÁLIS MŰVELTSÉG TOVÁBBÉLÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

II. JUGOSZLÁV–MAGYAR FOLKLÓR KONFERENCIA

II. RÉSZ

A NÉPRAJZI TANULMÁNYOK ELÉ

Folyóiratunknak ebben a számában tesszük közzé azoknak a tanulmányoknak a második részét, amelyek előadás formájában elhangzottak *A tradicionális műveltség továbbélésének lehetőségei, II. Jugoszláv–magyar folklór konferencia* elnevezésű tanácskozásunkon, Újvidéken, 1985. november 4–5-én, a Bölcsészettudományi Kar tanácstermében.

A konferencia előadásainak első részét ugyancsak folyóiratunkban tettük közzé az 1985. szeptember-decemberi, 64–65. számában. Az elhangzott tizenhét előadás közül tehát tizenháromnak a publikálására nyílt mód, a hiányzó négy közül háromnak nem készült el frásos változata, egynek pedig területi okokból voltunk kénytelenek eltekinteni a közlésétől.

Az itt közölt néprajzi dolgozatok közül az első öt tartozik a konferencia előadásai közé, a következő négy pedig egyrészt az Intézetünkben folyó kutatást, másrészt pedig nemzetközi együttműködésüket példázza.

Annak a konferenciasorozatnak a jellegéről, amelybe az 1985-ben, Újvidéken megtartott tanácskozás is tartozik, az említett, 64–65. szám tanulmányblokkjának elején szoltunk, az ott mondottakat tehát nem ismétljük meg. A tanulmányokat az újvidéki konferencia szervezője, *Jung Károly* rendezte sajtó alá.

ETO: 39:621.91
73.023.1

CONFERENCE PAPER

A NÉPI FAFARAGÁS SZTAPÁRBAN KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A FARAGOTT SÍRJELEKRE

Beszédes Valéria

Községközi Műemlékvédő Intézet, Szabadka.

Közlésre elfogadva: 1988. július 8.

Az emberélet fordulóihoz kapcsolódó hiedelmek, szokások a modern társadalmi élet körülményei között is fennmaradnak, természetesen nem az általuk ismert hagyományos formában, hanem a mai modern körülményekhez igazodnak. Napjainkban jól nyomon követhetjük a születéshez, lakodalomhoz, halálhoz kapcsolódó tradicionális rítusok keveredését a modern társadalom által kitermelt új szokásokkal. A társadalmi élet e részét állandó dinamikus mozgásban kell elképzelnünk, amely mindig új elemekkel gazdagodik, illetve szegényedik, minden korszak hozzáteszi a közösség által elfogadott új elemeket. Hogy melyek azok a szabályzók, melyeknek hatására elavulnak, az sohasem a városi értelmiség értékrendjétől függ, hanem a társadalmi és gazdasági mozgásoktól.

Az élethez kapcsolódó szokások közül a legtöbb hagyományos elemet mindmáig a halálhoz, illetve a temetéshez tartozó rítusok tartalmazzák. Ehhez valószínűleg az is hozzájárult, hogy a XX. századi ember számára a halál, a nemlét problémája még megfoghatatlanabbá vált, mint korábban. Korunkban lett általánosan ismertté a materialista világszemlélet tanítása, amely az átlagember számára a halál filozófiai problémájára nem ad, nem is adhat megnyugtató választ.

A tradicionális közösség a halált az élet folytatásaként fogta fel, s ennek szellemében az idős emberek megbékélve néztek szembe vele. A mikro-közösség a végtisztséget mindig emelkedett, ünnepélyes módon adja meg. Ennek a szertartásnak több tárgyi kelléke is van. A tartós, ami hosszabb ideig is megmarad, a sírjel. A sírremlék az átlagember földi életének egyetlen szimbóluma, amely egykori földi létére utal. A sírjeleknek a jugoszláv és a magyar szaktudományban szegényes az irodalma, az előbbi elsősorban a

kőből készült síremlékek foglalkozik, a magyar szakemberek figyelme viszont a fejfák kutatására irányult elsősorban.

Az észak-bácskai temetők rendjével, művészetével máig adós a vajdasági néprajz- és folklórtudomány. Ez alkalommal természetesen mi sem vállalkozunk arra, hogy átfogó képet adjunk erről a témáról, csupán a sztapári temető fakesztyeinek etnológiai, folklorisztikai és műemlékei tanulságait szeretnénk megvilágítani. Tesszük ezt azért, mert vidékünkön ez az egyetlen ilyen jellegű temető és műemlék. Témánk megvilágításakor szeretnénk szólni néhány általános jelenségről is, amely az általunk ismert falusi temetőkre jellemző, és amelyet módunk volt megfigyelni.

A temetők rendjét a község vallása, nemzetiségi összetétele, gazdasági állapota határozza meg. A különböző vallásúak mindig külön temetőben temetkeznek. Ha egymás mellett voltak a temetők, akkor azokat legalább kerítéssel szétválasztották. A legtöbb helyen rendszerint a falu más-más határrészén volt a pravoszláv és a katolikus temető. Ha több nemzetiség él a faluban, de azonos vallásúak, akkor nincs külön temetőjük a magyaroknak, bunyevácoknak, németeknek, de a temető egyik részébe temetkeztek a magyarok, másikba a másik nemzet. A falusi szokásrend azt is meghatározta, hogy a kápolna és a kálvária köré a község érdemes lakóit temessék: földbirtokost, jegyzőt, orvost, tenítőt, papot. Amennyiben ilyen nincs, akkor a jelesebb személyiségek és családok az első sorban kapnak helyet. Napjainkban ez a szokás már státuszszimbólummá vált. Ha nincsenek a temetőben szabályos parcellák, akkor szorosan egymás mellé ássák a sírokat.

Temetőink sírjeleit fából vagy valamilyen nemesebb kőből készítették. Észak-Bácska területén a falusi temetőkben viszonylag kevés kovácsoltvas, illetve öntöttvas kereszt van. Mivel ezen a vidéken kő nem volt, a követ mindig a nagyobb központokban vásárolták, azok is egy helyről szerezték be, mert a XVIII. és XIX. századi síremlékek formája, anyaga, stílusa egységesnek mondható Észak-Bácska és Bánság egész területén. A legrébbi sírkövek a XVIII. század végéről maradtak meg, azok sem a temetőkben, hanem a templomok kertjében, illetve a templomok oldalába falazva. Vidékünkön a legrébbi síremlék temetőben Sztapárban áll. 1789-ben állította bizonyos Cvianov úr Ruža nevű felesége számára, aki 55 éves korában Sztapárban hunyt el. A barokk stílusú szív alakú sírkövet, melyen még jól olvasható a felirat, valószínűleg kegyeletből, a múlt iránti tiszteletből újították fel a helybeliek az évszázadok folyamán. Ez a síremlék azt bizonyítja, hogy a legrébbi temetők egyike a sztapári temető ezen a tájon. Már Cothmann telepítési biztos ittjártakor ezen a helyen lehetett, mert Mária Teréziának írt jelentésében azt állította, hogy Sztapár a legrendezettebb szerb falvak közé tartozik. Széles, szabályos utcái voltak, ami nem jellemző a temetőre. Még napjainkban sincsenek szabályos sorok és parcellák, halmazosan állnak egymás mellett a sírok. A fő szabály az volt, hogy az egy családba tartozók egy halmazba kerüljenek. Ezekbe a halmazokba temették a csecsemőket is. Sztapárban nincsenek külön rész a gyerekkorban elhunytak számára. A nagycsaládi szervezet emléke él még ma is ebben a temetőfelosztásban.

A halottak sírját korábban mindig a jó ismerősök, szomszédok ásták ki. A temetés alkalmával vitték ki az egyszerű faragott keresztet. Napjainkban a sírt a temetőcsősz ássa ki, a keresztet pedig – a többi temetéshez szükséges kellékkel együtt – Zomborban szerzik be, mivel a faluban nincsen temetkezési egylet.

A végleges síremléket egy év elteltével állítják fel, mert addigra már leülepszik a sír. A tehetősebbek kőből állítottak síremléket, a szegényebbek pedig gazdagon faragott és festett akácfa kereszttel jelölték meg hozzátartozójuk nyughelyét. A jó gazdának vastagabb és magasabb akácból készítették el. Az akácát mindig a hozzátartozók adták. Az elhunyt már életében rendszerint meghagyta, melyik fát vágják ki keresztje számára. Élő szokás volt ez még a harmincas években is. Az egyik keresztlen elmosódva még látható az 1932. évszám, tehát 1933-ban állították. Adatközlőnk, Sofija Mrdjanov apósának keresztjét 1936-ban faragták. Az ő visszaemlékezéséből tudjuk, hogy azt is és a többi síremléket is a helybeli bognár, Pajo Mataruga faragta. Az ő sírját is megtaláltuk a temetőben. 1868-ban született és 1950-ben halt meg. Életének jelentős szakaszát még a múlt században élte le, abban az időben tehát, amikor a faluban nagy keletjük volt a díszes deszkahombároknek, a lakóházak tornácát is faragott faoszlopokkal támasztották alá. A múlt század második felében virágzott a fafaragás; több ács és bognár is foglalkozott vele. Századunk húszas-harmincas éveiben Pajo Mataruga már csak keresztet, guzsalyokat faragott és díszített, mert a közösség nem igényelt új gabonátárlókat, s a házak, tornácok oszlopát téglából vagy vályogból készítették. Az ő halála után megszakadt ez a hagyomány. Hiába jelölte ki a fát, az ő sírjára műkőből került a síremlék, mert nem volt, aki a keresztjét kifaragja.

Nem föltételezhetjük, hogy Mataruga mester nény-öt évtizedes tevékenysége hozta divatba a keresztke-t típusát. Valószínűleg már korábbi hagyományt folytatott, valakitől ő is eltanulta, mert néhány elégett és korhadt keresztet más mester munkáját fedeztük fel. A ma is álló keresztet nagy részét azonban kétségkívül ő készítette.

A sztapári keresztet a tetejes fakeresztet típusába tartoznak. Díszítési módjuk alapján három altípusba sorolhatók:

A. Függőleges szárát gazdagon kifaragták, cikcakk, fűrészfogas mintákkal. Sfkdszítmény nincs rajta. A vízszintes szár is minden bizonnyal faragott volt, de letöredezett és elkorhadt.

B. A függőleges szár alsó harmadát hasonló mintákkal díszítik, mint az elsőt, két oldalán, és az elején vésett sfkdszítmény van: stilizált levelekből kinövő tulipánforma, illetve szívből kiinduló tulipán, esetleg más virág.

C. A függőleges szár alsó harmadán van három-négy sor gyűzűszerű faragás.

Az A, B, C típusú keresztet tetejét mindig fenyőfából készítik, erre az elejére és a hátuljára, hullámvonalas vagy fűrészfogasan kivágott lécet szögeznek, a C típus esetében egyszerű vékony dísztelen lécet tettek. A keresztet szárait mindig lapolással illesztették egybe, nagy fejű kovácsoltvas szöggel erősítették meg, később közönséges nagyméretű szöveget alkalmaztak.

A tulipán és a szív közkedvelt mintája a sztapári fafaragóknak. Nemcsak a keresztteken alkalmazták őket, hanem a gangok oszlopfejét is velük szépítették, a szántalpas deszkahombárok is gyakori motívumok voltak. A datált szántalpas hombárokból tudjuk meghatározni elterjedésük idejét is. Az 1838-ban készült gerendavázás gabonáson még csak faragott díszítés van, az 1847-ben készített gerendavázás gabonáson már megtaláljuk a tulipán és a szív alakú síkdíszítményt, igaz, nem Sztapárban, hanem egy Csonoplya közeli szállás csoporton, Šaponján, ahol 1843-ban állítottak fel ilyen díszítésű gabonást. A szívből kinövő tulipán a múlt század második felében vált általánosan divatosá ezen a vidéken.

A tulipán és a szív a magyar népművészet általánosan ismert motívuma, a török hódoltság után a városi és falusi mesteremberek által készített és díszített tárgyakról került át a parasztsághoz, hogy a virágornamens váljon uralkodóvá a XIX. században. Milovan Gavazzi szerint a szűchímezéseken található tulipánminta a jugoszláv népek népművészetében a magyar díszítőművészet hatására jött létre. A fafaragások virágmotívumai közép-európai hagyományt örökítettek át a jelenbe. Sztapárban és a többi Zombor környéki faluban a virágminta elterjedésében ugyanolyan fontos szerepe volt a sváb iparosoknak is, mint a magyar hépi díszítőművészetnek.

A török hódoltság után a vajdasági falvak iparosai elsősorban németek voltak, akik magukkal hozták anyaközségük hagyományát, de azt a helyi ízléshez, meglévő hagyományokhoz alakították. Így kerülhetett rá a sztapári keresztekre a magyar díszítőművészetben is elterjedt tulipán és szív. Malonyay Dezső más típusú keresztteken – Székelyföldön, Kalotaszegen és a palócoknál – a sztapárihoz hasonló vésett mintákat rajzolt le a századfordulón. Novák László monográfiája tanulsága szerint hasonló síkdíszítmények találhatóak a Duna–Tisza közí fejfákon. Jugoszláviában a szlavóniai pravoszláv temetőknél van a sztapárihoz hasonló faragott sírjel.

A sztapári temető faragásai arra készítetnek bennünket, hogy továbbgondoljuk a szántalpas hombárok eredetével kapcsolatos problémákat. Fűzes Endre a gabonátárlókról készített monográfiájában Bellosics Bálint adataiból, valamint a néprajzi atlaszból arra következtet, hogy a szántalpas gabonátárlókat ezen a területen a sokácok honosították meg.

Sztapárban a szántalpas hombárok valamennyi lehetséges variánsa megtalálható. A Zombor környéki tanyákon mindenhol ismert, néhány példánya még ma is áll. Čičovin úgy tudja, hogy a szontai sokác bognárok készítették. A század elején Bellosics Bálint is ezekre hivatkozott, mégis azt kell mondanunk, hogy nem kizárólag a sokác népesség volt a terjesztője a gabonátárlók e típusának, mert Észak-Bácskában mindenütt ismerik, ahol szerb lakosság élt.

A sztapári szájhagyomány úgy tartja, hoga a falu lakói Martonosról érkeztek Rákóczi kurucai elől. A Martonoški személynév is erre utal. Martonoson ismerik és használják a fonott szántalpas hombárokat. A szerb temetőben nincsenek a sztapárihoz hasonló kereszték. Tehát, a fafaragás a XIX. században alakult ki. A két falu díszítőművészetének egyéb vonat-

kozásait is hasznos lenne megvizsgálni, hogy ne csak a személynevek, a szájhagyomány és a gabonatárló bizonyítsa a két község kapcsolatát.

A kereszteteket mindig befestették. Hogy milyen színre, az attól függött, hogy fiatal, öreg, férfi vagy nő számára készült-e a sírjel. Az idős sztapáriak keresztjét mindig barnára festették. A fiatal és középkorú férfiakét sötét-kékre, a faragás mintáját pedig világoskékkel emelték ki. A keresztet tetején található hullámos lécet pedig a férfiak esetében sötétkék, világoskék és fehér színnel pöttyözték. A nők sírján a világoskék helyén élénkpirosat használtak. A keresztteken az alapszín kék volt. A gyerekek sírját zöldre festették, a mintát sárgával hangsúlyozták.

Észak-Bácskában nemcsak a sztapáriak faragták keresztjeiket, hanem a monostori sokácok is, de ezek sokkal egyszerűbbek: a kisebbek csillag, illetve X díszítésűek. Korábban ezek is festettek voltak. A festésnek itt is az volt a szerepe, hogy a halott nemét, korát határozza meg, mert soha nem írták rá az elhunyt nevét. A keresztet e típusa napjainkban is ismert Monostorszegen, a szontai és béregi temetőben azonban nincs ilyen. Gubicza Kálmán írta le a monosszegi kereszteteket. Kéziratát a zombori múzeumban őrzik.

A többi Zombor környéki faluban egyszerűek a fásírjelek. Még a szomszédos Doroszlón sem vették át a sztapáriak díszes keresztjeinek a készítését, pedig közismert a két falu barátsága és a doroszlóiak fogékonysága a népművészetek iránt. Feltételezhető, hogy az eltérő vallás miatt nem alkalmazták ezeket, idegeneknek tartották, helyettük egyszerű fűrészelt keresztet állítottak.

A sztapári temető faragott sírjeleinek védetté nyilvánítása folyamatban van. Bekerülnek a tartományi műemlékek központi nyilvántartásába. Reméljük, pénzt is kapunk rá, hogy konzerváljuk a még konzerválható kereszteteket, mert attól nem kell tartanunk, hogy a helybeliek kiszedik őket. A kereszteteket, ha elkorhad egy részük, lejjebb ássák, de soha nem szedik ki, a halottak iránti kegyelet miatt. Újabb ilyen típusú sírjeleket már nem fognak csinálni, mert nincs aki megcsinálja, nincs hozzá akáca, s nincs igény rá. A régiebbieket ugyan nem dobják ki, de nem is újítják meg, nehogy – amit azt a néphit tartja – meghaljon valaki a családból. Tehát a ma élő sztapáriak nem tudják, hogyan kell befesteni a kereszteteket. Ezért mi sem írhatjuk elő, hogy a védett temetőbe csakis díszesen faragott és festett keresztet kerüljenek. Hiszen már régebben is állítottak kőből készült sírjeleket.

Sírjeleket ma is állítanak és állítani is fognak. Ma már műköből készülnek. Egy másfajta mérce szerint ezek is szépek, a helybelieknek mindenestre tetszenek. Így megelégedhetünk azzal, ha ezek a keresztet megmaradnak, mert egy lezárt korszaknak a jelképei. Hasonló a sorsa a többi restaurált és védett népi műemléknek is. Védésüket és megőrzésüket nem vonjuk kétségbe, de tudjuk, hogy a falu életében már nem az a funkciójuk, mint egykor. Az etnográfiai és a folklórjelenségek ugyanis mindig egyediek, de ugyanakkor közösségiek és elválaszthatatlanul egybeforrtak a hagyományos falusi étellel. A folklórizmus mindig egyedi kezdeményezésre jön létre, még ha ugyanabban a faluban akarják is fölújítani a folklórjelenséget, mint ahonnan ered, noha ezáltal elveszti eredeti rendeltetését.

Irodalom

Draškić: Nadgrobní spomenici u Srbiji, Narodno likovno izražavanje u Srbiji, Beograd 1970. 36–42 lap.

Füzes Endre: A gabona tárolása a magyar parasztgazdaságban, Akadémia kiadó Budapest 1984.

Milovan Gavazzi: Narodna likovna umjetnost, Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb MCMXVL.

Kunt Ernő: Temetők népművészete, Magyar népművészet, Budapest 1984.

Manga János: Magyar pásztorfaragások, Magyar népművészet, Budapest é.n.

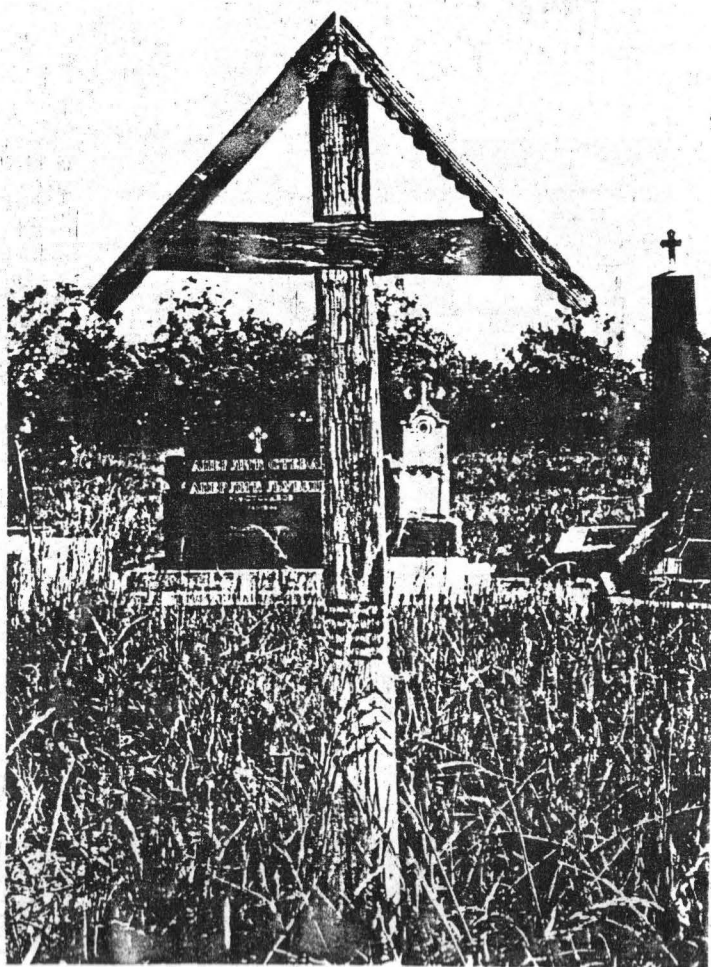
Malonyay Dezső: A magyar nép díszítőművészete I–V. Budapest 1907–1922.

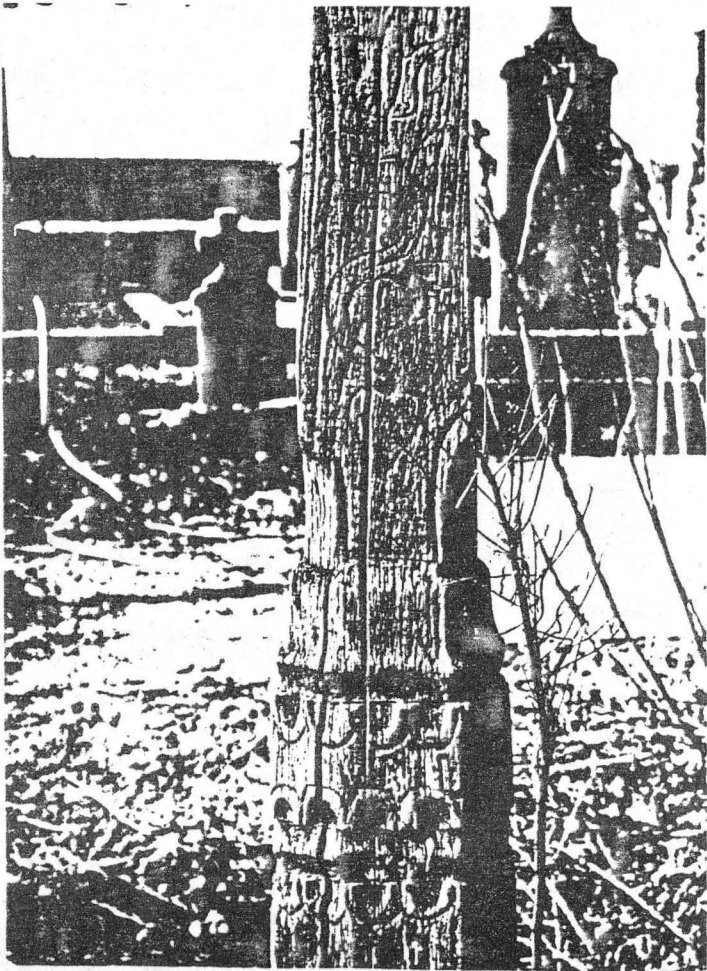
Novák László: Fejfák a Duna–Tisza közén, Nagykőrös 1984.

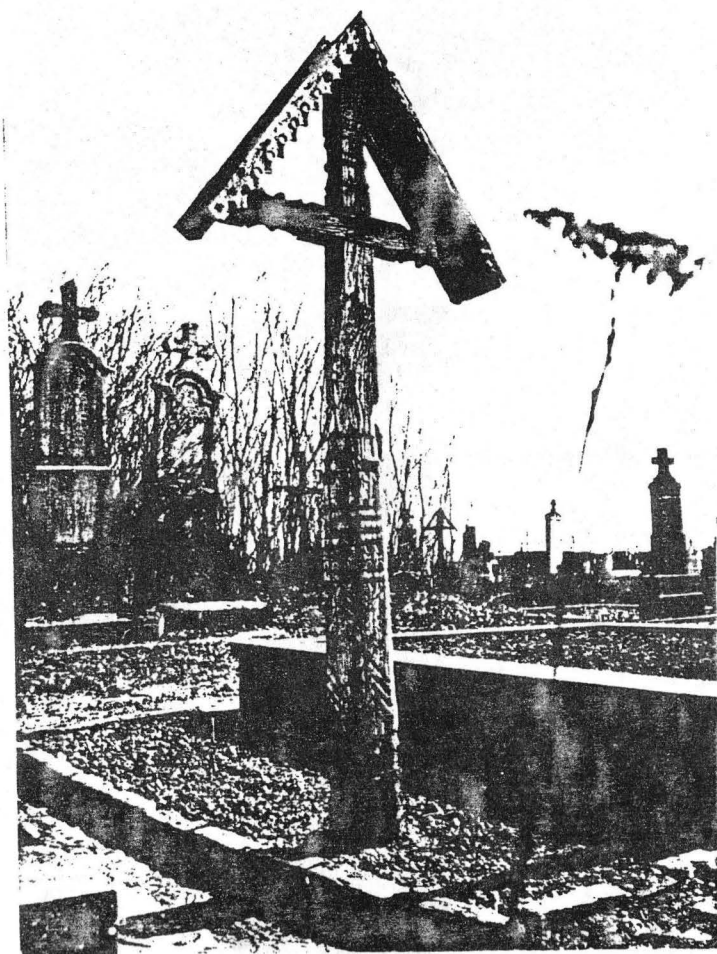
Nikola Pantelić: Narodna umetnost Jugoslavije, Jugoslovenska Revija, Beograd 1984.

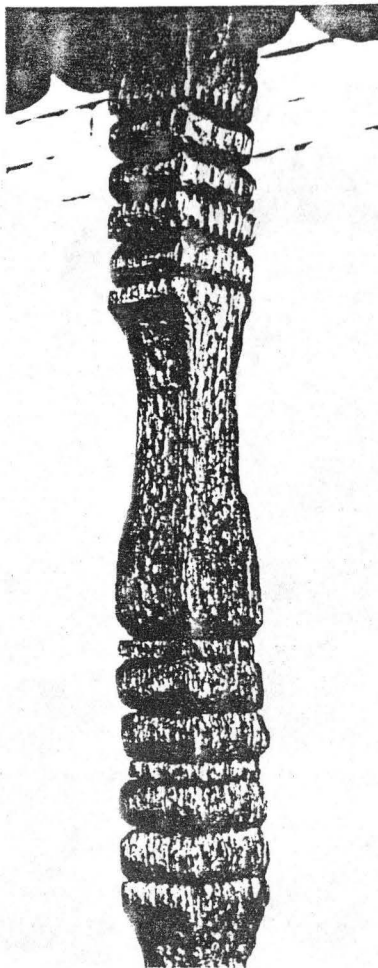
Képek jegyzéke

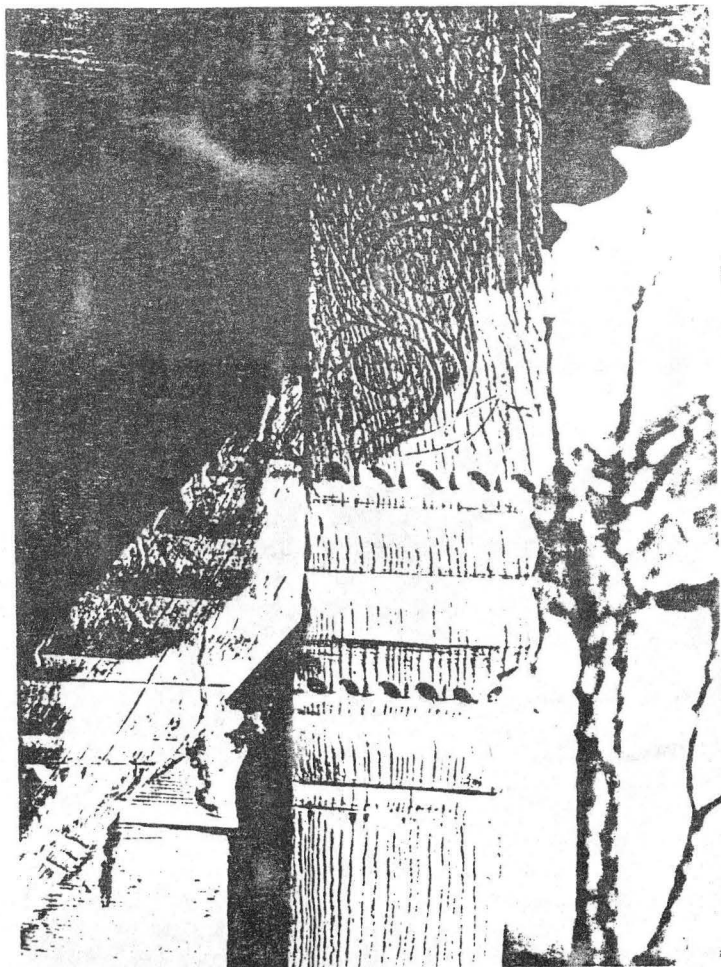
1. A C típusba sorolható kereszt
2. Jól látható a kereszt faragott és vésett díszítése
3. A szívből kinövő tulipán
4. Tornácoszlop – ilyenek voltak az A típusba sorolható kereszték
5. A hombár síkdíszítése
6. A gerendavázás gabonás faragott oszlopokkal

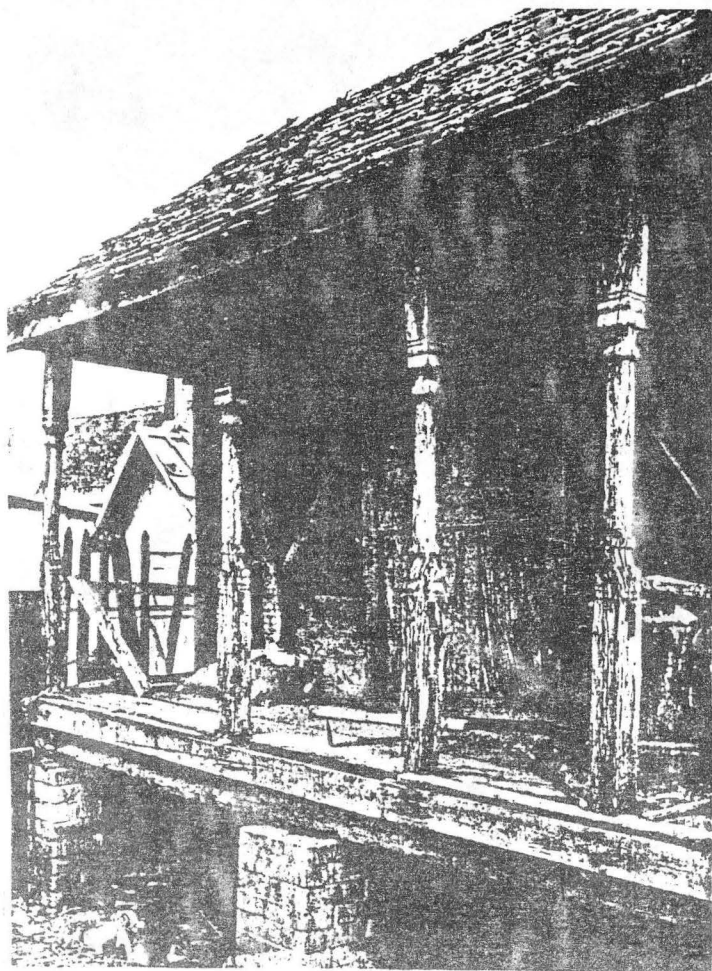

A RÁKÓCZI-NÓTA CSALÁDFÁJÁNAK SZERB KAPCSOLATAI

Bodor Anikó

Stevan Mokranjac Zeneiskola, Zenta.

Közlésre elfogadva: 1988 július 8.

Domokos Mária, 1980-ban közzétett tanulmányában, összefoglalta azokat az eredményeket, melyeket a magyar népzene-kutatás a Rákóczi-nóta máig sem világos eredetű dallamcsaládjának vizsgálatában elért.¹ Ez az előadás néhány szerb párhuzamra szeretné felhívni a figyelmet, elsősorban dallamokra, de egyéb járulékos jelenségekre is.

A csoportot röviden ismertetni elég nehéz, mert inkább csak motívikaiklag egységes.² Az itt tárgyalt dallamok csupán szűkebb csládi körre szorítkoznak. A bemutatást történeti forrásokkal és a jugoszláviai magyarság körében fellelhető rokonokkal kíséreljük meg.³

A névadó Rákóczi-nóta egyetlen töredékes népi változata a Felvidékről került elő.⁴

Az ismeretlen szerzőjű szöveg a kései kuruc költészet legjelentősebb terméke. Valósággal első nemzeti himnusszá vált, mint a Habsburgokkal való szembenállás jelképe.

Rákóczi kesergője néven ismert a szintén ismeretlen szerzőjű, feltehetően 17–18. sz.-i vers. A dallamcsalád másik típusát képviselő kesergő a Közép- és Felső-Tiszántúlról származik.⁵ Valaha szélesebb területen ismerhették, mert a kollégiumi énekeskönyvekben is előfordul.

A verbunkos stílusban megfogalmazott hangszeres Rákóczi-nóta, lassú és gyors tételpárban, melyből a híres induló⁶ keletkezett, csak 1826-ban bukkant fel Bécsben, szintén a "kesergő" dallamvázát követi.

Maga a dallam korábbi a kuruc időknél. A 17. sz.-i forrásokban négy ízben is találkozunk vele. A Victorisz kódexben kétszer is előfordul: szlovák szövegkezdettel és hangszeres darabként.

1. számú példa

YA SEM OSAMELA

Victorisz k. 7b/8a (Domokos 77: 249.1.)

Musical score for 'YA SEM OSAMELA' in 2/2 time, featuring a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The score consists of three staves. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one flat, and a 2/2 time signature. The melody starts with a half note G4, followed by a half note A4, then a half note B-flat4, and continues with a sequence of quarter notes: G4, A4, B-flat4, A4, G4, F4, E4, D4. The second staff continues the melody with quarter notes: C4, B3, A3, G3, F3, E3, D3, C3. The third staff concludes the piece with a half note G3, a half note A3, and a final half note B-flat4 with a fermata, followed by a double bar line.

2. számú példa

OLÁH TÁNCZ

Victorisz k. 53b/54a (Domokos 77: 250.1.)

Musical score for 'OLÁH TÁNCZ' in 2/2 time, featuring a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The score consists of three staves. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one flat, and a 2/2 time signature. The melody starts with a half note G4, followed by a half note A4, then a half note B-flat4, and continues with a sequence of quarter notes: G4, A4, B-flat4, A4, G4, F4, E4, D4. The second staff continues the melody with quarter notes: C4, B3, A3, G3, F3, E3, D3, C3. The third staff concludes the piece with a half note G3, a half note A3, and a final half note B-flat4 with a fermata, followed by a double bar line.

A Rákóczi-nótával és kesergővel való összefüggéseikre Szabolcsi⁸ utal. Ugyancsak táncdallamként jegyezte fel a Kájoni kódex.⁹ Ennek szöveges megfelelője Náray Lyra Coelestis-ében¹⁰ található egyházi ének.

3. számú példa

CHOREA

Kájoni k. 103a/b (Domokos 7/: 250.1.)

4. számú példa

Náray: Lyra C. 116. sz. (Domokos 7/: 250.1.)

Szent Péter a-pos-tol nagy dicsére- tit

Ú-jít-suk vi- gad-va, tart-ván ün-ne- pit.

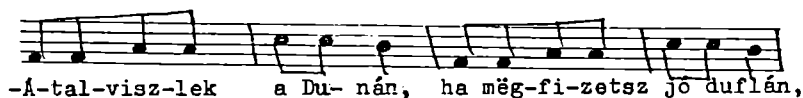
Az egyházi ág népi variánsokban a leggazdagabb. Az egész nyelvterületen ismert, főleg mint búcsúsének. A két utóbbi mellékletnek (3. 4. sz.) a Rákóczi-nótával való rokonságára Kodály figyelmeztet és egyéb családtagokat is a variánskörbe von, mint pl. a szaffikus formájú révészdalt (balladát) is¹¹. Ennek változatait nálunk Gombosról ismerjük¹².

5. számú példa

Parlando

$\bullet = 82$

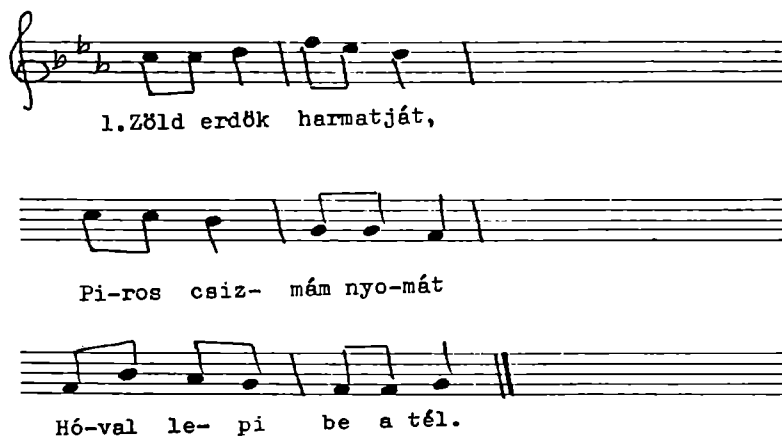
Gombos (Kiss L. /15/: 145. sz.)

A különböző vidékekről előkerült adatok alapján kiderült, hogy egy másik korabeli dallam is közrejátszott a variánsok kialakulásában. Ez egy három soros, állítólag szintén kuruckori ének, Pálóczi gyűjteményéből tudunk róla¹³. Dallamának és formájának megfelel a moholi révészdal töredék.

6. számú példa

(Énekes poézis /11/: 110.sz.)

1. Zöld erdők harmatját,
Pi-ros csiz- mán nyo-mát
Hó-val le- pi be a tél.

2. A magas hegyeken, Kietlen bérceken Fújdogál a hideg szél.

7. számú példa

Parlando ♩ = 96

Mohol (Burány /6/: 11. sz.)

1. Ré- vé-szek, ré- vé-szek,

Jó ré-vész mes- te- rek,

Vi-gye- tek át a Ti-szán!

2. Van még egy forintom, Azt is néktek adom, Csak vigyetek a Tiszán!

3. Elvitték uramat, Hét kis árva maradt. Vigyetek át a Tiszán!

4. Van egy sejem szoknyám, Azt is néked adnám, Csak vigyé ját a Tiszán!

A saffikus és a háromsoros forma kereszteződéséeként jöhettek létre olyan alakok, mint pl. a nem ismételt első sorú gombosi, vagy az utolsó sor megismétlésével négy sorossá vált csókai változat¹⁴.

8. számú példa

♩ = 92

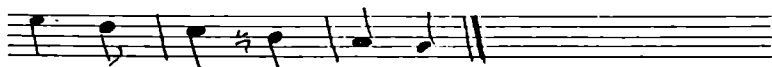
Gombos (Kiss L. /15/: 14. sz.)

-Ej, szi-ven, ré- vé szëm, vigyél átal a vi-zén!

-Á -tal visz-lek a Du-nán, ha mēg-fi-zetsz jó duflán!

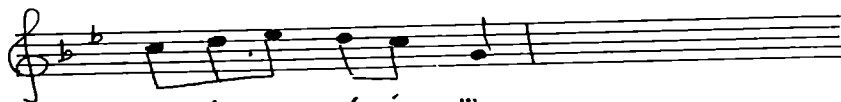

Ej, szí-ven, ré- vé-szēm!

9. számú példa

Parlando

Csóka (Paksa K./20/: 102. 1.)

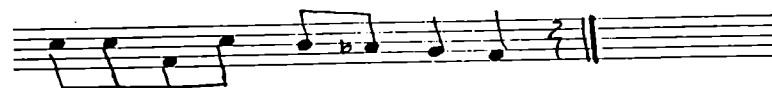
- Ré- vé-szök, ré-vé- szök,

Szép nevű em- bö- rők!

Vi- gye-tek á- tal a vi- zőn,

Vi- gye-tek á- tal a ré- ven!

A révészdal teljes változatát a múlt század végén jegyezte le Kálmány Magyarszentmártonban, dallam nélkül¹⁵.

10. számú példa

Mikor Rákóczi kiszökött, Rákócziné mög mönt vóna utána, nyájával, mindönivel, nagyon könyörgött a révészlegényeknek, hogy vigyék át a Dunán:

1. –Révészök, révészök, Jószívű legényök,
Vigyetök át az Dunán, Az Dunán!
2. Uramtúl maradott Három falka göboly,
Azt is nektök adom; Odaadom!
3. –Nem löhet, asszonyom, Asszonyom, galambom:
Mer nagy zaj mén az Dunán, Az Dunán!
4. –Révészök, révészök, Jószívű legényök,
Vigyetök át az Dunán, Az Dunánán!
5. Uramtul maradott Három falka ménös,
Azt is nektök adom; Odaadom!
6. –Nem viszünk, asszonyom, Asszonyom, galambom:
Mer nagy zaj mén az Dunán, Az Dunán!
7. –Révészök, révészök, Jószívű legényök,
Vigyetök át az Dunán, Az Dunán!
8. Uramtul maradott Egy nagy zsák aranyom,
Azt is nektök adom; Odaadom!
9. –Nem löhet, asszonyom, Asszonyom, galambom:
Mer nagy zaj mén az Dunán, Az Dunán!
10. –Révészök, révészök, Jószívű legényök,
Vigyetök át az Dunán, Az Dunán!
11. Uramtúl maradott Kőkényszemű lányom,
Azt is nektök adom, Odaadom!
12. –Nem löhet, asszonyom, Asszonyom, galambom:
Mer nagy zaj mén az Dunán, Az Dunán!
13. – Révészök, révészök, Jószívű legényök,
Vigyetök át az Dunán, Az Dunán!
14. Magam is odadom, Magam is odadom, Odaadom!
15. –Átviszünk, asszonyom, Asszonyom, galambom,
Nem mén mán zaj az Dunán, Az Dunán!

Mikor áthajtották a ménöst, göbolyókat mög a nyáját, azt mondta Rákócziné, hogy fejjék mög a ménöst, göbolyókat mög a nyáját, oszt fürdöjnek mög a tebbe. A révészök megfejték, mikor beleültek, tőpörtűjé sülte benne.

Így menekült mög Rákócziné.

1. Túlnyomórészt "fríg hangsor" (mi-végű zárlat; minden melléklet ilyen, kivéve a 9. és 15. számúakat).
2. Ingadozó terc, ingadozó szekund (hol alacsonyabban, hol magasabban intonált harmadik, ill. második fok; ez utóbbi sokszor csak a befejezés előtt. Ld. pl. 1–5, 11, 12, 14. sz.). Ez az ingadozás gyakran bővített másodot eredményez állandó (13. sz.), vagy állandótlan (8. sz.) jelleggel.
3. Dór-fríg sorközi, vagy sorvégi zárlatok cserélődése. Abból a jelenségből adódik, hogy a dallamot egy hanggal lejjebb fejezik be. (Sorközi zárlatcserére ld. 5, 11, 12. sz.; sorvégire 9 sz.)¹⁶
4. Viszonylag kis hangterjedelem, mely legfeljebb az oktávot éri el, oly módon, hogy a hangkészlet a záróhang alá is kiterjed. Így kapunk VII-7 (6 sz.) vagy VII-b6 ambitusokat (1–5, 7, 8, 11–13. sz.).
5. Tempóváltozás észlelhető strófán belül a szaffikus, vagy ehhez hasonló szerkezetű változatokon (5, 8, 15. sz.). Ez mellékleteinken nincs ugyan feltüntetve, de a lejegyzések többsége jelöli¹⁷. Így az első két sort lassabb, a harmadik gyorsabb, majd a zárósort ismét lassabb tempóbeli előadás követi.

A csoport egyéb jellemzői:

1. Strófaismétlő felépítés (Gerüstsrophenlied, ill. incremental repetition német vagy angol terminológiában). A magyar középkori balladák elég tekintélyesnek mondható része ilyen¹⁸. A révészdal Vargyas 14. századnak véli. Maga az ismétlődő, minden alkalommal csak egy-egy új elemmel megtoldott szerkesztés, igen régies eljárás, de ennek kerek egészé, csattanós történeté formálása Vargyas szerint a balladával egy időben kialakult fejlemény.
2. A strófanemek, mint láttuk, egyrészt az ún. szaffikus strófák. A középkori klasszikus szaffikum sokféle átalakult fajtáinak egyike. A megismételt első, az összetett harmadik és rövid befejező sor teszi felismerhetővé valamennyit (5. és 8. sz. – ez utóbbi nem ismétli első sorát).
A másik háromsoros változat szótagszáma: 6–6–7, egy ún. "nagy Balassi-sor". Sokáig töredéknek tartották, de a későbbi gyűjtemek tanúsága szerint ebben a formában is él (6., 7., 9. és 10. sz.). Szlavóniában virrasztóként éneklük¹⁹.
3. Rákóczi (és Bercsényi) nevének említése több révészdalban (10. sz.).
4. A viszonylag kis számú dallam sokféle funkcióban szerepel: lakodalom, párosító, ballada, névnapköszöntő, bordal, gyermekjáték, virrasztó, búcsúének, hivatalos egyházi használat és koldúsének. A múlt század népies műdalainak egy fajta fríg típusa is föltehetően ebből a talajból sarjadt.

A dallam szempontjából ide sorolható szerb párhuzamok száma elég kevés, tulajdonképpen csak kettő: egy változatcsoportban és egy magányosan előforduló típus. A szaffikus révész megfelelői Leskovac környéki és piroti példáink, de csak dallamjárásban.

11. számú példa

Vlasotinci (Leskovac) (Vasiljević /32/: 391. sz.)
(énekelte: Cvetković V. közgazdasági iskolás)

$\text{♩} = 72$

1. De i-ma vo-da stu-de-na, Ra-du-le?

Da i-dem da 'se u-da-vim, Ra-du-le

Da i-dem da se u-da-vim.

2. De ima drvo visoko, Radule?
Da idem da se obesim, Radule.
3. De ima mome ubave, Radule?
Da idem da se oženim, Radule.
4. De ima vino rumeno, Radule?
Da idem da se opijem, Radule.²⁰

12. számú példa

Pirot (Manojlović /18/: 99. sz.)

1. O -češ li me i- li me ne-češ, Ra-tće-le?

Da si pra-vo ka-za-la, Ra-do-le,

Da si mi pravo ka-za-la, Rat-ce-le.

Da otidem na svetogorsći manastir (Ratćele?)

Da stanem mlad kaluderin (Radole?)

Pa da dojdeš posle pri mene (Ratćele?)

Da si kažeš sviti grehove (Radole?)²¹

A terc itt is ingadozó: az egyik melléklet sorközi zárлата dór (11. sz.), a másiké fríg (12. sz.). Az AAB_v képletű forma azonban nem szaffikus. A sorszerkezet "ambrozián" 8-as, 3/2/3-as tagolódású (11 sz., a magyaroknál nincs ilyen), megtoldva három szótagú refrénnel. Ez megint a Kálmány féle változatot juttatja eszünkbe. Eddig öt közelebbi és távolabbi variánst találunk, melyek különböző tartalmú szövegek hordozói (a révészdalhoz semmi közük), refrénjük azonban mindég egyforma²². Főként lírai dalok, a leskovaci megjelölése: "falusi eredetű városi dal" (gradske seoskog porekla), a pirotiét: "guzsalyas" (prelo, sedencarske).

A Pálóczi féle háromsoros megfelelőt egy kelet-szerbiai lírai dalban véljük felfedezni. A sorszerkezet itt is elütő, "epikus tízes" (epski deseterac), a szerbek jellegzetes sorfajtája. 4/6-os tagolódása a középkori himnuszokéval azonos. A tartalom itt is teljesen más, akárcsak az előbbi szerb példák esetében.

13. számú példa

Manojlović /18/: 186. sz.)

San za-spa-la bu-la berkovač-ka,

San gleda- la, ni-kom ne ka-za- la,

Sa-mo ka- za a- gu A-lil- a- gu:

– Li me pita, pravo ču ti kažem:

Svo se nebo na grad navalilo,
A po nebo t'mna magla padla,
A po maglu modra ruža cavti,
A po ružu sitni tiči padli.

– Li me pita, pravo ču ti kažem:

Što to je se nebo navalilo,
To će Turci na vojsku da idu,
A što je se magla navalila,
To će iže puste da ostanu,
A što je se ruža rascavtela,
To su bule, mlade udovice,
A što su mi sitni ptiči padli,
Toj bulčeta sitni siročadi.²³

Tartalom szempontjából a révészdal szerb megfelelője talán egy levčai lírai dal lehetne, amit szintén guzsalyasban énekelnek. Ez is epikus 10-es, egysoros, astrofikus vers, jellegzetes szerb módon párosítva a dallammal: egy sor tükörfordításban (jednostih u inverziji), 4/6–6/4-es tagolódásban. Bartók a legtipikusabb szerb eljárásnak vélte²⁴.

14. számú példa (kotta)

Levač (Bušetić–Mokranjac /19/: 60/152. sz.)

Bo- gom bra- ti- mi-la,

Bo- gom bra- ti- mi-la

Ja- na Jan- ka ih!

– Bogom brate, Sibirjanin Janko,
 Prevedi me preko gore čarne
 Bez grljenja i bez milovanja
 I bez desne ruke u nedara.
 To je Janko bratimstvo primio,
 Prevede je preko gore čarne
 Bez grljenja i bez milovanja
 I bez desne ruke u nedara.
 Kad su bili pokraj gore čarne,
 Janko Jani tiho progovara:
 – Sele Jano, avaj dobra hladna,
 Dobra hladna za dvojicu mlada,
 I za mene, i za tebe, Jano!
 Grom udari iz neba vedroga,
 Ubi Janka pokraj gore čarne.²⁵

A strófaismétlő szerkezetet tekintve Vargyas²⁶ megállapítja, hogy ez a felépítés a szerbeknél szétesik. Ennek magyarázata valószínű abban rejlik, hogy a két nép kapcsolatait a török hódoltság megzavarta. Strófaismétlő szerkezetet mégis találunk a szerbeknél is, ha nem is a magyar balladának megfelelő tartalommal. A révszöveg konfliktushelyzete pl. hat változatban fordul elő különböző dallamokon, más keretbe ágyazva, igaz. A lírai strófaismétlő dal variánsai Pirot, Vranje, Leskovac és Kosovo környékéről származnak. Legtöbbjük töredék. Mellékletünk teljes alak.

15. számú példa

1.-A-man vo-de-ni-ča-re,

Dos-tum vo-de-ni-ča-re,

Maj-ka mi je mno-go bol-na,

Sme-ljaj mi ži-to-to!

2.-Dos-tum ka-di-če,

Sva dru-ži-na ka-il ne-su,

No-si si ži-to-to!

3.5.7.
vsz.3.5.7.
vsz.

3.5.7.vsz.

3.vsz. vsz.

8.vsz.

3. – Aman vodeničare,
Daću tebi čarne oči,
Smeljaj mi žitoto!
4. – Dostum kadiče,
Sva družina kail nesu,
Nosi si žitoto!
5. – Aman, vodeničare,
Daću tebi ruse kose,
Smeljaj mi žitoto!
6. – Dostum kadiče,
Sva družina kail nesu,
Nosi si žitoto!
7. – Aman vodeničare,
Daću tebi celu snagu,
Smeljaj mi žitoto!
8. – Aman kaduno,
Dostum kadiče,
Sva družina kail jesu,
Nosi si brašnoto!²⁷

Fontos rámutatni, az it is megfigyelhető, strófán belüli tempóváltozásra. A strófák ismétléssel öt vagy hat sorossá nőnek, rövid kezdő vagy belső refrénekkel bővölnek.²⁸

A szerb megfelelők, mint láttuk, csak egyes elemeikben (csak dallam, csak tartalom, csak felépítés) hasonlóak. Pontos megegyezésre a magyar példákkal egyikükben sem találni.

A meglehetősen egységes variáncsoportok (11, 12. és 15. sz.) viszonylag nagy területi elterjedtsége kissé szokatlan szerb viszonylatokban. A szerbek népzenejére is valószínű a "regionális feldaraboltság" jellemző, mint a románokéra²⁹, nem a nagy területi elterjedtség. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy minden kisebb földrajzi egységre egy bizonyos dallamállomány tipikus, amely távolabb menve teljesen megváltozik. Magyar nyelvterületen csak a régi stílusú népdalok között van dialektusbeli elkülönülés. Az egységes szerb változatok inkább városi közegre utalnak. Ez sok esetben a gyűjtemények funkció szerinti felosztásából is kiderül (pl. "gradske seoskog porekla"), vagy maguk az adatközlők is papok, hivatalnokok stb. (ld. 11. és 15. sz.). A másik, talán nyomósabb érv, ami az urbánus közeg gyanúját erősíti, hogy párhuzamaink szerkezetileg túl "bonyolultak". A szerb népdalok ugyanis astrofikusak. Általában szigorúan megszabott sorszerkezetű, de egysoros versstrófát énekelnek heterometrikus dallamon. Ezt különböző eljárásokkal érik el, mint pl. betoldások, ismétlések stb.³⁰ Idézeteink társadalmi háttérben tehát az értelmiség sejtethető.

Bartók vizsgálódásai a szerb és magyar népzene összehasonlításában negatív eredménnyel jártak ugyan, mégis van tudomásunk néhány közös vonásról, mindkét nép zenéjében.³¹ Az eddigi tapasztalatok alapján azt

mondhatjuk, hogy a közös vonások több nép zenei hagyományában fellelhetők, és nem korlátozódnak csupán szerbekre és magyarokra. A Rákóczi nótának pl. számos lengyel variánsa mellett még morva, szlovák, román rokonait tartjuk számon, sőt van tudomásunk egyetlen arab adatról is³². Ehhez még hozzátehetjük az előbb felsorolt szerb párhuzamokat is.

És itt, a területi elterjedéssel kapcsolatban jelentkezik a legizgatóbb kérdéskör: az esetleges keleti kapcsolatok, vagy keleti gyökerek egyáltalán. Tárgyalt dallamaiban a bővített szekund kifejezetten idegen elemnek van elkönyvelve mind a szerb, mind a magyar szakirodalomban. Vannak egyéb konkrét elképzelések is a zenei "orientalizmusok"-at illetően, ilyenek pl. a két bővített másodos "magyar"-balkáni", vagy "cigány hangsor", a széles ívelésű rubato dallamok, dervisdalok népi változatai, jellegzetes hangszeres figurációk, török mintára összeállított kamaragyüttesek, ú.n. "čalgije" stb.³³ Szabolcsi szerint a kuruckor dalai az első tömegkulturális termékek, amelyek háborús légkörben születtek, szomszédnépi párhuzamaik háttérben pedig a közös szabadsághozmozgalmak állnak. Az ismeretlen eredetű verbunkos gyökereiről pedig így ír: "melyek között azonban világosan felismerhető a régi magyar népies muzsikálás hagyománya (hajdútánc, kanásztánc), az Iszlám stílusának egyes közelkeleti, balkáni, szláv stílusoknak kisugárzása, alighanem cigány közvetítéssel, hozzá az újabb bécsi muzsika elemei"³⁴. A verbunkos keleti rokonaiként két arab és egy krimi tatár dallamot idéz³⁵. Az észrevételek leginkább nagy általánosságokban mozognak, vagy túl kis területre korlátozódnak, az egyelőre igen gyér keleti, egyedülálló párhuzam pedig nem futja jól megalapozott bizonyításra.

Bartók is utalt a Rákóczi nóta esetleges keleti kapcsolataira. Bővebben erről "Faji tisztaság a zenében" c. előadásában beszélt 1942-ben. Az akkor nyomtatott verzióból viszont épp ezt a részt hagyta ki, így köztudomásra csak 1976-ban jutott, a B. Suchoff által kiadott Bartók tanulmányokból³⁶. Domokos M. részletesen kifejti, mikor és hogyan juthatott Bartók ilyen következtetésre³⁷. Ennek rövid ismertetéseként ismét vissza kell kanyarodnunk Balassihoz, akinek egy 1588-ban frott versénél³⁸ ez a nótajelzés áll: "Arra az oláh nótára, az mint az eltévedt juhokat siratja volt az oláh lány". Az eltévedt juhokat sirató pásztor nótája 70 évvel később is igen népszerű lehetett, mert II. Rákóczi György, erdélyi fejedelem ünnepélyes bevonulásakor Marosvásárhelyre a katonazenész (egyetlen szál töröksípos) folytonosan ezt a nótát ismételtette, ahogy erről a szász követ tudósít 1659-ből³⁹. Bartók saját román gyűjtései idején a műfajt jellegzetesen románnak tartotta, lévén, hogy magyar adatokról még nemigen lehetett tudomása. Azóta a kutatásokból kiderült, hogy a magyar nyelvterület nagy részén is otthonos ez a kétrészes (lassú és gyors) programmatikus tételpár, úgy is, mint énekes, úgy is mint hangszeres és úgy is, mint táncpantomím⁴⁰. A lengyeleknél is tudnak róla, szóbeli közlésekből értesültünk, hogy a szerbeknél sem képez ritkaságot: cigányzenészek előadásában gyakran felhangzik kocsmákban, kávéházakban. A szakemberek átvett román anyagnak tekintik (frott formában mindeddig nem találkoztunk vele).

A juhait sirató pásztor hangszeres lassú tételét Bartók a román ú.n. "hosszú ének" csoportjába sorolta, így a hangszeres Rákóczi nótával ekkor hozhatta kapcsolatba, mert ennek figurációi (felfelé ugró kvartok, tercek ismételtetése) igen hasonlók, de maga a kötetlen, improvizálásszerű "hosszú ének" nagyjából megkülönböztethető 3 fő része is emlékeztet a hangszeres Rákóczi-kesergő cikornyák nélküli dallamvázára⁴¹. Megjegyzendő, hogy Bartók a "hosszú ének" hiányát a szerb népzeneben feltűnő jelenségként említi⁴². Ugyanekkor, így ír: "A magyar ú.n. Rákóczi-nóta, melyből a Rákóczi-induló ered, úgy tűnik, szintén ehhez a típushoz tartozik" (t.i. a "hosszú ének" típusához)⁴³. "De honnan jött a nóta?" Van az arab-perzsa dallamoknak egy bizonyos, nagyon határozottan keleti jellegű típusa, amely óriási területen terjedt el. Ismerjük Perzsiából, az arabok ismerik Irakban és Dzselfában (Algéria). Szórványosan feltűnik Kis-Ázsiában; a románok csaknem egész nyelvterületükön éneklük játszák és "a hosszú dallam"-nak (Cântec lung) hívják. Az ukránok erre a dallamra éneklük hősénekeiket (Dumy), és végül, az ukránok egy ága, a rutének (Magyarország ÉK-i sarkát lakják) szintén ismerik.

Ha ennek az arab-perzsa típusnak különböző példáit összehasonlítjuk a Rákóczi-nótával, bizonyos közös vonásokat állapíthatunk meg. Csaknem bizonyosnak látszik, hogy az utóbbi, a "hosszú dallam" elmagyarosodott formája, amely talán a szomszédos rutén néptől került át (Rákóczi felkelése Magyarországnak éppen abból az ÉK-i szegletéből indult el, ahol a magyar, rutén és román nyelvterület egymással érintkezik), vagy egyenesen a hódító törököktől.

Íly módon, ha a Rákóczi-indulót megvizsgáljuk, találunk benne arab-perzsa "hosszú ének"-eredetű elemeket, kelet-európai magyar elemeket, és közép-európai műzenci díszítő fordulatokat: micsoda együttese a legkülönfélébb összetevőknek! És mégis, ahogy ezek az elemek átalakultak, összeolvadtak és egyesültek, végül olyan zenei mesterművet eredményeztek, melynek szelleme és jellege kétségbevonhatatlanul magyar⁴⁴.

Miért hagyta ki Bartók ezt a részt a nyomtatott verzióból? Talán nem találta elég megalapozottnak a feltevést. Román kötetének bevezető tanulmányában sem említi.

Az eredetkérdés kiderítése a szomszéd népi és eurázsiai kapcsolatokkal együtt, a további kutatások feladata, ezt a munkát pedig csak elegendő számú, céltudatosan összegyűjtött népzenei anyag biztosíthatja. Az ide vonatkozó szerb adatok, láthatuk, nem túl számosak.

IRODALOM, FORRÁSOK

1. Balla Péter: Népzenei gyűjtés a bukovinai magyar falvakban, in: Ethnographia XLVI, Budapest, 1935.
2. Bartók Béla (1935): Népzeneink és a szomszéd népek népzeneje, in: Szőlőssy: Bartók összegyűjtött írásai, Budapest, 1966.

3. Bartók Béla (1942): Faji tisztaság a zenében, in: Szöllőssy: Bartók összegyűjtött írásai, Budapest, 1966.
4. Bartók Béla (1942): Yugoslav Folk Music, New York, 1978.
5. Bori Imre: Idő, idő, tavaszidő... A jugoszláviai magyarság népköltészetéből, Újvidék, 1971.
6. Burány Béla: Hallották-e hírét? – Pásztordalok, rabénekek, balladák, Újvidék, 1977.
7. Domokos Mária: A Rákóczi-nóta családfája, in: Magyar zene, 3, Budapest, 1980.
8. Đorđević, Vladimir: Narodna pevanka, Beograd, 1926.
9. Đorđević, Vladimir: Srpske narodne melodije, Beograd, 1931.
10. Eckhardt Sándor: Balassi Bálint összes versei, szép magyar comoediája és levelei, Budapest, 1974.
11. Énekes poézis – Válogatás Pálóczi Horváth Ádám: Ötödfélszáz énekeiből, Budapest, 1979.
12. Faragó József: A juhait kereső pásztor a magyar folklórban, in: Faragó: Balladák földjén, Bukarest, 1977.
13. Hozsanna – Teljes kottás népezenekönyv, Budapest, 1974.
14. Kiss Lajos: Zenetörténeti emlékek a szlavóniai virrasztóénekekben, in: Ethnographia LXXVII, Budapest, 1966.
15. Kiss Lajos: Gombos és Doroszló népzeneje, Újvidék, 1982.
16. Kodály Zoltán: A magyar népzene. A példatárat szerkesztette Vargyas Lajos, Budapest, 1971.
17. Kuhač, Franjo: Južnoslovenske narodne popjevke, Zagreb, 1878–1881.
18. Manojlović, Kosta: Narodne melodije iz istočne Srbije, Beograd, 1953.
19. Narodne melodije iz Levča (Bušetić, Todor-Mokranjac, Stevan) Beograd, 1902.
20. Paksa Katalin: Kálmány Lajos nyomában a Bánátban, in: HITK 4, Újvidék, 1970.
21. Pesovár Ferenc: Az elveszett juhait sirató pásztor története, in: Táncművészeti értesítő, Budapest, 1969.
22. Pesovár Ferenc: A juhait kereső pásztor tánca II. in: Táncművészeti értesítő, Budapest, 1970.
23. Petrović, Radmila: Narodna muzika istočne Jugoslavije – proces akulturacije, in: Zvuk, 2, Beograd, 1974.
24. Rajeczky Benjamin (1966): A magyar siratók egy különleges csoportja, in: Ferenczi: Rajeczky összegyűjtött írásai, Budapest, 1976.
25. Szabolcsi Bence: A magyar zenetörténet kézikönyve, Budapest, 1979.
26. Szendrei Janka-Dobszai László-Rajeczky Benjámín: XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben, Budapest, 1979.
27. Szendrei Janka: A regósének balkáni dallamrokonsága, in: MTA I osztályának közleményei, 23, Budapest, 1966.

28. Vargyas Lajos: Južnoslovenska narodna poezija i teorija o evropskoj baladi, in: Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd, 1974.
29. Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa, Budapest, 1976.
30. Vargyas Lajos: A regósének problémájának újabb zenei megközelítése, in: Ethnographia, Budapest, 1979.
31. Vasiljević, Miodrag: Jugoslovenski muzički folklor I (Kosovo), Beograd, 1950.
32. Vasiljević, Miodrag: Narodne melodije leskovačkog kraja, Beograd, 1960.
33. Žganec, Vinko: Hrvatske pučke popjevke iz Međimurja I–V, Zagreb, 1916–1951.
34. Žganec, Vinko: Orijeentalizmi u jugoslovenskom muzičkom folkloru, in: Tkalčičev zbornik I, Zagreb, 1955.

Jegyzetek

+ A zárójelbe tett számok az irodalom sorszámai

1 Domonkos M. /7/†

2 Szendrei-D.-R. /26/: II, 70. 1.; Kiss L. /14/: 174. 1.

3 Egyéb közeli változatokat ld. Domokos /7/.

4 Gicze (Gömör), Csehszlovákia; Kodály /16/: 65. 1.

5 Nagyszalonta (Bihar), Románia; Kodály /16/: 369. sz.

6 Erkel, Liszt, Berlioz műveiből jól ismerhető.

7 A Victorisz kódex több névtelen feljegyzőtől származik, 1680 tájáról. A morva határhoz közel eső Felsőhorócz (Csehszlovákia) birtokos családjának könyvtárából való, a Victorisz család tulajdonát képezte.

8 Szabolcsi /25/: 184–185 1.

9 Kájoni János csiki (Románia) ferencrendi szerzetes 1634 és 1671 között összeírt orgonabetulatórás gyűjteménye.

10 Náray György: Lyra Coelestis, 1695, Nagyszombat (Csehszlovákia). Ld. Hozsanna /13/: 212 és 227 sz. Közele rokona ennek a későbbi feljegyzésű, de korban tekintélyesebbnek látszó "Üdvöz légy, Krisztusnak..." kezd. ének, ld. Hozsanna /13/: 134, 162, 163, és 268. sz. Mura-közi népének változatait ld. Žganec /33/: II, 67–61. sz.

11 Kodály /16/: 64–65. 1. és 374. sz.

12 Ide tartoznak szintén a gombosi szaffikus formájú fríg párosítók, ld. Kiss L. /15/: 336–337. sz.

13 A gyűjtemény 1813-ból származik.

14 Ld. még egy majdáni változatát, Burány /6/: 112. sz.

15 Közölve Bori /5/: 9 sz. Vajdaságban összesen nyolc változatról tudunk: 3 gombosi, 4 északbánáti és egy moholi.

16 Ugyanilyen dór zárlatú párhuzamát találjuk 4. sz. példánknak Náraynál, ld. Hozsanna /13/: 303. sz. A 9 sz. példánk záróhangját ezért nem transzponáltuk g¹-re.

17 Domokos /7/: 251. és 253/b.

18 Vargyas /29/: II. 60–77. típusok.

19 Kiss /14/: 14/1. és II. sz. "Nagy Balassi-strófát" 3 x 6 + 6 + 7-es formában lásd pl. Eckhardt 60. sz. A 6 és 7 szótagú sorok kombinációján alapszik az ún. "redukált Balassi-strófa" is, pl. Eckhardt 35. sz. Egy "nagy Balassi-sor" Kálmány változatának (10. sz.) is az alapja, de három szótagú refrénnel van megtöltve. Megjegyzendő viszont, hogy az imént felhozott "nagy Balassi-strófa" (Eckhardt 60. sz.) is hasonló verszhang-refrénnel bővül.

20 Fordításban: 1. Hol lelek hűs vizet, Belefojtom magam. 2. Hol lelek sudár fát, Felkötöm rá magam. 3. Hol lelek szép leányt, Feleségül veszem. 4. Hol van jó vörös bor, Hadd iszom le magam.

21 A további szövegre a dallam nem alkalmazható egyértelműen. Fordításban: Kellek-e neked, vagy nem kellek, Ha igazat szóltál volna, Ha nekem igazat szóltál volna! Elmennék a szenthegyi kolostorba, Ifjú szerzetes lennék, Akkor eljöhetnél hozzám, Meggyónni minden bűnödöt.

22 Ld. még Kuhač /17/: 544. sz. (Trnovo, Bulgária), Đorđević /8/: 130. 1.; Đorđević /9/: 131. sz. (szintén Piroto, egészében refrén, azaz pripev).

23 A kiadványban nincs jelölve a hely és az adarközlő. Fordításban: Elaludt a török asszony, Álmodt látott, senkinek se mondta, Csak megmondta aga Alil-agának. Megkérdeznéd, elárulnám neked: A városra a nagy ég rászakadt, Az égre rá fekete köd borult, A ködön meg vörös rózsá virult, A rózsára kis madarak hulltak. Megkérdeznéd, elárulnám neked: A városra az ég rászakadt, A törökök mennek háborúzni; Hogy az égre fekete köd borult, Pusztává vált házakat jelenit; A vörhenyes rózsá virulásá Zsenge török lányok özvegyesége; Az apró kis madarak hullása, Az özvegyek sok apró árvája. – Érdekes idézni az álomfejtés egy magyar (bukovinai) megfogalmazását (Bulla /1/: 131. 1.) – Anyám, édesanyám, Mit láték álomban: Két fekete felhő fejem felé szállt, Két sing selyem sinór Mellém le szállt, Apró veres gyüngyszem Ölömbe le hullt. I lányom, Csak lányom, Nemigen jó álom. Két fekete felhő, A te két hóhérod, Két sing selyem sinór. A te két látrángod, Apró veres gyüngyszem, A te könnyhullásod. (Nyolc szótagos, négyzetes strófa.)

24 Bartók /4/: 44 – 45. 1.

25 Fordításban: Jann Jankot az Istenre kérte: Atyám!na, Sibirjanin Janko, Vezess által a fekete hegyen Ölelés és cirógatás nélkül, Derekamon a jobb kezed nélkül. Janko hites testvérségre lépett, Átvezette a fekete hegyen Ölelés és cirógatás nélkül, A derekán a jobb keze nélkül. Amikor a túoldalra értek, Janko csendben így szólott, Janához: Jana leány, milyen jó hűs itten, Jó hűvös két fiatal számára, Énnekem is, teneked is, Jano. Derült égből nagy villám csapott le, Agyonütte fekete hegy mellett.

26 Vargyas /28/:198. 1. Strófaismétlő balladánk közül a következőnek tartja számon délszláv párhuzamát: Megégetett János, Megrontott fiú, Csudahalott, Szeretetpróba, Szolga és asszonya – általában nem strófikus felépítésűek, de azonos, ismétlődő sorok fel-felbukkanhatnak bennük.

27 Fordításban: 1. Ej, vízimolnárom, szívem, vízimolnár, Az anyám nagyon beteg, Öröld meg a búzám! 2. Szívem, asszonyom, A társaim nem hajlandók, Vigyed a búzádat! 3. Ej, vízimolnárom, Odaadom két szép szemem, Öröld meg a búzám! 4. Szívem, asszonyom, A társaim nem hajlandók, Vigyed a búzádat! 5. Ej, vízimolnárom, Odaadom szőke hajam, Öröld meg a búzám! 6. Szívem, asszonyom, A társaim nem hajlandók, Vigyed a búzádat! 7. Ej, vízimolnárom, Odaadom egész erőm, Öröld meg a búzám! 8. Ej asszonyom, Szívem asszonyom, A társaim mind hajlandók, Vidd hát a lisztedet!

28 Ld. még Đorđević /8/: 130. 1.; Đorđević /9/: 54. sz.; Vasiljević /31/: 87a, b; Vasiljević /32/: 382. sz.

29 Bartók /2/: 418. 1.

30 Bartók /4/: 37. 1.

31 Pl. Szendrei /27/, Vargyas /28, 29, 30/, Rajeczky /24/ stb.

32 Domokos /7/: 263. 1.

33 Többek között Žganec /34/, Petrović /23/.

34 Szabolcsi /25/: 58 – 59. 1.

35 Szabolcsi /25/: 200. 1.

36 Béla Bartók Essays. Selected and edited by B. Suchoff, London, 1976.

37 Domokos /7/: 260 – 262. 1.

38 Eckhardt /10/: 40. sz.

39 Faragó /12/: 453. 1.

40 Faragó /12/, Pesovár /21, 22/.

41 Domokos /7/: 256. és 261. 1.

42 Bartók /4/: 59. 1.

43 Bartók /4/: 49. lábjegyzet.

44 Bartók: Essays: 29 – 32. 1. Idézve Domokos /7/: 260. 1.

EREDMÉNYEK ÉS PROBLÉMÁK A MAGYAR ÉS A DÉLSZLÁV EROTIKUS NÉPMESEANYAG ÖSSZEVETÉSE KAPCSÁN

Burány Béla

Orvostudományi Kar, Újvidék.

Közlésre elfogadva: 1988. július 8.

Ez a szokatlan, sok mindenben rendhagyó, egyáltalán nem könnyen járható témaválasztás korántsem véletlen. Mondhatnók inkább: előre determinált volt egyrészt azzal, hogy egy kiadott jugoszláviai erotikus népmese-gyűjtemény, s a jugoszláviai magyar nyelvterületen gyűjtött anyagunk mennyisége erre ma már lehetőséget nyújt, másrészt azzal a nagyon sok kérdőjellel, vitatnivalóval, amit ez a kérdésegyüttes eleve vonz.

Az anyag egyik alapfokú jellemzője, hogy – van. (Mert ez, a néprajzi kiadványok tükrében, jóformán egyáltalán nem látszik.) Él, létezik, sőt szabadon burjánzik, olyan természetes gazdagságban, hogy az frásbeliség és a modern információs eszközök összerázó, egy szintre hozó hatása ma még nem érvényesül, tehát néprajzi szempontból feltétlenül figyelemre méltó, különösen érdekes anyag. Ebből következik, hogy nincs mesegyűjtő, aki rá ne akadna ezekre a mesékre, hacsak szándékosan ki nem kerüli őket, mondjuk: pirulva, fintorogva, vagy méla undorral el nem fordul tőlük. A gyűjtők egyre nagyobbnak tűnő része becsületes, tudományhú alapállásból össze is gyűjti őket, aztán rakosgatja, mert nem nagyon tud mit kezdeni velük. A legtöbb esetben aztán erőszakot követ el rajtuk: először is mélyrevágó késsel metszi ki belőlük a keresztény isten egyházának, de jóval inkább a mai "polgári közerkölcs" szellemének nem tetsző szavakat, megszeli a helyzeteket, aztán a "könnyebb olvashatóság" nemes céljával pesti nyelvre fordítja, vagy inkább átülteti a teljes szöveget, és egyiket-másikat szinte belopja egy-egy mesegyűjteménybe, és mindezt annál is inkább indokoltnak tartja, mert a meséskönyvek a gyerekeknek szólnak. S hogy azoknak mikor, kitől és milyen formában kell megtudniuk, hogy szüleik credendó bűnűnek termékeként jöttek a világra, az egyedenként, családonként, világnézetenként vitatható lehet, de hogy nem egy "ilyen" meséskönyvből, az vitán kívüli.

Az ilyenformán átköltött, ízét, színeit, aromáját vesztett mese láttán az eredeti formáját is ismerő olvasó fejében szinte természetűen fordul meg: "Te jó isten! Ez "az" a mese! Hogy néz ki?!"

A csontvázból ugyan a mai tudományos módszerekkel sok mindenre lehet következtetni eme anyaggá vált szervezetrészünknél még élő korában. A húmmal-vérrel bélelt, sőt élő, érző, gondolkodó, szervezettől azonban, a legjobb ilyen következtetés is sokmillió lényeges részlet erejéig különbözhet és különbözik is.

Az anyag másik alapfokú jellemzője a fentiekből adódik: az, hogy tudományosan nehezen hozzáférhető. A nyelvhatárokon belüli helyzet feltehetőleg, a nemzetközi elemző összehasonlítás szinte a lehetetlenségig foghíjas. Az országos mesekatalógusokban az ilyen mesék gyakran csak címszövekként szerepelnek, s utánuk zárójelben: "pornó".

Ilyen általános körülmények között, a szinte kivételesnek számító lehetőségünk, úgy véltük, kötelez. Ha meg lehet, akkor meg is kell csinálni, ha az egész sok, akkor legalább kicsi részleteiben, mert minden részlet a számtalan jellemzővel bír, megismerni való egésznek, mindig a priori jellemző része.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Afanaszjev 66 szerbhorvátra fordított, száz éve gyűjtött meséje után¹ a belgrádi Prosveta Kiadó 1984-ben kiadta Friedrich S. Krauss, Bécsben szerkesztett és Lipcsében, 1904 és 1913 között, az "Antropopohyteia" évkönyveiben közreadott, szerbhorvát nyelvterületen gyűjtött erotikus mesegyűjteményét.²

Részint e könyv anyaga (628 szöveg), részint ennek a mennyiségnek kb. 3/4 részét kitéve hasonló, jobbára kéziratos gyűjteményünk szolgáltatotta munkánk anyagát.

Mivel vizsgálatunk egyik kiindulópontját képezi, nem hagyhatjuk szó és jellemzés nélkül a Krauss-féle délszláv erotikus meseanyagkönyvet.

Friedrich S. Krauss német-zsidó származású nyelvész a szlavóniai Pože-gán született 1859-ben. Középiskolába is ott járt, nyelvész Bécsben lett, ott is doktorált mint összehasonlító nyelvész. Bécsben szerb, horvát, szlovén és bolgár nyelv ügyészségi tolmács. 1884 és 1886 között Rudolf trónörökös és a Bécsi Antropológiai Társaság megbízásából beutazta Boszniát, Hercegovinát, Dalmáciát, Szlavóniát, Horvátországot. Ezt az anyagot akkor gyűjtötte (25-27 éves korában), szavai szerint: "Egyébként szavamra adom, SOHA nem kérdeztem az embereket ilyen mesék után, hanem azokat csupán a jelenlétben mesélték egymásnak, miután rendszeren újrarendelésüket kértem lejegyzés alá, vagy pedig a lejegyzésüket észrevétlenül végeztem." (I lát – aki nem hiszi, járjon utána!)

Afanaszjev 1860 táján Clonbon névtelenül kiadott "Ettikon mesék"-et tartalmazó könyvéért a című Országos Kiadóban hogy és állhat közvetve, közvetve

életével fizetett. Krauss 1938-ban, Bécsben halt meg 79 éves korában, és így úszta meg az Ausztria Németországhoz való csatolása után bekövetkezett deportálást.

A Krauss-féle délszláv anyag, közreadója, Dušan Ivanić szerint is: "Morfológiailag a Krauss-gyűjtemény kaotikus anyag, mivel rendszerzőjét elsősorban a népi élet szexuológiai képe vezérli, nem a szövegek belső összefüggései, amelyek formai rendezés vagy más kritériumok szerinti elemzéssel is elérhetőek lettek volna." Az anyag dokumentációs voltának megőrzése végett ezt a rendszerzést az új jugoszláv kiadás is megőrizte.

A könyv beosztása tehát a tematikai rendszert igyekszik követni, a ez számukra csak megkönnyítette az összehasonlítást.

Mivel vizsgálatunk egyik bázisát, az egész Krauss-féle gyűjtemény, a maga teljességében szétfolyóznak, nehezen körülhatárolhatóknak és mérhetőnek véltük, kiválasztottuk a könyv négy, valamiféleképpen "általános" jellegű, egymás után következő (VI., VII., VIII., IX) fejezetének 103 közölt meséjét. Nevezetesen a férfi nemi szervekről, a női nemi szervekről, a nemi szőrzetről s a nemi aktus lebonyolításáról szóló meséket vetettük össze az általuk gyűjtött vajdasági magyar anyaggal, elsősorban az azonosság, a közeli vagy távoli rokonság szempontjait véve figyelembe, s csak ezen belül bocsátkozva bele némi, igen felszínes strukturális elemzésbe. Erre az elemzésre épp az anyag műfajilag roppant heterogén jellege hatott kényszerítőleg. Az erotikus tárgyú, "csattanós", egy-két mondattal életbehelyezett szólás, szóváltás 3-4 soros szövegétől a láncba kapcsolt, sok jelenetes, klasszikusnak is mondható erotikus meséig minden átmeneti, meg közbeeső forma előfordul ebben a könyvben.

Úgy véltük, választott módszerünket, a fejezetekre való szorítkozást az teszi indokolttá, hogy a műfaji hovatartozás szempontjából egyébként is roppant sokrétű és gazdag népi "kispróza" esetében az összehasonlítást úgyszólván csak nagy anyagok ismerete, de végül is a megvilágított részletek összefénye teszi lehetővé.

A vajdasági anyag jobbára a jugoszláviai Tiszavidék felsőbb szakaszáról, konkrétan elsősorban Zentáról és vidékéről ered. A mesék, egyébként önmagukban is összetett kategóriába sorolható műfajok felé tájolódnak elsősorban, és nem letagadottan ilyen célú gyűjtések eredménye. Mennyiségileg (a lejegyzett változatokkal együtt 350-400) csak az eddig közreadott ilyen anyag tükrében mondható számottevőnek, ez azonban, a teljes magyar nyelvterületi anyag méreteiről bárcsak viszonylagosan biztonságos kép hiányában, bizony meglehetősen lehet. (Első könyvünk³ közreadása előtt, volt aki azt is kétségbevonta, hogy 66 ilyen trufa egyáltalán előfordul vidékeinken.)

A mesekategóriák szempontjából a vajdasági anyag is roppant összetett.

Ezzel kapcsolatban tudjuk, hogy a rendezést, kategorizálást, a számbavételt és az összehasonlításokat lehetővé tevő tipizálást mindig emberek csinálják, meghatározott korban, meghatározott körülmények között; hogy az állandó gyűjtőmunkában új és új típusok kerülnek a felszínre, s ez a táguló ismeretanyag magától értetődően bővíti, javítja a meglévő rendszereket, s azt is, hogy ez a sokféle mesekategóriába oszthatóság a gyűj-

tőmunkát egyáltalán nem akadályozza. A gyorsan változó és felgyorsult életritmusú és gondolkodású világunkban, az eredetileg mesékről levált, s viccek formájában tovább élő részletek, meg az eredetileg "alighanem" ilyen mesék egészében viccé zsugorodott formái képezik gyűjtés és besorolás közben a legszámottevőbb gondot. Ez a gond azonban nem áthidalhatatlan.

Nem látszik lényegtelennek kiemelnünk, hogy Zentának és vidékének lakossága, eredetére nézve, nem kis százalékban palóc és alföldi, a szomszédos bánáti ő-ző falvak lakossága pedig, Bálint Sándor szavaival élve, "szögedi kirajzás".

Az összehasonlítás bázisaként a délszláv anyagból 103 mesét vettünk. A "visszahasonlítást", esetleg 100 vajdasági magyar, hasonlóképpen kiválasztott erotikus népmese összevetését a délszláv anyaggal, a magyar anyag nem zárult volna miatt, nem tartottuk érdemesnek.

EREDMÉNYEK

A délszláv erotikus mesegyűjtemény négy kiválasztott fejezetének 103 meséjéből, eddigi gyűjteményünk meséi közt:

azonos,	közeli rokonság,	távoli rokonság,	magy. megfelelő nélkül
28	17	8	50
27,2%	16,5%	7,8%	48,5%

Az összehasonlított meséknek több mint felénél mutatható ki bizonyos rokonság, az esetek 27,2%-ában pedig azonosság.

x

Az azonosság fokmérőjeként csak a történet, a fabula azonosságát vehettük figyelembe, természetesen véve, hogy a szereplők s a helyzetek, a táj és időkülönbségre való tekintettel mások. Hogy a Naszreddin hodzsából a délszláv anyagban olykor "Nastradin"-ra (nastrada=ráfizet, ráfáz) változtatott főhős nálunk a különböző helyzetek (gyakran obsitos ruhába bújtatott) Jánosa, s hogy pl. a nagyon nagy nemiszervű királylány a délszláv anyagban vizeléskor 9 vízimalmot öröltetve tíz hengert mozgat, a magyarban meg olyan, hogy a nemiszervét 9 sütőlapáttal vitték utána, vagy éppen olyan, hogy ha a nemiszervének egyik szélére "rászáll a kukukkmadár oszt ékezd kukukkóni, a másik felin nem lehet meghallani", de a párja itt is, ott is pásztor, csak ott Arszán, nálunk János. Sok más vonatkozásban elgondolkoztató, hogy aki ráfizet, aki a lakodalmi vendégseregben épp a padként szolgáló vőlegény nemiszervének végére kerül, majd arról a menyasszony megjelenésekor általában a kéményen keresztül a menyország felé lendül, az mindkét nyelvű változatban fellelhetően " a pap.

Részletesebb elemzéskor azonban kitűnik, hogy a 28 azonosnak elfogadott meséből 23 esetben a szereplők is azonosak, s a maradék ötben is

lényegtelen a változtatás, inkább csak a hatásfokozás kedvéért következett be. Hogy a magyar "szegény asszony" helyett a délszláv anyagban "cigány-asszony" szerepel, hogy a fiúnak az apja, vagy épp egy tudós, faluvégi öregasszony ad-e tanácsot, hogy pásztorfiú-pásztorlány, illetve szőlőmunkás legény-gazdalaný között esnek-e meg tündérmesékből kifejejtett részletek, nem tartjuk lényeges különbségnek. Az sem fontos, hogy az ilyesmi az egyik esetben szalmakazalban, a másik fa alatt, a Tisza helyett a Timok partján játszódik, de megkérdőjelezzük ezt a hangsúlytalanságot olyan esetben, mint a tojással homlokverős mesében, ahol a magyar, nősülni akaró, semmilyen megokolást nem sejtethető indokkal keres "fehér" nemiszervű lányt, a délszláv mesében meg ugyanez a legény a horvát-boszniai határon (számukra rituális háteret sejtetve) "szórtelen" nemiszervűt keres. Vagy mondjuk amikor a béka meg az egér nálunk csak közös elhatározásból indul együtt vándorútra, a délszláv változatban pedig az ördög s a felesége indul béka és egér képében vándorútra, függetlenül attól, hogy ugyanúgy járnak azonos bűvőhelyeiken mindkét tájékon.

Az összevetett délszláv és vajdasági magyar erotikus népmeseanyag típusok szerinti megoszlása

Típusok	Azonos	Közeli rokon	Távoli rokon	Magy. megfelelő nélkül
Mese – mese	26	6	2	16
Mese–teremtésmonda	–	1	–	–
Mese– anekdota	–	1	–	–
Mese viccek	–	1	1	–
Anekdota – anekdota	–	1	1	7
Tréfa – mese	–	1	–	–
Szóváltás – mese	–	1	–	5
Vicc – mese	–	–	1	–
Vicc – viccek	2	4	3	5
Szólás – viccek	–	1	–	–
Szólás – szólás	–	–	1	10
Szójáték	–	–	–	2
Teremtésmonda	–	–	–	4
Köszöntőszöveg	–	–	–	1
Összesen	28	17	8	50

Az "azonos" csoport meséi közül mindössze két olyan mese van, amelyek kategorizációs szempontból inkább a viccek közé tartoznánk, mindkét oldalon, bár a pontos határt nem könnyű meghúzni.

A 28 azonosnak elfogadott mese magyar variánsai Zentáról és környékéről, a jugoszláv változatok pedig Szlovéniát, Dalmáciát, Crna Gorát és Kosovo tartományt kivéve, valamennyi területről jöttek össze, azaz:

Boszniából	12
Hercegovinából	3
Szerbiából	8
Horvátországból	2
Szlavóniából	2
Macedóniából	1

x

A közeli. vagy távoli rokonság kategóriába sorolt meséknél fabulák része egyezik meg vagy pedig azonos tébajú, illetve azonos csattanójú más mesék, helyzetek tartoznak ide. Megesik, hogy a jugoszláv, vagy éppen a magyar változat tartotta meg teljesebb alakját, s a párja, megfelelője már viccé zsugorodott, vagy pedig mindkét esetben a vicc határait érintik, vagy mondjuk ki: általunk már viccnek tartott, rövid, többé vagy kevésbé csattanós szóváltás, helyzet a mondanivalója száz éve lejegyzett, vagy még ma is élő alakjának.

A közeli rokonságot mutató 17 címszó műfaji viszonyai meglehetősen sokfélék. Az esetek felében (9) a délszláv anyagban meséről van szó, s ebből 6 esetben a magyar megfelelője szintén mese, egy esetben teremtésmonda, egyben anekdota, s egy esetben az azonos témájú viccek sokasága.

A magyar anyagban meseként előforduló forma, a közeli rokonságot mutató címszók csoportjából, két esetben hozható közeli kapcsolatba más kategóriák tartalmával a délszláv anyagból, egyik esetben ez tréfa, a másikban csak kulcsmondatra szorítkozó szóváltás. Négy esetben tartozik mindkét összetett címszó tartalma a viccek kategóriájába, de úgy, hogy nálunk sok vicc forog közszájon azonos témákra; egyszer egy délszláv szólás hozható összefüggésbe a magyar viccek sokaságával, egy esetben pedig egy anekdotamese volt összehozható szóváltásban azonos párjával (Tőke István anekdotagyűjteményéből).

Ebben a csoportban négy délszláv mese mellé került a kéziratáblázatba az a megjegyzés, hogy a délszláv mese teljesebb, nálunk viszont erre a témára több változat ismeretes. Ezek közül egy esetben nálunk már viccé vált a mese (sok viccé), két délszláv viccként sorolt címszó mellé pedig az került, hogy nálunk sok vicc ismert erre a témára. Ezeket a szinte jellemzőnek mondható különbségeket részint a két gyűjtés ideje közt eltelt 100 esztendőnek tudjuk be, másrészt elgondolkoztató, hogy lehetséges-e, hogy az állítólagos magyar viccgazdaság, ami, ha tényleg van, csak máskorok tudik

soknak, számunkra természetes, tán bizonyos szerepet játszhat eme apró adatkülönbségek megokolásába.

x

A távoli rokonságot mutató mesék kategóriájába a délszláv anyagban is, a magyarban is csak három esetben van valóban meséről szó, melyek között kettőben egyenes párhuzam áll fenn a másik két esetben pedig mese-vicc, illetve vicc-mese a párhuzam. A másik 3 símszónál szóváltásnyi vicc kerül viccekkel szembe, s egy esetben egy délszláv keretbe helyezett szólásnak van távoli magyar hasonlója.

x

A röviden csak "nincs" kategória, az eddig még Vajdaságban le nem jegyzett meséket jelzi. Ez a viszony korántsem végleges.

A bizonyos rokonságot mutató, s az azonos mesék magas százaléka természetesen felveti, a nálunk még le nem jegyzett mesék esetében, egy részletesebb, odafigyelőbb strukturális elemzés szükségét, választ keresve egy olyanféle kérdésre, hogy "mi is az, ami nincs?", annál is inkább, mert az esetleg az "azonos" és a "rokon" kategóriák számarányaira is specifikus fényt vethet.

A nálunk még lejegyezetlen (103-ból) 50 délszláv-anyagbeli címszó közül mindössze 16 a mese, de van itt

- 4 teremtésmonda,
- 7 anekdota, s ebből 3 a vicc határán,
- 5 vicc,
- 1 köszöntő,
- 10 szólás (helyzetbe állítva),
- 5 szóváltás,
- 2 szójáték.

50

Más szóval, az 50 ilyen "mese" tulajdonképpen csak 20, a többi anekdota, vicc, köszöntő, szólás, szóváltás, szójáték, azaz, valamiképpen nyelvhez kötött anyag, amiről azonos témára minden napra lenne sok lejegyezni való, magyar szemmel véelve, valószínűleg minden nép nyelvén.

Ezek leltésével a megmaradt 73 délszláv címszóból csak 27,4% nincs meg a vajdasági magyar anyagban, viszont 38,4%-ra nő az azonos, 34,2%-ra pedig a közelebbi, vagy távolabbi rokonmesék száma.

HOZZÁFÜZNIVALÓK ZÁRADÉKKAL

A közzétett délszláv, s az eddig szalagra, részint papírra került magyar erotikus népmeseanyag összevetésekor, két irányból jelentkezik lényegesnek látszó megvitatnivaló. Az egyik, az általános, mondhatnók társadalmi színezetű, arra a kérdésre keres választ, hogy indokolt-e az a néprajztudományi, s vele együtt az a hivatalos társadalmi állásfoglalás, ami ezeket a meséket körülvéshi? A másik kisebb horderejű, "csak" szakmai, arról, hogy tudtunk-e meg valami újat az általunk összevetett két anyag kapcsán?

Az erotikus népmeseanyag fattyúként való kezelése, úgy tűnik, két főgyökérből táplálkozik. Az egyik a mesék témája, a másik a nyelve. Mindkettő külön-külön is elég lenne ahhoz, hogy az ítélszékek mai, hivatalos bírának a hátán felálljon tőle a szőr, bár maguk szívesen olvassák ezeket a meséket. (De az, ugye, egészen más, mint azok kezébe adni írásban, akik tudják, mesélik, immár sokszáz éve életben tartják ezeket a meséket...)

Azt mondják, ez a különböző rétegekben különböző intenzitással ma is jelenlévő, alapjaiban fals pietétizmus, valahonnan Franciaországból terjedt szét a XVIII. század vége felétől, ahol azidőben a faragott asztallábakra bugyogót húztak az "alantas asszociációk" megelőzése végett, s ahol azonban, ugyanebben a korban sok piszkosság előfordult, – némelyek szerint még más koroknál is több!

Vajon ennek a hozzáállásnak az "életes élet", a "természetes természet" újrakeresésében van-e létjogultsága?

Erről a kérdésről vallott véleményünk tisztának látszik: "Ezek a derús, a felszabadultság örömeivel szókimondó történetek, melyek sem tárgykukat illetőleg, sem a néven nevezés terén nem ismernek el semmilyen korlátot, a felvilágosodás korában szelheték keresztül-kasul a magyar társadalmat is, s vertek mély gyökeret épp a paraszti társadalom lelkipvilágában (persze hogy nem véletlenül), és olyan intenzitással, hogy ez a virágzás még ma is tart.

Nehéz elképzelni, hogy a felvilágosodást megelőző korokban hasonló történeteken nem nevettek az emberek, s hogy sok mindenben hasonló, rövid, csattanós, olykor "zsfros" tárgyú, szókimondó mesék a rágibb korokban nem fordultak elő. E mesék őse feltehetően a többi mesével egydős. A reneszánsz felszabadult levegőjében csak szárnyra kapott, elterjedt, jellemzővé vált.

E mesék világa nem szereti a hűbéri társadalom roppant szigorú vallási kötöttségeit, s az abból kinőtt polgári társadalom álszent világát. Kifigurázott alakjainak sora vallja ezt, kendőzetlenül, de az esetek túlnyomó többségében úgy, hogy a kifigurázottak körül s a büntetésükben is ott van a megértő, meleg humanitás. A trufa nem öl, vagy csak ritkán, s benne a halál akkor is a mérhetetlen butaság (kapzsiság, önfejűség) önmagát hajszoló vége, vagy a vidám, napos élet természetes rendje. Mondanivalójában, hozzáállásában alapfokún emberi, hisz EMBERI gyarlóságok körül forgó világ ez. Sokszor pálcát sem tör felettük, csak jót nevet, de oktanlan tiltások ellen egészséges kijátszással reagál. A pipogya, az ügyetlen de nagyívű, a buja de álszent, a gazdag de gyatra, a telhetetlen, a buta, az éhhetetlen, a

fősvény, az ok nélkül féltékeny, a faramucian sanda emberi viszonyok közt a maga igazáért szellemes ügyességgel, váratlan fordulatokkal telt leleményességgel küzdő Jánosok meleg, emberi válága ez, olyan hangvitelben, mely elsősorban a hivatalos társadalmak tiltásokkal teli szófetiszmusán lép át természetes életörömmel s olyan anyagmegformálásában, hogy ne legyen vitás: alapcélja mégiscsak a nevetetés.⁴

De ez a nevetés kinevetés is egyben. Gyarlóságok, szabálytalan társadalmi szabályok kinevetése.

”Szinte függetlenül attól, hogy egy-egy ilyen mese teljességében mese-elemekből épül-e össze, vagy csak a csattanó kedvéért kunkorodik a valóságtól messze eső, szóval és helyzettel játszó, ”mesebeli vadászmezőkre”, e mesék jellemzőjeként harsogó örömmel zibong valamennyiben a hétköznapi életes élet. Az is nevető, nevetető arcával fordulva felénk, még akkor is, ha egy-egy hős most éppen rajtaveszt, mert ez a rajtavesztés is olyan, mint azé a vesztesé, aki káromkodva, de nevetve vágja az asztalra a kártyát, mert tudja, nem vagyonna, de (babra, domóra, gyufaszálra, poénra) játékra megy a játék, s ez a játék – meg se kell vakarni, – maga a napsugaras élet. (Életöröm hát, nem szociokulturális háttérrel meghívott halál.)⁵

A tudatos ráfigyelés, s a megismerés késedelme, csak a mesterséges visszaszorítottság, a hivatalos kultúra alá, a szubkultúra szféráiba való száműzetés és nem a nehezen gyűjthetőség eredménye. (De így volt ez a népdallal is évszázadokon keresztül, sőt, a meggondolások is azonosak voltak!)

Ki kell-e mondanunk, hogy ezt a hozzáállást semmilyen szempontból nem tartjuk megokoltnak?

Az, hogy ennek a meseanyagnak nem kis része, több nyelvterületre szólóan, a nemzetközi irodalom alatti kulturkincsek részét képezi, nem jelent új információt. Az azonban, hogy az összevetett, egyéb kategóriáktól megtisztított délszláv és vajdasági magyar erotikus meseanyagnak több mint 70%-a bizonyos rokonságot mutat, úgy, hogy az összevetett meséknek több mint egyharmada, azaz 38,4%-a azonos, várakozáson felüli magas százalékaránynak látszik.

A két anyag gyűjtése területe nem közvetlenül szomszédos. Biztonságos helyzetkép tehát, csak a teljes magyar nyelvterület más tájai ilyen anyagának ismerete alapján alakulhat ki. Addig, elsőként a délről jövő hatás kérdése vetődik fel a vajdasági magyar anyagra. Az 1920 óta lezajlott két kolonizáció, s az azóta állandóan tartó emigráció, éppen az ország Krauss által bejárt gyűjtőterületeiről, ezt a lehetőséget fenntartja ugyan, s hogy az egymásrahatásnak ez a fele ma is folyamatos, arról olyan magyarul lejegyzett mesék is tanúskodnak, amelyek csattanója (mert verses) fordítatlanul szerbül szól a magyarul elmondott mese végén, az egyre kétnyelvűbb közegben. Az anyag korára való tekintettel azonban valószínűbbnek látszik egy előbbi anyag- és motívumvándorlás, akár észak-dél, akár dél-észak irányban. Talán épp ott, a reneszánsz idején, meg azután, zárosnak sosem vehető időkgig, legfeljebb ”gyakoribbnak”, vagy ”ritkábbnak” jellemezhető periódusokban.

A közös, török elleni háborúk egyéb, erről tanúskodó néprajzi anyaga, emeli magasra ezt a valószínűséget.

A mai egymásra hatás inkább a lefordítható, úgymond mindkét nyelven egyformán használható, napi politikát követő viccek kategóriájában látszik nemcsak hihetőnek, hanem naponta nyomon követhetőnek.

Végszóként: "A tradicionális műveltség továbbélésének lehetőségei"-t kutatva a szellemi néprajz még feltáratlan, s felméréstlen fejezetei is helyet keresnek."

IDÉZETT MŰVEK

1. – A. N. Afanasjev: Zavešteni tetreb, Prosveta, Beograd, 1983. Erotikon sorozat.
2. – F. S Krauss (Dušan Ivanić): Mrsne priče, Prosveta, Beograd, 1984. Erotikon sorozat.
3. – Dr. Burány Béla: Szomjas a vakló – 66 vajdasági magyar erotikus népmese, Forum, Újvidék, 1984.
4. – Dr. Burány Béla: Szomjas a vakló előszavából.
5. – Dr. Burány Béla: Piros a tromf – 77 vajdasági magyar erotikus népmese, Forum, leadott kézirat.

REZIME

Dr Béla Burány: REZULTATI I PROBLEMI UPOREDBE JUŽNOSLOVENSKIH I MADJARSKIH EROTSKIH PRIČA

Autor je izvršio uporedbu 103 erotskih južnoslovenskih priča iz četiri poglavlja (VI, VII, VIII, IX) zbirke F. S. Krausa: Mrsne priče, sa dosada prikupljenim materijalom Mađara u Vojvodini. Od 103 priča našao je da su 28 (27,2%) sa identičnom fabulom, od kojih samo u dve priče nisu i lica identična, u 17 (16,5%) slučajeva je našao blisku, i u 8 (7,8%) priča dalju srodnost. Bez srodnosti u dosada prikupljenom materijalu Mađara u Vojvodini je našao samo 50 priča (48,5%), međutim, nakon detaljnije analize tipova, naročito ove poslednje grupe, našao je, da se iz južnoslovenskog materijala od 50 samo u 20 slučajeva radi stvarno o rpičama, ostali deo čine anekdote, dobacivanja, vicevi i druge, jezično uže vezane kategorije. Sa odbitkom ovih, procenat srodnih priča se penje na 72,6% od kojih su u 38,4% nađene identične priče i u materijalu Mađara u Vojvodini. U nedostatku topografske slike rasprostranjenosti tih priča na celokupnom jezičkom području Mađara, Južnih slovena i drugih naroda Evrope, pravci kretanja fabule i motiva na relaciji sever-jug, jug-sever, danas se još ne mogu razlučiti, niti se mogu sagledati svi faktori koji su uslovlili ove posebno visoke procenat identičnosti i srodnosti. Autor smatra, da se najpre radi o zajedničkom evropskom kulturnom blagu koji još i danas živi u subkulturnim sferama, raširenim i odomaćenim najverovatnije još u periodu i posle renesanse.

A HAGYOMÁNYOK RÉTEGEZŐDÉSE AZ EMLÉKEZETBEN

Kiss Mária

Az MTA Néprajzi Kutató Csoportja, Budapest

Közlésre elfogadva: 1988 július 8.

Előadásomban arra a kérdésre keresek választ, hogy szórványban élő etnikum/ok/ esetében a néprajzi és folklórhagyományok hogyan élnek az egyes emberek emlékezetében, visszahatnak-e a gyakorlatra, s kimutatható-e a hagyományoknak valamiféle rétegződése az egyes emberek tudatában.

Mivel referátumom során egy kutatás kezdetével kívánom Önöket megismertetni, igen hálás lennék, ha előadásom után elmondadák saját hasonló tapasztalatainkat.

Munkám előzményeiről el kell mondanom, hogy a téma kidolgozásához 1985 nyarán kezdtem, amikor is a "Lipovljanski susreti" rendezősége felkérésére részt vállaltam a soknemzetiségű Lipovljani és környéke folklórijának és néphagyományainak gyűjtésében és feldolgozásában, amely anyagot többszerzős gyűjteményes kötetben kívánják közzétenni.

Magam Lipovljaniban és a környező Jamaricán élő szórványmagyság körében végeztem tájékozódó gyűjtést, amely ez ideig arra volt elegendő, hogy megismerkedhessek néhány ott élő családdal s néhány kitűnő adatközlővel.

Itt most ennek a rövid tájékozódó gyűjtésnek eddigi tapasztalatairól kívánok beszámolni.

Előljáróban röviden magáról a településről, Lipovljaniról kell szólnom.

Lipovljani Horvátország szlavóniai területén, Novska városától 10 km-re kelet felé esik. Novska vasúti és fontos közlekedési csomópont Sisak, Bosznia, Zágráb, Belgrád, a Dráva mente és tovább Magyarország felé. A törökök 1544-ben elfoglalták ezt a vidéket, s a török uralom 143 évig tartott. A lakosság a mai Burgenlandba – Gradišćébe menekült. A települések megsemmisültek, az egész terület a 17. századig ún. "senki földje" volt. A törökök alóli felszabadulás után, 1687-ben, először Kraljeva Velika újult meg, s később a lipovljani többi település is, amelyeket a Katonai Határ-

örvidékre szerveztek. Lipovljani a gradiškai határőrezred területére esett. A Katonai Határörvidék fennállása idején a gradiškai gyalogos regiment területére a horvát és a szerb lakosság tömegesen költözött Boszniából, Dalmáciából, Kordunból, valamint kisebb mértékben, Szerbia északi részéről. De jöttek ide németek, magyarok, csehek, szlovákok, ukránok, lengyelek, olaszok és mások, megtelepültek Lipovljani területén, azokra a kedvezményekre számítva amelyeket a Katonai Határörvidék nyújtott számukra. A település eredeti kaj-horvát dialektusa az újabb odaköltözők hatására *ijekavština*-ra és *štokavština*-ra változott át.

Magyarország és Ausztria között 1867-ben, valamint Magyarország és Horvátország között 1868-ban létrejött kiegyezés után, 1869. augusztus 19-én, Horvátországban megszüntették a társadalmi és gazdasági fejlődést erősen gátló, idejemúlt Katonai Határörvidéket. A helyükbe lépő megyei adminisztráció az addig birtokjogilag autonóm zártaságú határőrezredek területét megnyitotta az iparosodás előtt. A korszak kapitalista rendszerében előretörő rohamos ipari fejlődés maga után vonta a mezőgazdaság kiszélesedését is, valamint a mindkét termelési ág által kiváltott belső migrációt. Ez a belső népvándorlás természetesen nem csupán a szorosan vett Horvátország és Szlavónia, hanem az egész Osztrák-Magyar Monarchia területére kiterjedt, s jóformán valamennyi nyelvi-etnikai egységet érintette. Következésképpen Lipovljaniba és környékére is *ex orbe toto imperio*, a birodalom minden tájáról érkeztek helyet és földet kereső népszilánkok.

Lássuk, mindez hogyan rakódott le és őrződött meg az emlékezetben.

Az emlékezet legmélyebb rétegét Maruszki Istvánné őrzi, aki még Magyarországon született 1898-ban, Bárkányban. (Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy férje, Maruszki István vácbottyáni származású volt, 1894-ben született.) Maruszkiné lánykori neve: Kolonits Rozália; apja neve Kolonits József, anyja Takács Julianna. Őt, Rozáliát, a mátraverebélyi búcsújáró templomban keresztelték, amit ő "szentkúti" templomként emleget. Hatan voltak testvérek: négy lány és két fiú. Apjuk uradalmi ispán volt a Dégenfeld grófnoknál, ő volt a kisbárkányi major kezelője, ő felelt mindenért: az erdőért, a szőlőért, a cselédségért, fizette a napszámosokat, stb. Az egész család 1913-ban együttesen költözött Szlavóniába, s Lipovljaniban telepedtek meg. Olcsó áron földet vásároltak, még abban az évben házat építettek, s apja korábbi foglalkozásának megfelelően földműveléssel foglalkoztak.

Elmondásából megtudjuk, hogy ugyanabban, az 1913-as esztendőben, szlovákok és ruszinok is érkeztek Lipovljaniba. Adatait alátámasztja az 1913-as magyar helységnévtár, amely szerint a szóban forgó esztendőben Lipovljaniban 380 házban 1940 fő horvát, tót (értsd: szlovák), ruszin, cseh és magyar lakos élt, tehát a népesség már akkor is meglehetősen kevert volt. Bizonyosra vehetjük, hogy a helységnévtár felmérésekor nem teljes, és a későbbi összeírásokban szereplő nemzetiségek közül nem egy már akkor - 1913-ban - is itt élt.

Érdekes adatok birtokába juthat a kutató a *szlavóniai*, vagy akár távolabbi települések magyar társulatainak eredetéről vonatkozóan, ha az

informátorok közléseit egybeveti. Számontartották ugyanis, hol, melyik községben, honnan érkezett magyarok vagy magyarországi családok laknak.

Kolonits Rozália azon közlése, hogy Jamaricán somogyi, baranyai és bácskai magyarok telepedtek meg, alátámasztható egy másik adatközlő állításával. Gelencsér János már Szlavóniában született 1908-ban, de a nagyapja Gelencsér István még a Somogy megyei Nemesdédet és Galambokot emlegette családjuk fészkeként. A nagyanyja szintén Somogyból, Hetesről került Szlavóniába, Lipékre. A nagyszülők Lipéken–Lipik–(Pozsega m.)–házasodtak össze, és többszörös helyváltoztatás után Verbián, Új-Gradiska mellett kötöttek ki. Adatközlőnk 1939-ben Jamaricára nősült, s azóta ott lakik. (Fia már orvosként Zágrábban lakik, lánya pedig kivándorolt Ausztráliába.) Feleségének családja Törökkoppányból származik, de a felesége, Kecse Juliska, már szintén Szlavóniában született.

Értékes információkat szerezhetünk a házassági, családi kapcsolatok alakulását befolyásoló tényezőkről is. Példaként felidézem az 1904-ben, Kozaricán született Horváthné Ungár Magdolna esetét. Nagyjából saját elmondását idézem: 1921-ben ment férjhez, akkor került Jamaricába. A férje már ott élt akkor. A férjével Kozaricán ismerkedett meg – Ungár Magdolna ugyanis odavalósi volt. Katalin-nap előtt tartották meg az esküvőjüket. Négy nyoszolyólányuk volt, s természetesen komáik. Az esküvő után csak rövid ideig tartózkodtak a saját házuknál, átjöttek a vőlegény szüleihez Jamaricába. A házasságukat Madjuricben kötötték meg, katolikus pap eskette őket. Férje katolikus vallású volt, ő maga evangélikus. Amint mondotta, tulajdonképpen Antunovára kellett volna menniük megesküdni, mert ott van az evangélikus templom. De mivel a vőlegénye katolikus családból származott Madjuricbe mentek megesküdni, katolikus pap eskette őket, aki azt mondta az antunovára, hogy az nem pap, csak tanító. Az evangélikus pap nem akarta elereszteni az evangélikus egyház kötelékéből, mert ügyis kevés az evangélikus vallású hívő. Mivel katolikus templomban esküdtek, gyerekei szintén katolikus vallásúak lettek.

Itt kell megjegyeznünk, hogy nem csupán a vallási különbségekből adódó akadályokat nem vették figyelembe a házasságok megkötésekor, de döntő módon az egyes családok anyagi helyzete sem befolyásolta a házasságok létrejöttét. Pl. a korábban már említett Gelencsér Jánoshoz hozzáadták a módosnak számított Kecse Juliskát.

Ez a magatartásbeli rugalmasság érthető, ha meggondoljuk, hogy az üres kézzel érkezőknek egyetlen vagyonuk a rátermettségük volt, testi és szellemi erejük, vállalkozó elszántságuk. Gelencsér így emlékezik nagyapja szívós küzdelmére: "Akkor még Lipéken az öregapám dógozott mint *tisléri* munkát, az öreganyám meg hordta a maltert arra földházra, amik még most is ott vannak. De nem vót őnekik semmijük, amit keggerestek máma, azt hónap megették, *i tako eto*, nem vót semmijük. Akkor valamikor, amikor megszületett az apám, hát azt mondi az öregapám, menjünk valahová, azt mondi, hogy valamik legyünk. Akkor majd elmentek Tarányba (Toranj). Ott vettek egy hold földet, arra csináltak egy házat, ollan karókat leverdeltek, befönték, akkor azt besározták. Egy éjjel megháltak benne, azt mondi, hála

legyen a jó Istennek, azt mondi, most a saját házukban aludjunk egy éjjel. Másnap odajött a vevő, eladta. Akkor idejött Jamaricára, akkor itt Jamaricán vett két hód földet...”

Ungár Magdolna úgy emlékszik, hogy apjának 10 holdnyi földje lehetett. Ennél pontosabban és máig elevenebben él benne gyermekkorra hétköznapi munkáinak az élménye: "Jaj, mennyit szenvedtünk csak akkor, mikor és nyűttem (nőttem) abba az aratásba. Egész nap azon a forró napon szedtem a markot. Máma meg gyön a kombájn learati, meg kimasinál és kész egy nap. Akkor mentink, amikor én Kozaricán nyűttem, az a lóhuzó masina vót, tudja. Négy ló megy köri-köri, huszta aszt a masinát. Mink még ugye a szómát ráztuk, hátrára köllött mennyi, á mennyit szenvedtünk. Máma ez a fiatalság százszorota könnyebben él, mint mink, mikor mi éltünk, da."

Szólnom kell arról is, hogy adatközlőim, szinte valamennyien, jól emlékeznek a hagyományok, szokások egykori gyakorlására, amelyek között szép számmal gyűjthetők még a köszöntők is. (A dalkincs felgyűjtésére tudomásom szerint első ízben 1969-ben került sor, amikor Kiss Lajos Kresztóvácom és Imsovacon 68 dallamot rögzített.)

A december 13-i, Luca-napi kotyolásra egyformán mentek magyar és szlovák családokhoz. A magyar szöveget a szlovákok is értették: "Kitty-kotty,

Kitty-kotty,
Galagonya kettő,
Majd megvérrad,
Majd hajnal lesz,
Majd reggel lesz,
Szólnak a kakasok."

Ha bementek egy házba, fogtak egy darab fát, arra ültek:

"Adjon za Isten annyi csibét
Mind az égön a csillag,
És földön a fűszál

A kétők lányának olyan csöcse legye,
Mint a bugyogós korsó
És disznájának olyan vastag szalonnája legyen,
Mint az ajtó,
A kolbásza pedig, mint a mestergerenda."

Több szöveg is volt – mondták. A háziasszony kukoricát vett a markába és hitta a tyúkokat. Pénzt, kalácsot és bort kaptak.

A karácsonyesti szertartásos szokást a Lipovljaniban élő Maruszki József és feleségének elmondása szerint idézem: "Az itt élő szlovákoknál a karácsonyi kalácsból adtak az állatoknak is. Ádám és Éva napján mákos mácsikot ettek. Meg kellett enni mind, hogy bolha ne legyen. Az almát annyi

részre osztották, ahányan voltak a családban. Mézes pálinkát ittak. Amikor este petróleumlámpa égett, szénát és szalmát összekötöttek egy bálába, amit Maruszkai József öregapja bevitt a konyhába: Dicsértessék a Jézus Krisztus! – Levette a kalapját: Hála Isten, hogy megértük a Krisztus Jézus születése napját, adja az Isten, hogy a többeket is megérhessük! Nem ilyen búválbánattal, hanem örvendetes napokkal. Adjon az Isten sok búzát, sok bort, sok egészséget és még sok boldogságot! – Amikor eztet kimondta, öreganyám (válasza): Úgy adja az Isten! – Letette a bálát az asztal alá. A gyerekek kérdezték: Öregpapa, minek ez a széna és a szalma? – Válasz: A kis Jézuska majd ha éjféltájba hozza a karácsonyfát, majd itt egy kicsit lebuvál. Ajándékba mogyoróti, diót, almát tettek a cipőkebe. Az asztal alá tették a cipőket.”

Ugyancsak a szokások elterjedésének példája a húsvéti tojás ajándékozását megelőző korbácsolás, amelynek mondókját horvát, szlovák és magyar gyermekek közös csoportban, házról házra járva, mondtak el:

”Suki, suki
Blehi ven
A vajicka
Dajte sem.

Ja sukati
Ne prestanu,
Dok vajicka
Ne dostanem.”

”Ütlek, ütlek,
Hogy a bolhák kimenjenek,
És a tojást
Add ide.

A verést
Nem hagyom abba,
Amíg a tojást
Meg nem kapom.”

Előadásom nem kívánt több lenni, mint egy előzetes beszámoló arról a megkezdett munkáról, amelynek célja a további kutatások során eljutni a máig, és megvizsgálni azokat az etnikai folyamatokat, amelyek ennek a sokféle történelmi ok folytán összeverődött népességnek a mai életét jellemzik, a horvátországi szóránymagyarság múltjának és jelenének a vizsgálatu.

ÉLMÉNYELBESZÉLÉSEK A NEMZETISÉGEK EGYMÁS MELLETT ÉLÉSÉRŐL

Kriza Ildikó

Az MTA Néprajzi Kutató Csoportja, Budapest

Közlésre elfogadva: 1988. július 8.

Az etnikus kutatás reneszánszát éljük századunk második felében, de különösen az utóbbi néhány évtizedben. Az a tény – hogy a legkülönbözőbb társadalmi formációkban élők között sem tűntek el az etnikus vonások, hanem éppen ellenkezőleg tudatosan fordulnak vissza a korábbi történeti időkhöz, és keresik-kutatják az etnikus sajátosságokat – felerősítette, fokozta az elméleti igényű kutatásokat, összehasonlító vizsgálatokat¹. Ma az identitástudat megnyilvánulásait a népi kultúra egyes ágaiban speciálisan vizsgálják, mint pl. nyelvhasználat, viselkedésmód, népi díszítőművészet, népzene, színhagyomány területén. Közöttük a folklór műalkotások művészi módon, művészi eszközökkel képesek kifejezni az etnikus identitást.

Történeti visszpillantás során egyértelmű, hogy az identitástudat sokféle összetevőből táplálkozik, ennek következtében a folklór vetülete különböző. Közismert tény, hogy a nemzeti államok kialakulása, a nemzeti öntudatra ébredés egybeesett a folklór felfedezésével és annak tudatos vizsgálatával². Kevesebb szó esik arról, hogy a nemzeti államok létrejötté előtt milyen az etnikus tudat léte és arról, hogy az miképp tükröződik a folklór alkotásokban.

Dolgozatunkban ez alkalommal csak az élményelbeszéléseket, életrajzokat, biográfiákat vizsgáltuk meg a tekintetben, hogy bennük az etnikus közösségek egymásmellettiségét a közösség tagjai hogyan ítélik meg.

Az utóbbi időben megkülönböztetett figyelem fordult a paraszti visszaemlékezésekre. A néprajztudomány feladata, hogy a szóbeli vagy leírt önéletrajzokat feltárja, a bennük megfogalmazott történeti, társadalmi, kulturális fejlődési irányokat elemezze. Mindezek a jelenkor tudati állapotának fontos forrásai³.

1. Történeti kitekintés helyett csak érintőlegesen említtem

Hosszú évszázadokon át Magyarország jellegzetesen soknemzetiségű állam volt. Ebből következően az etnikus identitás kifejezésének hagyományos formái vannak, és ezek a néphagyományba változatos, esztétikailag kiérlelt alkotásokban fejeződnek ki.

Az etnikus öntudat kifejezése különösen ott jellegzetes, ahol szűk földrajzi térségben több nemzethez tartozó csoportok éltek együtt. Egyik ilyen terület a mai Magyarország déli része, Baranya megye.

Emlékeztetni szeretnék arra a tényre, hogy századunkban elénktáruuló soknemzetiségű terület történeti események következménye. Ezek legfontosabbjai, hogy a XVII–XVIII. században a török pusztítás miatt lakatlanul maradt területekre más vidékekről telepeseket toboroztak. Ekkor németajkú ún. sváb és Észak-Magyarországról szlovák lakosság telepítésére került sor. Továbbá dél felől szerb csoportok menekültek a török elől tömegesen északabbra, így az említett területre is. Századunkban pedig az első világháború okozott minden korábbinál nagyobb változást. Ennek következményeként indult meg a belső migráció magyar lakosság vándorolt a mai Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia területéről az anyaországba. A népmozgás felerősödött, a hitleri rezsim kezdeményezte ún. bécsi határmódosító döntések nyomán. Majd a II. világháború befejezése utáni tömeges ki- és betelepítéssel tovább fokozódott a belső migráció, a lakosságcsere. Az öt fő indok felsorolásánál még nem voltam tekintettel a gazdasági, kulturális reformok okozta változásokra, sem pedig az urbanizációs folyamatok következményeire⁴.

A politikai döntések, a felgyorsult spontán és szervezett telepítések, amik az etnikus identitást előtérbe állították. A kortársi népi elbeszélések, biográfiák, élettörténetek elsősorban a korábbi időszakokra, a fél évszázaddal ezelőtti eseményekre utalnak, bár esetenként ennél régebbi állapotra is fényt vetítenek. A szövegek sajátos módon vegyítik a valóságot és a képzeletet a tradicionális elbeszélésmód sémáit alkalmazva⁵.

2. Etnikus vonatkozású élményelbeszélések mesei elemei

A sokrétű élményanyagból azokat választottuk ki, amelyeknek megformálása – formai és tartalmi tekintetben egyaránt – a tradicionális folklórhoz állnak közel.

A. Az ártatlanul üldözött hős

Az élményelbeszélések visszatérő eleme a népmozgás vezetőjéről szóló véleményalkotás, mert a kisközösségnek fontos szereplője volt. Egyéniségét, jellemét a történetileg kiemelt pillanatok felnagyították, és sorsuk alakulását jelképesen az ő kezébe helyezték. Ennek következtében a helyi bírásokon is a vezetők személyét állították előtérbe. A korábbi időkről szóló mita

közlésekben sokféle változatban jelenik meg a helyi vezető alakja, mint ártatlanul üldözött hős. Egyik magyarbolyi interprtátor szerint 1919-ben a román csapatok előretörése következtében bukovinai vegyes lakosságú faluk Hadikfalva magyar vezetői ellen a katonai állapotoknak megfelelő rögtönítélő bizottság ítéletkezett. A visszaemlékezések szerint a mindenki által megbecsült vezetőt a rokonság és az egész falu ártatlannak hitte. Éppen ezért biztosak voltak abban, hogy a halálos ítélet végrehajtása nem következhet be. A történelem másként ítéletkezett, és a hőst kivégezték. Az elbeszélő szerint a közösség ártatlannak tartotta vezetőjüket és tudni vélték, hogy a halál utáni napon megjött a felmentő ítélet. (Erre azonban nincs történeti dokumentum.) Az élményelbeszélés Haynau nevéhez kapcsolt későn küldött felmentő ítéletre emlékeztet⁶. Az elbeszélést szorosan kiegészítette több folklór motívum. Ezek közül kiemelem, hogy a síron a névtelen tisztelők hódolatát hivatott kifejezni a napontkénti friss virág. A magyar és nemzetközi elbeszélő anyagból bőséges analóg példát lehet hozni erre, Szoratósz Elektrájától a szabadságharcos hősökig. Ebben az esetben azonban nem a folklór párhuzamokat szeretném kiemelni, hanem az etnikus tudat alakulásának folyamatát. Az emlékezetanyag az uralomra kerültek önkényességét évtizedek távlatából megszépítette. Tették ezt olyan körülmények között, amikor nekik magyaroknak eredeti hazájukat, lakhelyüket el kellett hagyniuk. A sok átélt negatív élmény mellett elbeszéléseikben az együtt élni tudás népi bölcsességének adtak hangot.

Az egymás mellett élő, különböző etnikumokhoz tartozó csoportok önismerete, közösségformáló ereje nem mutatott mást, mint amit pl. az azonos etnikumú, de különböző vallású falvaknál tapasztalunk. A vegyes baranyai falvak, német ill. szerb lakosság összetartozás-tudatát erősítette a magyaroktól eltérő nyelvhasználat és a más vallási kötelékbe tartozás, viszont a gazdálkodásuk egymást kiegészítő módon kapcsolódott össze.

B. Az életút helyességének hite: "happy end"

A legszínesebb élettörténeteket idősebb emberek mondták el. A hosszú élet, sok eseményt, bölcs élettapasztalatokat, leszúrt, megemésztett emlékeket tolmácsolnak számunkra.

Gazdag példatárral rendelkezünk a Romániából kitelepített magyarok élettörténeteit illetően. A bukovinai magyarok, akik német üldözés miatt kerültek peremvidékre, a Kárpát hegység keleti oldalára, állandóan tartották a kapcsolatot az anyaországgal. Az 1930-as években napirenden volt a telepek sorsának megoldása. Amikor 1941-ben Magyarországhoz csatolták Bácskát, a kiváló termőföldű kincstári birtokot, odateleptették a bukovinai magyarokat. Ott jelentős területeket lehetett kiosztani a földnélküliek között. A háború után újra Jugoszláviához csatolt területről a magyarokat Dél-Dunántúl német falvaiba telepítették le. Onnan viszont a helyi lakosságot vitték tovább. A sváb községekbe került a Moldvából kitelepített magyarok java része is⁷.

Konfliktushelyzet eleve adva volt. A németajkúak többszáz éve éltek ezen a vidéken. Bár hivatalosan Volksbundistáknak tartották őket és emiatt

kellet elhagyniuk szülőföldjüket, jelentős részük hazájuknak érezték szülőföldjüket és csak a kényszerítő parancsnak engedelmeskedtek.

Konfliktushelyzetet idézett elő továbbá a népességcsere szervezetlensége. A magyarok megérkeztek mielőtt a németek elhagyták volna saját otthonukat. A rendkívüli szegény, szekérkaravánon érkező moldvai és bukovinai magyarok ill. a fejlett gazdaságot vivő német parasztlakosok közötti ellentét az együttlakás minden szintjén igen erős volt. A társadalmi-gazdasági különbségeket tetőzte a kulturális diszharmónia. Mindezek fél évszázad alatt sem tűntek el. A történelmi események esetén tragikusak voltak.

A visszaemlékezések azonban nem a konfliktushelyzetre teszik a hangsúlyt – bár a valóságot nem tagadják. A mai életkörülmények és a múltbeli viszonyok egymásmellettségéből vonják le a tetteiket, sorsukat igazoló következtetést. A biográfiáknak egyik fontos sokféleképp részletezett és színezett egysége a mai öregkori életükben látott lehetőségek felsorakoztatása. Igaz ugyan az is, hogy nosztalgiával emlegetik a régi haza szépségét, de mégis az új környezet erőseit tartják fontosabbnak.

Esetenként hiányolják az öregek a régi, tradicionális kultúrához tartozó eseményeket (pl. lakódalmat, karácsonyi köszöntést, mesélő alkalmakat), de többre értékeli az új generáció városiaszkodó műveltségét⁸. A mai életüket jobbnak, emberségesebbnek tartják, és régi nehézségeket, konfliktusokat mindössze elkerülhetetlen intermezzónak vélik.

A faluban azok, akik a rosszlelkű sztalinista személyi kultusz időszakában önállóan gazdálkodóak voltak, és jó termelési eredményeik miatt atrocitások áldozatai lettek, ők se kívánják vissza saját birtokaikat. A visszaemlékezések nem idealizálják a paraszti életet és a múltat. Ellenkezőleg, a modern gazdaság, a gépesített szövetkezettel szimbiózisban élő paraszti életet előnyösebbnek, emberségesebbnek, jobbnak tartják. Ez a látásmód még akkor is jellegzetessége az az élettörténeteknek, ha pl. egy közeli rokon más adottságok közé kerülve lényegesen jobb anyagi körülményekkel rendelkezik. Az elbeszélő önmaga életének, áldozatvállalásának, szenvedésének igazolását fejezi ki azzal, hogy mindenképpen pozitív életút rajzát adja beszámolójában.

Ebben a megnyilvánulásban alapvető azonosságot látok az amerikai magyarok élettörténeteinek végkicsengésével. Megfigyelhető mindkét esetben, a kivándorló és Magyarországra kerültek között egyaránt az egyéni érvényesülés megítélésének hasonlósága. Saját sorsuknak értékelésekor a tettük helyességét hangoztatják, és olyan oppozíciókat hoznak bizonyásgul amelyek az egész élet értékelésekor pozitív végkicsengésű⁹.

3. Etnikus megkülönböztetés a lakosságcsere után negyven évvel

A háború után a vegyes lakosságú községek dinamikusabb része elvándorolt az ország ipari centrumaiban. Az a része, amelyik megmaradt a korábbi lehetőségek mellett szintén számottevő anyagi gyarapodással magá-

nak társadalmi megbecsülést vívott ki. Ettől azonban független, hogy mind a mai napig él az etnikus aspektusú megkülönböztetés. A megítélés ritkán negatív előjelű, sokkal inkább tényközlő szinten marad.

Élménybeszámolók szólnak a magyar, szerb, német lakosságú községekben eltérő módon élő ünnepekről, munkavitelről, munkaértékről, illetve gazdálkodási munkákról. A zárt faluközösségekben a magánélet nyilvánosságra kerül. Ebből következően a különböző nemzetiségűek életvitelének megítélése, szembeállítása közismert. Tudják egymásról, hogy más minták szerint élnek és ezt tudatosan vállalják is. Túlzás nélkül mondhatjuk az elbeszélésanyag alapján, hogy büszkék az etnikus különbségekre. A szavakban is megfogalmazott "idealizált minta" szerint alakítják életük egyes elemeit. Ebből következően az élményelbeszélések is egy-egy elvárást közvetítenek, vagyis egy olyan ideáltípust, amely egyszerre mind az etnikus magatartásmódot kodifikálja, korlátozza és prolongálja. A csoportok fejlődése ma egymástól divergáló tendenciájú. Legerősebb hatás a magyaroknál a nagyvárosból jön, a szerbeknél fontosabb a jugoszláv közvetítés rokonok révén és hasonlóképpen ez a jelenség regisztrálható a németeknél, mert a rokonlátogatás a legerősebb kultúrákövetítő, életideál kialakító tényező. Mindez a hivatalos állami vezetés, közoktatás, homogenizáló törekvésén kívül létezik és hat, közösséget formál.

4. Az etnikus gondolkodás

A nemzetiségek többévszázados együttélése századunkra nem tűnt el. Megállapítható, hogy a II. Világháború után a lakosságcsere az etnikus tudat felélenkülését hozta. A többévszázados egymás mellett élés kölcsönös megértést eredményezett, méltányolják az eredményeket még akkor is, ha elkülönítik magukat a másik nemzetiségű csoporttól. Az etnikus öntudat élményelbeszélésekben határozottan körvonalazódik és kulturális jelenségekben realizálódik. Vállalják a nemzetiségi létet, alkalmanként hangoztatják is, amely azonban nem okoz a közösségen belül hierarchikus tagozódást. Az etnikus közösségekből való kilépés a kis közösségeken belül nem vagy alig valósítható meg. Éppen ezért ritkán került sor vegyes házasságra. A városiasodás azonban feltűnően lényeges különbséget hozott. A falun belüli házasságok további előítélet, magatartási minta megítélése alá esnek. Így a vegyes házasságok legtöbbször a falu közösségéből való kilépést is jelent.

Az élményelbeszélések, életrajzok, a közös sors vállalásának igényét, a nemzetiségi helyzet tudatos ápolását és életük értelmének öngazdálkodását adják.

Jegyzetek

po poosccsrenyju i zascsite prav cselovska nacionalnih, etnyicseszkih i drugih menysinszt v. Ohrid yu. 25. 6. – 8. 7. 1974. g.)

1. J. Kóvágó László: Kisebbség-nemzetiség Bp. 1977.
2. Kemény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története, Bp. 1947. 74–75.; Szűcs Jenő: A nemzet historikuma és a történetiszemlélet nemzeti látószögc. Bp. 1970.
3. Brednich, Rolf Wilhelm: Az életrajzi módszer alkalmazása a néprajzi anyaggyűjtésben. In: Dokumentatio Ethnographica 5. Bp. 1982. 61–73.
4. Tilkovszky Lóránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941) Bp. 1957.
5. Albert Gábor: Emelt fővel. Bp. 1983. "Egy nép hazát keres", 295–389.
- Agor, Michael: Történeti témák és hátismeret. In: Dokumentatio Ethnographica 9. Bp. 1982. 103–105.
6. Dégl. Linda: A szabadságharc népköltészete. Bp. 1952.
- Sándor István: Világos és Arad a magyar nép hagyományaiiban. MTA Tört. tud. Oszt. Közl. 1953. 105–186.
7. Sajtó Enikő: Székely teleptés és nemzetiségpolitika a Bácskában. 1941. Bp. 1984.
8. Gáspár S. Antal nagy emlékezőtehetségű informátor (Istensegftsen született 1894-ben) életrajzi visszaemlékezései jól tükrözik az otthon, a régi haza szeretetét, és az új környezet elfogadását, igenlését.
9. Albert Gábor: Emelt fővel. Bp. 1983. 478–485. A termelőszövetkezeti gazdálkodás bajait sorolja, majd az adott helyzet előnyeit a valóság érzelmi igazolását adja feledtetve a negatívumokat.

MONDÓKÁINK MONDAT- ÉS DALLAMTÍPUSAI

Bagi Ferenc

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1988. július 8.

Azok a rövid, szerkezetileg legtöbbször kerek egész, verses formájú népi alkotások, amelyeket *mondóka* műfajjelző címszóval illetünk elnevezésük folytán, az általános szóhasználat szempontjából olykor inkább lebecsülést mint megbecsülést sugallóan fordulnak elő a köznapi beszédben. Hiszen a szóolás, amely szerint egyik vagy másik ismerősünk, aki – csak saját vélt vagy tényleges problémáját hajtogatva, ismételve – egy témánál ragad le, spontán reagálásunkként egykönnyen megkapja, hogy *ismét*, vagy *a múltkor is*, és *most is* "saját mondókáját mondogatja". A szóolás azonban tévesnek bizonyul, amint ténylegesen, a népköltészet mondókaműfajának szempontjából vizsgáljuk helytállóságát. Állításunk bizonyítására, a mondókák tartalmi vonatkozásait véve alapul, elegendő megemlíteni, hogy a mondókák a gyermekek egyes játékaikhoz, sőt a játékok egyes fázisaihoz kötődnek, mind tartalmi, mind intonációs szempontból, a gyerekek játékreporatóárja viszont valamikor (a mondókák keletkezésének idején) igen választékos volt, s ma sem egysíkú. Így nem lehet meglepő, hogy a mondókák műfajának keretén belül válfajokat határolhatunk el, és nem is kis számban, mint ahogy azt MATJEVIČS Lajos *Tíz, tíz, tiszta víz* című jugoszláviai magyar népi mondóka gyűjtemény-kötetében tette. (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976.) Természetesen, műfajuk s ezen belül válfajuk nyomán leginkább az egyes mondókák egész szövegmivoltának sajátosságait ismerhetjük fel anélkül, hogy az egyes darabok olvasásakor monoton hasonlóság magállapítására jutnánk.

De ha a mondókák tartalmi mondanivalójuk szempontjából, változatos gyermekverseknek tekinthetők, feltételezhető, hogy a szövegnél kisebb egységeik, a bennük szereplő mondatok sem lehetnek sokkal más milyenebbek. Arra hogy ez így van, több bizonyítékot hozhatnánk fel, de talán legszemléltetőbb példaként MATJEVIČS említett gyűjteményéből az Állatmondókák válfajában fellelhető *Bőregér, bőregér* c. mondókát emeljük ki, amelyben felszóllító, kérdő, kijelentő, felkiáltó, tiltó tartalmú és dallamfű

mondatokat találunk. A kis szövegek mondatainak szerkezetét vizsgálva is hasonló következtetésre jutnánk, amit a Csúfolók és játékerkentők válfajában szereplő *Ha én cica volnék* c. mondókéval is bizonyíthatunk. A mindössze nyolc versorból álló szöveg három mondata a szövegegészen belül fokozó mellérendeléssel kapcsolatos és ellentétes viszonyban fejt ki a szövegközlést mint állítást. Az első mondat keretén belül pedig, az első két sorral alkotott alárendelő feltétesel okhatározói részhez mellérendelő kapcsolatos mondatként fűződik az egymással hozzátoldó-fokozó kapcsolatos mellérendelő viszonyban lévő két tagmondat. A második mondat, egy szócsere eltéréssel, az első mondat alárendelő tagmondatának megismétlése, tehát a kötetbeli írásmódot, azaz, mondathatárt tiszteletben tartva, ezt a mondatot is feltételes okhatározói alárendelő mondatnak minősíthetjük. Ehhez azonban, ellentétességet kifejező tartalommal, s ennek megfelelő "de" kötőszóval, logikailag tagmondati viszonytal kötődik az írásmódjában külön mondatnak tekintett harmadik mondat:

"De én macska nem vagyok,
Egeret nem foghatok."

Ha a szöveg mondatainak tagolását olyanak fogadjuk el, amelynek a kötetben megjelent, akkor elemzésünket zárva e harmadik mondat két egymással következtető mellérendelő viszonyban álló tagmondatáról tehetünk említést. Viszont, a mondóka négy-öt sorra bomló, két részegység érzékelését is lehetővé teszi. A szövegrész ilyen olvasása esetén, e második részegység két mondata szorosabban kapcsolódik össze, aminek következtében lazábbá válnak határaik, tehát a pont helyett vessző választhatná el őket, – így:

"Ha én macska volnék,
Száz egeret fognék,
De én macska nem vagyok,
Egeret nem foghatok."

(*Ha én cica volnék*)

E változással az imént logikai tagmondati viszonyként emlegetett mondatkötődés formailag is kifejezést nyerne. Tehát az új olvasat, új belső megszerkesztettséget, illetve átrendezettséget eredményez. De nem az egyetlen újat.

A mondókaválfajból következőleg tudni való, hogy e szöveg mondásának célja a kissé elfáradt, vagy hiába igyekvő "macska" (fogó, zavaró) szerepében lévő játszótárs *serkentése*. Ezt, persze, a macska – szerepben lévő gyerek is tudja, s a szöveg hallatán erejét összeszedve még inkább törekszik elfogni valakit játszótársai közül, mert a vers további mondása egyben annak bizonyítása, hogy *macskának is gyenge*. Ennek következtében a vers első négy sora még tömör egységként hangozhat el, az általunk is idézett következő négy azonban felkiáltásokra szakadhat. Tehát, egy kijelentő mon

dat helyett két felkiáltót is jelezhetnénk. A szórend sem zárja ki ennek lehetőségét.

Az elmondottakból – azt hisszük – a mondókákra vonatkozólag leszűrhető, hogy ezek a szövegek igen alkalmasak a különböző előadásmódokra, elmondásokra. A változó elmondással azonban, a mondóka nem veszít verses és egyéb értékeiből. Éppen úgy megőrzi azt a félig kiéneklő (mondókázó) elmondáskor, mint az értelmező hangsúlyozáskor. Lehet, hogy ez a szituációhoz alkalmazkodó képessége, szabadossága, alapvető gyermekversi vonás, de mindenképpen nagyszerű tulajdonság, hisz a gyerekeknek szabadságot ad, kisebb a tévedés lehetősége, tehát félelemtől mentesen mondogathatják, az-az, úgy mondhatják, mormolhatják vagy kiabálhatják, ahogy azt a játék helyzetben éppen jónak látják, vagy még inkább – érzik.

Ez azonban eléggé nehéz helyzetbe hozza/hozhatja a mondóka gyűjtőjét: hogyan határozza meg, jelölje a mondathatárokat, milyen mondatvégi írásjelet használjon?! Lejegyzésük körülményei könnyíthetik, de nehezíthetik is munkáját. Ha játszó gyermekeket "meglesve" gyűjti a szövegeket, akkor könnyebb a helyzete, ha azonban alanyai gyermekkorukra emlékezve vissza mondják el ezeket a verseket, akkor viszont az emlékező élményhatása alatti szöveg elmondás mellett, egyéni megítélésre, játékismeretre, játék helyzetek feltételezésére, stb. is szüksége van ahhoz, hogy jegyzetei, leírásai eleven szövegeket tükrözzenek.

A szövegek leírásának, lejegyzésének gondja és a tétovázás helyenként feltűnni látszik a jugoszláviai magyar mondókákat tartalmazó kötetben is. *A vakondokok beszéde* c. mondóka első két sorában hatszor ismétlődő *túr* ige felkiáltó jel válaszítja el, különálló mondatot jelezvén, a következő sort és mondatot alkotó *"Mennyit túr?-"*tól, míg a második részegységet bevezető *fúr* ige ugyanennyiszor ismétlődő két sora, vesszővel elhatároltan ugyan, de a *"Mennyit fúr?"* kérdéssel mondategészlet alkotva marad kapcsolatban. A ritmus és a mondanivaló a két részegység közötti különbséget, a különbség kiemelését nem teszi szükségessé, tehát kifejezése sem elmúlászhatatlan, ellenben két elyástól eltérő olvasat egybemosódását sejteti. *A sündisznó beszéde* c. mondóka esetében viszont a mondás/ejtés hatása a nyelvi jelekben kifejeződő két részre való szövegtagolódást moshatta egybe. Az első öt, esetleg a nyelvi jel szempontjából semleges hangutánzó szavakból álló hatodik sorral alkotott részben az előforduló ige alanyi, ezzel szemben a következő részben felbukkanó ugyanazon *"szúr"* ige tárgyas ragozása, így a mondóka két részre tagolt írása e nem mellékes különbség kiemelését, könnyebb érzékelését segíthette volna elő. Azonban, az adott módon történő olvasat sem minősíthető tévesnek, de a szövegtartalmat és szövegértelmezést elferdítő megoldás sem, helytálló változatként kezelendő tehát ez is, csakúgy, mint az általunk lehetségesnek tartott. Több mondóka hasonló esetet példázhat, s éppen ezért alább következő elemzésünk a mondathatárok megállapításában némi eltéréseket mutat az eredeti (a kötetbeni) jelöléssel szemben.

A mondathatár kérdése mellett érdekes, és a mondóka egészének olvasata és színgazdagsága szempontjából figyelmet érdemel a mondatot záró

írásjel kérdése is. Erre már történt utalás a *Ha én cica volnék* c. mondóka kapcsán, de egy-két példa említése révén talán pontosíthatjuk ezzel kapcsolatos álláspontunkat. Ebből a szempontból igen alkalmas példának tűnik a *Hány az alma?* c. mondóka. E rövid szöveget a kötetbeli, s értelmezésünk szerinti írásban szembesítjük.

A kötetbeli változat:

HÁNY AZ ALMA?

Hány az alma?

Hat az alma,

Hat az alma,

Hány az alma?

Hat az alma,

Hat az alma,

Hány az alma?

fat az alma.

A mi olvasatunk szerint:

HÁNY AZ ALMA?

Hány az alma?

Hat az alma.

Hat az alma?

Hány az alma?

Hat az alma.

Hat az alma?

Hány az alma?

Hat az alma.

Az írásjelhasználatból következő különbségek nemcsak a felsorolás (kötetbeli változat) és a kijelentő meg kérdő dallam különbségeit juttatják kifejezésre (második változat), de a *Hat az alma?* – *Hány az alma?* kérdőmondatok dallamívei közötti eltérést is.

Könnyen lehetséges, hogy a különbségtétel elsikkad a gyerekek játéka közben, de *Felelgetős mondókák* csoportjába sorolt szövegről lévén szó, amelyet a gyerekekkel esetleg óvodában tanítanak meg, s éppen beszéd-dallam-gyakorlatként, színesebb anyagot biztosíthatunk számukra az általunk javasolt lejegyzés útján. Hasonlóképpen, lehetségesnek tartjuk a hangutánzó szavakból kialakuló verssorok felkiáltó jellel való elhatárolását az utána rendszerint közlést, kérdést kifejező mondatokkal szemben, mint pl. *A macska beszéde*-ben:

A MACSKA BESZÉDE

Miau, miau, miau, (!)

Van-e máj, van-e máj?

Miau, miau, miau, (!)

Van-e máj, van-e máj?

(Állatok beszéde)

A kötetben vessző választja el az első sort a másodiktól, lehetségesnek tartjuk azonban a felkiáltójeles elválasztást (felkiáltásszerűbben hat), bár a mondókázás talán éppen az előbbit fejezi ki inkább. Hasonlóképpen önállóan hathat a *Kiolvasókban*, *Guggócskákban* és *Serkentőkben* esetleg más vállajokban is megjelenő zárószók írása. A legtöbb esetben, ezeket a szavakat mondatszerében, azaz, különírva érezzük kifejezőbbeknek, mert leginkább a megbeszélte játékszerep, vagy elvárt cselekvés végrehajtására szólítu-

nak fel, serkentenek, készítnek. A különírás különösen indokoltnak tűnik az *Ugráltatókhoz* tarozó *Kert alatt kint a gacsi* rövidke szövegben:

KERT ALATT KINT A GACSI

Kert alatt kint a gacsi,
Rajta ül egy kövér csacsi,
Hopp!

Az ölben tartott, állni már tudó kisgyermek ugráltatására szolgáló pattogó ritmusú szöveg elevenkedésre, guggoló-felálló mozdulatokra készíti fel őt. A *hopp* jeladást jelent cselekvésének kezdetére, a szöveg további ismétlése viszont már csak ritmikai kíséret a gyerek tevékenységéhez. Előzetes, kondicionáló funkciójának kiteljesítése utáni másodszerp tehát.

Nemcsak ilyen szempontból lehetségesek azonban eltérő megítélések. A mondatok szerkezetének és egymás közötti viszonyának megállapításában is nagy lehetőség van az egyéni értelmezésre. A mondatviszonyt pontosító kötőszók elmaradása erre kedvezően hat. Sőt, ennek következtében, nem ritkán, az alá-, illetve mellérendelés megállapítása is vitás lehet, vagy aszerint alakulhat, hogy mely esetben, melyik kötőszó beleértése alapján ítéljük meg, hogy alárendeléstől, mellérendeléstől, s ezen belül milyen s tagmondatok összefüggéséről van szó. Így pl. a *Serkentők* közé sorolt *Sárgarépa, repce* háromsorosában:

Sárgarépa, repce,
Elfutott a kevé,
Fuss!

a hiányzó kötőszó helyére képzelhetjük az *ezért* okhatározói alárendelő kapcsolatot sugalló konjunkciót, de ugyanúgy a *tehátot* is, amely alapján következtető mellérendelést állapíthatnánk meg. Mindez arra utal, hogy a mondókák mondatai alaposabb elemzést érdemelnének, mert könnyen lehetséges, hogy a gyermeknyelvre vonatkozó ismereteink ezáltal sokat nyernének. Az azonban így is megállapítható, hogy a kötőszavak elmaradása nem pusztán a ritmus vagy tömörebb stílus biztosítása érdekében fordul elő, de a mondókának a gyermekek szellemi szintjéhez való idomulását is példázza: a kötőszó értelmezést pontosító szerepéből következőleg, szellemi erőfeszítést követelne a gyerekektől, akik játék közben ezeknek nehezebben tennének eleget, így elmaradásuk a mondanivaló árnyálásának terhe alól is mentesíti őket.

Hadd következzen most már fentebb ígért elemzésünk! MATIJEVICS Lajos mondókaagyűjteménye szövegeinek mondatait a következő, némileg módosított, négy szempont szerint csoportosítottuk: Az *első* csoportban "...amelyet nem eléggé pontosan a mondatok tartalmi osztályozásának szoktak nevezni..."¹ kijelentő, felkiáltó, óhajtó, felszólító és kérdő mondatokat különböztettünk meg. A *második* csoportot, az *életfajták* szerint, állító és tagadó mondatok képezik. A mondatok szerkezeti felépítése szerin-

ti felosztás alkotja a *harmadik* csoportot, amelybe teljes, hiányos és tagolatlan mondatok kerülhettek. A *negyedik* csoportba "A mondatok egymáshoz való kapcsolódásuk"² módjának alapján jutottak, ezek szerint pedig egyszerűek és alárendelők lehetnek. Az egyszerű mondatok között bővítetteket és tőmondatokat különböztettünk meg, az összetettek között pedig mellérendelőket, alárendelőket valamint alá- és mellérendelőket.

Ezt a KÁROLY Sándor osztályozásán alapuló, felosztást részben a táblázatos kimutathatóság, részben az általa is említett egybeesések, keresztezések elkerülése végett úgy módosítottuk, hogy a harmadik csoportban említett szempontok közül elhagytuk a *teljes mondatok* és a *tagolatlan mondatok* kategóriáját. Az elsőt abból a megfontolásból, hogy az e kategóriába sorolható mondatok már a tő- és bővített, valamint az alárendelő mondatok között említést nyernek, a másodikat, a tagolatlan mondatok kategóriáját pedig azért, mert ezeket jórészt az indulat- és hangutánzó szavak képezik, a kötetben pedig – mint ahogy ezt fentebb észrevételeztük is – ezek a sorok, szavak más mondategészbe iktatottan szerepelnek. Az elődés elkerülése végett szűkítettük le az ítéletfajták szerinti felosztást is. Az említett elhagyások mellett azonban bővítettünk is: beiktattuk az alá- és mellérendelő összetett mondatok kategóriáját a tisztán alá-, illetve mellérendelő összetett mondatok csoportjába. Nem vitás, hogy az összetett mondatok nehezebbek a gyermekek számára mind megértés, mind pedig létrehozás szempontjából, de közülük is legszövevényesebbeknek az általunk kialakított kategóriába tartozó mondatok lehetnek. Ennek folytán az érdekelt bennünket, hogy ezekben a népi, gyermeknyelvi szövegekben ebből a mondatfajlaltból számazzerően mennyit mutathatunk ki. Az eddig említett szempontok mellett táblázatunk utolsó oszlopában a kötetbeli mondat-számot mutatjuk ki, minden válfajban. Erre azért volt szükség, mert, mint jeleztük, a mondathatárok megállapításában helyenként eltértünk a kötetben szereplő jelzésektől, megállapításoktól. Az eltérést fokozza az is, hogy a gyűjteményben szereplő mondatok számlálásakor, mondathatárt jelző frászeleknak a pontot, felkiáltójelát és kérdőjelet tekintettük, míg a miáltalunk meghatározott esetekben gyakorlatilag a kettős pontot is, hogy ezáltal a tartalom szerinti felosztás teljesebb legyen. Ugyanis, a két tag mondatból álló mondat kettős pontig terjedő része leginkább kijelentést, a további pedig leginkább felszólítást, kérdést vagy felkiáltást fejez ki. Megjegyezhetjük, hogy táblázatunk adataiban kisebb pontatlanságot észleltünk, de elhárítására nem törekedtünk, mert a csoportok kialakítását eldöntő egyes esetekben úgyis elég sok objektív és szubjektív érv juthat kifejezésre, s az adatok amúgy sem egyes adatokként, hanem összességükben szolgálhatnak bizonyos, a mondókák egészére vagy válfajaikra vonatkozó következtetések levonására.

Tehát a táblázat:

	Kijelentő m.	Felszólító m.	Felkérítő m.	Ohajtó m.	Kérdő mondat	Összesen	Bővített m.	Tömondat	Melrendelő Összeített m.	Alárendelő Összeített m.	Alá- és mellér. Összeített m.	Hányos m.	Összesen	Allító mondat	Tagadó mondat	Összesen	A kötet mondat száma
Találós versikék	10	-	1	-	1	12	1	-	11	-	-	-	12	11	1	12	11
Hintáztatók és ringatók	9	9	1	-	5	24	13	-	8	-	1	2	24	24	-	24	23
Állatok beszéde	24	17	64	-	12	121	14	11	22	37	4	33	121	121	-	121	92
Tárgyak beszéde	1	6	19	-	1	26	7	-	5	3	-	12	26	25	1	26	21
Kiadvások	38	21	21	-	5	85	17	1	38	11	9	9	85	83	2	85	76
Ugráltatók	10	9	19	-	-	38	13	-	11	7	2	5	38	33	5	38	36
Sertentők	-	6	-	-	-	6	1	-	2	-	2	1	6	6	-	6	6
Guggósok	6	6	10	-	2	24	7	-	12	3	1	1	24	24	-	24	23
Táncmondókák	35	15	12	1	6	69	18	-	15	27	6	3	69	69	-	69	67
Tréfás m., mondókamesék	143	38	32	1	13	227	64	-	105	27	21	10	227	213	14	227	216
Csúfok és játékszerkentők	7	6	5	2	1	21	7	-	7	4	2	1	21	21	-	21	20
Állatmondókák	20	16	4	-	5	45	20	-	5	12	2	6	45	43	2	45	44
Feljelöltös mondókák	82	15	7	-	65	169	86	-	29	17	1	33	166	157	12	169	140
Nyelvtörők	13	2	-	-	1	16	13	-	1	1	-	1	16	16	-	16	16
Számolósdiak	21	4	5	-	3	33	21	2	1	3	1	5	33	33	-	33	33
Mondókák a Naphoz, a...	5	10	-	-	-	15	11	1	2	-	1	-	15	14	1	15	15
Alkalmi mondókák	12	9	4	-	1	26	13	3	3	3	-	4	26	26	-	26	26
ÖSSZESEN:	436	189	204	4	121	953	326	18	278	151	53	126	953	919	38	957	865

A táblázat adatai – szerintünk – önmagukban is igen jól jellemzik ezt a népköltészeti műfajt, függetlenül azoktól a nagy eltolódási lehetőségektől, amelyek az objektív mércék kialakításának, illetve ezen mércék szubjektivitástól nem mentes érvényesítésének során adódhattak. Az adatok ürügyén, noha nem szeretnénk elvetni a sulykot, nem állíthatjuk ki, hogy jelét ne adjuk azon észrevételünket, amely szerint ezek az adatok a gyermeknevelés szempontjából is tanulságosak lehetnek.

A táblázatból leolvasható, hogy az általunk megállapított 957 mondatból 436 kijelentő. Ez százalékban kifejezve is elég magas szám (45,56%), ellenben e mondatfajta átlagos gyakoriságát véve figyelembe, e szövegekben való ritkább előfordulását, alulmaradását konstatálhatjuk. Ezzel szemben az átlagosnál jóval magasabb előfordulást jegyeznek a felkiáltó (21,32%), a felszólító (19,75%) és a kérdő mondatok (12,65%). Csak az óhajtó mondatok előfordulása mozog az átlagnak megfelelő szinten.

Az adatok arányát szemlélve megállapítható, hogy kb. két-két kijelentő mondatra megközelítőleg egy-egy felkiáltó, illetve felszólító mondat jut, s majdnem minden harmadik kijelentőre egy kérdő mondat. A mondókákra vonatkozóan, mindebből könnyen levonható a következtetés, hogy ezek a népi gyermekszövegek igen kommunikatívak és egyéniséget angazsálóak. Ezt a következtetésünket domborítja ki a passzívabb magatartásra, a kívánóbb lelkiállapotra valló óhajtó mondatok alacsony előfordulási száma is. Erről a mondatfajtaról azonban itt az is megjegyzendő, hogy még ez az alacsony szám is vitatható, ugyanis, egyes mondatok feltételes módú állítmányai is belejátszottak a közölt számadatok kialakításába. A mondókázók egyéni aktivitása mellett tanúskodik az állító mondatok rendkívül magas arányszáma (96,03 : 3,97%). Mindez azt bizonyítja, hogy mondókázás esetén a gyermeket nem fenyegetheti pszichológiai depriváció (megvonás), amelynek következménye a gyermek szellemi fejlődésben beálló lemaradás.

A mondatok szerkezetére vonatkozó adatok sem kevésbé tanulságosak. Ugyanis, a szerkezetük szerint elkülönülő mondatfajták a mondatnak, mint a közlés kifejező eszközének, bonyolultsági fokát fejezik ki, s az sem lehet mellékes, hogy éppen ebből a szempontból, a szerkesztés szempontjából, hogyan formálja meg a gyermekhez szóló felnőtt, vagy egyivású játszótárs a maga mondanivalóját, és viszont. A túl bonyolult mondat – érthetetlen; a túl egyszerű: – szellemi ingeret nem nyújtó!

És éppen ezekből a mondatfajtákból van a legkevesebb! Az alá- és mellérendelő tagmondatokat vegyesen tartalmazó összetett mondatokból mindössze 53-at számláltunk meg (5,54%), tömondatból pedig még ennél is jelentősen kevesebbet, 18-at (1,88%). E két mondatfajta ilyen arányú előfordulása is érthetőnek tűnik. A gyermek értelmi érettségének e lépcsőfokán a tömondat által képviselt beszédszerkesztési/beszédszerkezeti szint már meghaladott, az alá- és mellérendelő pedig még magas, ellenben elérése, a fejlődés törvényszerűségeinek szempontjából, célt jelent. Előbb az alárendelő összetett mondatok használatában kell a gyermeknek otthonosan mozognia, aminek meggyökeresedését a 151 mondat előfordulása (15,78%) bizonyítani látszik. A mellérendelő mondatok maguk közül egyenként arra

következtethetünk, hogy ezek szerkesztése és megértése a mondókázó gyermeknek már nem jelent akadályt, másrészt arra is, hogy a mondókaszövegek szerkezeti szempontból rendkívül közel állnak a mindennapi kommunikációs szinthez, amit a bővített mondatok nem sokkal nagyobb gyakorisága is bizonyít (29,05% mellérendelő, és 34,07% bővített mondat). A 126 hiányos szerkezetű mondat (13,17%) is utóbbi következtetést támasztja alá, ugyanis, a szövegekben ezek a mondatok csak formálisan hiányosak, mert a szöveg egész szempontjából hiányérzetünk ezekkel a mondatokkal kapcsolatosan nincs, hisz ilyen viszonylatban a közlés teljessége nem kérdéses, érthetősége még kevésbé.

A táblázat részadatai az egyes válfajok jellemzőire hívják fel a figyelmet. Így pl. az *Állatok- és tárgyak beszédére a felkiáltó, a Felelgetős mondókákra a kérdő*, míg a *Találós versikékre, a Tréfás mondókákra és mondókamesékre*, stb. a *kijelentő* mondatok a jellemzők.

Szerkezeti szempontból pedig, a legtöbb bővített mondatot az *Ugráltatók, az Állatmondókák, a Felelgetős mondókák, a Nyelvtörők, a Számolósdik és a Mondókák a Naphoz, a Holdhoz és a szélhez* c. mondókaválfajok tartalmazzanak. *Mellérendelő* mondatból legtöbb a *Találós versikékben, a Kiolvasókban, Guggócskákban, a Tréfás mondókák és mondókamesékben* fordul elő, *alárendelő* mondatokban pedig, az *Állatok beszéde és a Táncmondókák* a leggazdagabbak. Az általunk létesített *alá- és mellérendelő* mondatcsoportból viszonylag legtöbb a *Tréfás mondókák és mondókamesék* c. válfajban lelhető fel.

Tagadásra leginkább a *Tréfás mondókák, mondókamesék*, valamint a *Felelgetős mondókák* között bukkanhatunk.

Ezek az adatok arra vallanak, hogy a mondókaválfaj és mondattípus között szoros a kapcsolat, tehát ezt az összefüggést jellemzőként tarthatjuk számon. Ennek következtében a mondókákkal összefüggésben kommunikációteljességről, a mondókaválfajok összeségét érthetően beszélhetünk. Ahhoz tehát, hogy a gyermek szépen beszélje anyanyelvét sok és különböző válfajba tartozó mondókát kell tudnia. Ezzel szemben, ha kisebb beszédhibája van, egy-egy mondókaválfaj darabjainak mondása által ez feltelelezhetőleg kiküszöbölhető. MATIJEVICS Lajos gyűjteményének *Utószavában* fejtegetett, e tárgykörbe vágó nézeteit tehát, igazoltaknak tekinthetjük.

A mondókagyűjteményben szereplő szövegek mondatai beszéddallamának feltérképezésére ebben a rövidebb lélegzetvételi munkában nem vállalkozhattunk, annyit azonban megfigyelésünk eredményeképpen közölhetünk, hogy a *tartalmi* felosztás szerinti mondatfajták köré csoportosultan, viszonylag gazdag és színes dallamokat érzékelhetünk. Ezt az egyszerűbb szemléletet FÓNAGY I. és MAGDICS K. *A magyar beszéd dallama* c. könyvének árnyalt és megalapozott felosztásával összevetve, a mondókák beszéddallamára vonatkozólag érdekes megállapításhoz juthatunk. Az említett szerzők beszéddallami felosztásuk ismertetése előtt a következő bevezető megjegyzéseket teszik: "Nem vállalkozhatunk az érzelmeik, attitűdök kimerítő rendszerezésére, hiszen csak hanglejtésben tükröződő érzelmeikkel foglalkoz-

hatunk. Felosztásunk gyakorlati célú. Az áttekintés megkönnyítése végett az elemi és differenciálatlan érzelmekből kiindulva haladunk a differenciált és komplex attitűdök felé. A következő érzelmekkel, attitűdökkel foglalkozunk:³ (188–189. old.) Felosztásuk 14 csoportot különít el. Ha most ezeket a csoportokat figyelembe véve vizsgáljuk a mondókák dallamíveit, arra figyelhetünk fel, hogy mondókáink között a csoportok legnagyobb részére találhatunk példát, de ezek a példák mindig a csoporton belüli legegyszerűbb helyzetnek megfelelőjével rokoníthatók. Így pl. a 10. csoport a következő, hanglejtésben tükröződő, érzelmekkel foglalkozik: "Önmagunk értékelése: büszkeség, öntudatosság, góg, önteltség, fölény, leereszkedés; alázat szervilis készség". (189. old.) A felsoroltakból mindössze csak a *fölény* érzetének dallamai szólnak meg a *Csúfolók és játékserkentőben*. A 14. csoportot képező az "Intellektuális attitűdök: okosodás, töprengés, próbálgatás; felfedezés; rekapitulálás: elgondolkodás, merengés, révület". (189. old.) Annak ellenére, hogy intellektuális attitűdről van szó, az említett tulajdonságok kifejlődésének serkentésére, ösztönzésére, különösen a *Számolósdiák és Találós versikék* között ismerhetünk az *okoskodás, töprengés, próbálgatás* dallamaira, bár ezek a dallamok inkább a gyermek válaszaiból hangozhatnak fel, ugyanis, az említett mondókaválfajba tartozó szövegek inkább csak előidézői a gyermek okoskodásának, töprengésének, megfejtés-próbálgatásának.

Ennek figyelembevételével nem tűnik meglepőnek, hogy a kérdőjel éppen a Találós versikék között mindössze egy mondatban jelenik meg, mert csak e mondatnak van tipikusan kérdőmondati dallama, azaz, az utolsó előtti szótagig emelkedő, az utolsóval pedig eső. Az e válfajba tartozó darabok végéről talán éppen ezért hiányoljuk a kérdést: "Mi az?". Stilisztikailag azonban, indokolható ennek elmaradása, ugyanis, így rejtettebb a kérdés, s ez a választ megadni készülő gyereket jobban motiválhatja titokzatossága folytán. A találós versikék dallamában azonban, mégis rafináltan érvényesül a kérdés, mert, úgy véljük, ez az az eset, amikor a kérdő dallam a kijelentővel találkozik, s amit FÓNAGY I. és MAGDICS K. említett könyvükben "A kérdő dallam találkozása a kijelentő dallammal" alcím keretében tárgyalnak. Ez akkor következik be, amikor: "A kijelentő mondatban is megemlik a hang az utolsó előtti szótagban, s a kérdő mondat előkészítő részének dallama is lehet ereszkedő. (53.) Ezt az odafigyelésre készítető dallamváltozatot a találós versike elhangzásának, felmondásának körülményei mellett, a mondókaválfaj jellemző sajátosságai is lehetővé teszik. Természetesen, más esetekben (pl. a Felelgetős mondókák egyes darabjaiban) kielezettebben hangzik el a kérdés.

Hasonló dallammozgások figyelhetők meg a többi mondatfajában is. Így pl. a felszólító mondatok esetében. A *Hintáztatók és ringatók Ring a baba, ring* című darabjában a kisedet alvásra biztató-felszólító kedves suttogást legjűk hallani, viszont a *Guggócskák* zárószavával felcsendülő reflexszerű leguggolást, engedelmességet, parancsteljesítést követel meg. Csakúgy, a *Volt egyszer egy szarvas* című mondóka kijelentő mondatai dallamukkal eltűnődést, elgondolkodást sugallnak, mintegy lehetőséget teremtve a gyermek

sámára a rokonsági viszonyok, fokok megfejtésére. Ezzel szemben a *Kár, kár, Varga Pál* c. mondóka fejszóváló nemtetszését kell tudomásul vennie a gyerekeknek, mert az a suttyólegény Varga Pál csakugyan szörnyűséges dolgot művel: "Nem kapál, nem kapál, / Csak a lányok után jár".!

Mint a felhozott példákban is kitűnik, a mondókák gazdagon és a gyermek értelmi szintjéhez idomultan tartalmazzák azokat a beszéddallamokat, amelyeket ő más szituációkban is hasznosíthat. E dallamok azonban minden esetben szoros kapcsolatban állnak azokkal a szituációkkal és cseményekkel, amelyek a mondókák szövegegészét képezik. S mivel ez az cseménysor, ez a szituáció terjedelmi szempontból rövid, mondókáink a magyar beszéddallam eisajátítására nem csak akkor alkalmasak, amikor anyanyelvünket sajátítjuk/sajátítottuk el, hanem akkor is, amikor környezetet vagy idegennyelvként tanítjuk.

FORRÁSMUNKÁK:

1. KÁROLY Sándor: A mondatfajták, in: A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. II. Akadémia Kiadó, Budapest, 1962., 23. old.
2. KÁROLY Sándor: i. mű 24. old.
3. FÓNAGY I.–MAGDICS K.: A magyar beszéd dallama. Akadémia Kiadó, Budapest, 1967.

TEMERINI HIEDELEMTÖRTÉNETEK A HALÁLÉRŐL, A HALOTTAKRÓL, A HAZAJÁRÓ LELKEKRŐL

Csorba Béla

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1988. július 8.

A halottkultusszal valamilyen formában összefüggő hiedelmmondák és történetek Temerinben lényegében három témakörhöz kapcsolódnak: a) a halál előjelei (víziók, álmok, előérzetek); b) a holttetem; c) a szabad lélek (hazajáró, túlvilágról jelentkező stb.)

A szeretteinkre, rokonainkra, ismerőseinkre vagy éppen ránk leselkedő halálnak sokféle üzenetét ismerik a temeriniek. Ezek egy része a külső világból érkező jelzések, másik csoportja szubjektív sejtés, hallucináció, álmokkép. Az utóbbiak elemzése nem a néprajz, hanem inkább a mélylélektan feladata, mindenesetre sajátos, és a példák sokaságában makacsul visszatérő szimbolikája miatt a néphitkutatás sem kerülheti meg e kérdést. Mindenképpen igazoltnak érezzük *C. G. Jung* szavait, miszerint: "A tudatalan esélyt kínál, amikor közül velünk valamit vagy képi jelzéseket ad. Alkalmilag olyasmit is tud velünk közölni, amiről a logika törvényei szerint nem lehet tudomásunk. Hadt említsem itt csak a szinkronisztikus jelenségeket, a valóságálmokat és az előérzeteket¹. A néprajz számára a tudatalan üzenetei nem annyira egyéni specifikumaikban, mint inkább közösségi kódrendszerek általános érvényűségében válnak igazán izgatóvá.

A külső világból érkező reális kódok közül a halál előjelének tekintik pl. a kutyavonítást (ha a föld feje néz közben), illetve e kutyavonítás egy sajátos minőségét (amikor "tutul a kutya"); azt, ha a kutya vagy a sertés a ház falának közelében kotor vagy túr; ha "ördögálmával" (éjjeli pávaszemmel) találkozik az ember; ha a "varangyos béka" bemegy a lakásba; ha rikolt a kukorica²; ha elszáll a ház fölött a "halálmadár"³ vagy "viddmadár" (amely mindig azt mondja, "vidd, vidd!"); ha érzékelhető ok nélkül elpattan az üvegponhár, a porcelántányér stb.; ha kukurékol a tyúk. (Az ilyen tyúkot *a ház külsőhöz* nyakaszták le, balkézbe fogott baltával – A külsőhöznek, tudjuk, kitüntetett szerepe van a lakóház "mitológijában.")⁴ A hátrélvő évek

számát, s ezzel közvetve a halál eljövételét jelezheti számukra a tavasszal először megszólaló kakukk, aszerint, hogy hányszor hallatja hangját. A haláljósolás tudatos megnyilvánulása volt egykor a tollas lucapogácsa sütése, de jóslásra alkalmas volt a karácsonybójt dióévé is (aki rosszat talált, hamaros halálára számíthatott). Kávésészéből, kártyából még napjainkban is sokan kipróbálják olvasni a maguk vagy mások halálának eljövételét. A mások halálos átkára való rábójtolás rettenetes "tudománya" egykor Temerinben is élt, s ennek halvány nyomai még megmaradtak, noha az eljárás pontos leírására már nem emlékeznek. A haláljelző álmok szimbolikája viszonylag egységes. Lóval, apácával, gyümölcscsel, általában élelmiszerrel, lakodalommal, mulatsággal álmodni halált, illetve temetést, temetésen való részvételt jelent, de ezt jelenti a sok virág, s a meszelés is. A dió koporsót, a dinnye és a krumpli halottat jelent a temerini álomszimbolikában. Az álmok és hallucinációk üzenete azonban nem feltétlenül áttételes. A halott élettárs vagy hozzátartozó álmképét konkrét figyelmeztetésként értelmezik: "elgyütt érte a halott". Azonban nem mindenki így fogja fel. Általános hiedelemnek tekinthető, hogy halottal álmodni esőt jelent. Egy alkalommal, 1987-ben két temerini asszony beszélgetésének voltam fültanúja a buszban. Az idősebb elmondta, hogy valamelyik éjjel férje nagyanyjával álmodott. Álmában az öregasszony bement a konyhába, és a vizeskancsót kereste. Amikor az asszony felébredt, elmesélte álmát az urának, megállapították, hogy a "szüle" biztosan szomjas, mert nagy a szárazság ezen a nyáron. Ki kell menni tehát a temetőbe, és jól meglocsolni a sírt! Mindez elsősorban a víz miatt figyelemre méltó. A délszláv néphit szerint a víz a lélek által előszeretettel választott elementumok egyike, és ebből, valamint a halott lelkétől való félelemből következően előszeretettel és bőven locsolják az elhunyt hozzátartozók sírját⁵. Nem lehetetlen, hogy a temerini magyar asszony által elmondott történet gyökereit is alapjában véve egy hasonló, már szublimált, tudat alatti készletben kell keresnünk. A kérdés természetesen további fontolásokat és kutatásokat igényel. Vallásos öregasszonyok, öregemberek, hogy ne érje őket készületlenül a halál, s bűneik terhe alól föloldozást nyerve lépjenek a túlvilágra, este-reggel elimádkozzák a "Mária álma" véven ismert félnépi imádságot. Eddigi ismereteim szerint két, csupán stilisztikai szintű eltéréseket felmutató változata ismert a temeriniak között. Elsősorban írott (kézzel vagy írógéppel másolt) formában terjed, de általában hibátlanul felmondják a szövege. Van, aki mindkét változatát ismeri és imádkozza rendszeresen. Egyébként – mint az alább közölt imánk szövegéből is kiviláglik – a leírt szövegnek *örmagában* is mágikus erőt tulajdonítanak.

Szomorú lett szívem,
 Szegény testem és lelkem ellankadott,
 Hogy téged, szerelmes Jézusom
 A kegyetlen zsidók megfogták,
 Megkötözték,
 Jeruzsálem városában utcáról utcára

Annáshoz, Kajfáshoz
 És Pilátushoz megkötözve hurcoltak,
 Pilátusnál mezítelenül oszlophoz kötöttek,
 Kegyetlenül mogoszoroztak,
 Tövisekkel megkoronáztak,
 Kezedbe nádszálat adtak,
 Mint zsidók királyát, csúfoltak,
 Szent testedet véresre verték
 S kereszthalálra ítélték,
 Szent válladra nehéz keresztfát adtak,
 A városból a Kálvári(j)a hegyére vitted,
 Hogy szent testedet a keresztfára szegezzék,
 Epével, ecettel itattak,
 Szent oldaladat átlukasztották,
 Úgyhogy abból a vér és víz kicsurgott,
 Ezéktán keze(j)imből kivettek
 S a koporsóba tettek.
 Ennek után a mi urunk Jézus Krisztus
 A boldogságos Szűzmárijának ezeket felelé:
 – Kedves szerelmes édesanyám,
 Igaz álmodtál,
 Aki ezen álomról gondolkodik,
 Azt magával hordozza vagy házában tartja,
 Megszabadul minden gonosztól,
 S bármire kér engem vagy téged,
 Mindenben meghallgattatik,
 Fogatkozás házában nem létezik,
 Hirtelen halállal,
 Szent gyónás és szent áldozás nélkül meg nem hal,
 Én és te, kedves anyám,
 Készek leszünk lelkét
 Halála óráján menyországba vinni,
 Hogy ott örvendezzen az angyalokkal
 És megdícsőült szentekkel
 Mindörökkön örökre, ammen.

(*Elmondta: Csányi Ferencné sz. Pece Katalin, 68 é., 1983.*)

De a néphit szerint az a személy is képes megálmodni saját halálát, aki – a rendszeres böjtölés mellett – minden pénteken délután három órakor három miatyánkot és három üdvözlégyet megelőzően magában elmondja ezt a kis imádságot:

Midőn fölfeszítették az úr Jézust,
 Nagy sötétség támadt,
 És a napnak kilencedik órájában

Megszólt az úr Jézus:

– Istenem, istenem, miért hagytál el engem?

Lehajtá fejét és kiadá szent lelkét.

Azért imádunk és áldunk téged,

Mert szent kereszted által megváltottad a világot.

(Elmondta: Csányi Ferencné sz. Pece Katalin, 68 é., 1983.)

A hagyományos világkép szerint a test és a lélek csupán ideiglenes "perszonáluniót" alkot. A lélek álmunkban is eltávozhat testünkéből, ilyenkor akár furcsa, távoli tájakat is bejárhat. Vannak, akik úgy vélik, hogy álmoképeink a szabad lélek ilyen éjszakai kalandjainak halvány visszfényei. A szabad lélek ilyen szempontú felfogását azonban, helyi hiedelemmondák legjobb tudomásom szerint nem őrzik, noha egy, a Guntram-mondakörrel rokonítható – korábban már több ízben publikált – történet a szabad lélekről alkotott ilyen szemlélet lecsapódásaként is felfogható.⁶ A lélek a legtöbb temerini szerint valahol a szív tájékán található, mások úgy képzelik, hogy a fejben, ismét mások, hogy a vérben tanyázik, esetleg azzal azonos. A halál akkor áll be, ha "elfogy az ember vére"; ha "mégáll a szíve", azonban, hogy erre miért kerül sor, azt rendszerint fatalista alapon magyarázzák, mint egyébként másfelé is, szűkebb és tágabb vidékünkön: "ennek így köllött lenni", "így vót mégírva a sors könyvibe", "isten akaratába bele kő nyugonni", "halál ellen nincs orvosság" stb. Azt tartják, "minden halálnak van egy oka", s ennek az első pillanatra lapos bölcsességnek egy legendamesével adnak értelmet:

"Krisztus urunk mikó fődön járt, akkó osztogatta szét a neveket, hogy tē Gyura lészó, hogy tē János lészó. A másikhó ért, akkó azt mondta:

– Tē még Halál lészó.

Akkó Krisztus urunk mēnt tovább, ez még kilépēt a sorbú a háta mēgül, szót neki:

– Uram, én nem lészék Halál, mer engēm szinni fognak.

A Krisztus urunk visszafordút, oszt mondta neki:

Lépj vissza a hejdre, mer tégéd nem fognak szinni, mer mindēn halálnak lész egy oka."

(Elmondta: Kihutné Morvai Franciska, 80 é., 1980.)⁷

Ennek ellenére magáról a megszemélyesített halálról a temerini anyagban nem találunk hiedelemmondákat. (Persze, a kaszával arató csontváz képzete itt is él.) A népi vallásosság természetesen a halálban is isten ujját látja, az öregkor eljöveteleével állandóan készen kell lenni a nagy útra, isten általi megöletésünket alázattal kell fogadnunk, mint azt az alábbi vallásos népdal hirdeti:

A fényes nap tőlünk elnyugodott,
A föld színe sötétben maradott,
Nappali fény éjjelre változott,
Fáradtának nyugodalmat hozott.

Minden állat megy nyugalomra,
Az istentől kirendelt álomra,
De én, uram, úgy megyek ágyamba,
Mintha mennék gyászos koporsómba.

Mert noha most erős és friss vagyok,
De több napot magamnak nem hagyok,
Azt gondolom, minden nap utolsó,
Az éjszaka kelhet a koporsó.

Midőn ágnak adom a testemet,
Deszka közé zárhatom éltemet,
Hosszas álom érheti szememet,
A kakasszó hozhatja végemet.

Vessünk számot hát édes istenem,
Hogy lelkemet né kelljen féltennem,
Hogy lehessen bátrabban szóllanom,
Midőn még keil előtted állanom.

Színed előtt mindénnap elesém,
De té létéél atyádnál kezesém,
Ha megölsz is, mindég benned bízom,
Szent véredhez futok, ha szomjazom.

Napkelettől egész napnyugatig,
Szent nevedben bíztam én fáradtig,
De megbocsásás, mert szívemből szánom,
Könnyekek miatt szemembe nincs álom.

Az ágyamba zokogva költözöm,
Vánkusomat könnyemmel öntözöm,
Ha megtartasz holnapi napodra,
Nem fordítom azt megbántásodra.

Né szólíts ki, uram, készületlen,
Vezess elsőbb az enyhítő hitre,
Hogy juthassak a mennyei jussra,
Úgy bocsáss el engem a nagy útra.

(Énekelte: Lukács Mihályné sz. Pálincás Mária, 77 é., 1983.)

A halál a temeriniek felfogása szerint is *szép*, vagy *csúnya*. Szép halálnak tartják, ha az ember tisztos öregkorban, szerettei körében hal meg, nem pedig hosszú szenvedés után, vagy dolgvégzetlenül, váratlanul. Fialaloknál hosszadalmas betegség után a nyugalomhoz hozó halált is szépnek tartják. Az öngyilkosságot általában elítélik, a suicidum áldozatait egykor a temetőárokba vagy a temető szélén hantolták el, akárcsak a kereszeteletlenül meghalt csecsemőket. Ez utóbbiak lelkétől egykor valószínűleg tarthattak, erre utal az egyik álhiedelemmonda is. A bűnözők, rossz életű személyek, boszorkányok, bűbájosok a közfelfogás szerint nehezen haltak meg, sokáig kellett haláltusájukat vívni. Az idősek még emlékeznek: az egykor valószínűleg általános felfogásra, hogy a bűbájosok, boszorkányok nem tudnak kiszervenéni mindaddig, amíg tudományukat – akár kézfogással is – valakinek, rendszerint valamelyik nőrokonnak, át nem adták. Úgy vélik, hogy a haldoklót nem szabad siratni, mert akkor nehezen hal meg, sőt "fölbred". "Ojan jó hején vótam, oszi tik fölbresztetteték" – mondta állítólag szemrehányólag zokogó hozzátartozóinak az egyik haldokló. A túlzott siratás holtat visszahívó erejét áttételesen egy helyi gyűjtésű hiedelemmese is aláhúzza.⁸ A sírás és az erős sajnálattérzet leiket visszatartó erejével kapcsolatos egyébként az a felfogás is, hogy a leölésre szánt állatot (sertést, baromfit stb.) nem szabad sajnálni, "mert nehezen dögiik meg". Eredetileg ezért, s nem humánus okokból tartották például távol a gyermekeket a dísznő megölésének pillanataiban. A halál beállta után a holttestet a földre fektetik. Ennek többféle magyarázatát adják: "hogy előbb kihűljön", hogy "a föld kiszíjja a betegséget". E szokásnak nincs, racionális magyarázata, ugyanakkor nem gyakorolják az egész magyar nyelvterületen. Valószínűnek kell tartanunk, hogy miként még napjainkban is a szerbeknél, egykor nem a holttestet fektették a földre, hanem magát a haldoklót. *Slobodan Zečević* írja ezzel kapcsolatban: "Hogy megkönnyítsék a haldokló halálát, a hozzátartozók egy sereg eljárással igyekeztek meggyorsítani a lélek eltávozását. Az egyik legismertebb a haldoklónak a földre való fektetése. Ennek az eljárásnak a gyökere a hajdanvolt Földanya-ímadatban nyugszik, hiszen őt tartották a mindenség őszülőjének. Születése előtt a gyermeknek le kellett "hullania" a földre, hogy onnan életerejét kapja, s a halál megkönnyítése céljából a haldoklót a földre fektetik, hogy a föld visszavegye azt az erőt, amit születésekor adott neki."⁹ A halott arcáról, szeméről hővetkeztetések, jóslatok állapíthatók meg. Ha a szemét nem tudta lecsukni, életében gyenge ember volt, ha, miután lezárták a szemét, az újra felpattan, vagy kissé nyitva marad, akkor "maga után fiatalabbat vár", ha arcvonásai kisimulnak, megfiatalodnak, ugyanígy vélekednek, ha az arc megöregszik, a következő halott valamelyik idősebb családtag lesz. A holttest lemosását és felölöltöztetését vagy a családtagok, vagy fizetett "halottötöztetők" végzik. A mosdató vizet a kerítés tövébe öntik, azzal a magyarázattal, hogy ne lépjen bele senki, mert megbetegedne tőle. A holttestről lekerülő ruhákat rendszerint elégetik, újabban eldobják vagy kifőzik, a többi ruhaneműt a rokonoknak ajándekozzák. Néhány évtizeddel ezelőtt a falu koldusainak, szegényeinek osztották szét. Mindezek a mozzanatok bizonyára összefüggenek a holttest

tesztátalanságról alkotott archaikus gyökerű képzelettel. A lemosó víz félre való helyre történő öntése talán azzal magyarázható, hogy mint láttuk, a lélek igen vonzódik a vízhez. Bizonyára ugyanez a vonzódás ad magyarázatot arra is, hogy a halottak három nagy ünnepén, a halottak hetében, a feketechéten, valamint hanvazó (száraz) szerdán miért nem szabad mosni.¹⁰ Eredetileg valószínűleg a lélek távozásának megkönnyítése céljából a halottas háznál eltakarták, vagy megfordították a tükröket. Temerinben erre ez a magyarázat: "nehogy meglássa magát benne a halott". Ugyanakkor ennek el-
lentmond, hogy a koporsóba, más használati tárgyak mellett tükröt is szokás tenni. A kérdés nyitját talán délszláv párhuzamok alapján lehet megfejtetni, ugyanis a szerb néphitkutatók úgy vélik, a tükör tulajdonképpen közvetítő, ha úgy tetszik, információs eszköz a reális és az irreális világ között: a lélek mintegy tükröből szemléli a földi halandók életét.¹¹ Temerinben viszont e kommunikáció fordítottjáról tudnak: "Házi módszer a halott v. eltűnt látására: Egy tányér szenteltvízbe esküvői gyűrűt kell tenni, mögéje tükröt, elője 7-szer megszentelt gyertyát meggyújtva, a tükörben láthatóvá lesz a halott ill. eltűnt, pillanatnyi tevékenysége közben."¹²

A holttesttől való félelem – amely *Tokarjev* szerint archaikusabb szemléleti örökség, mint az animizmus¹³ – sokkal általánosabb, s ha úgy tetszik, sokkal természetesebb emberi reakció, mint ahogyan azt a hiedelemmondákból és az egyéb verbális megnyilatkozásokból kiolvasni véljük. Valószínűleg az élő holttestről¹⁴ alkotott ősi szemléletmód zárványainak keli tekintenünk azt a szokást, hogy a holttest mellé a koporsóba rakják s vele eltemetik kedvesnek vélt használati tárgyait, illetve azokat az eszközöket, amelyekről úgy vélik, hogy szükségesek a túlvilági nagy úton. "Az én apámnak koporsójába tettünk egy liter bort még egy bicskát, amit az olasz frontul hozott, még egy villát, egy kanalat, hogy legyen mivel enni a másvilágon." (Badó János, 1983.) "A fiataloknak fésűt, tükröt /ettek a koporsóba/, amit szeretett. Tatámnak az vót a kívánsága, hogy a régi, háromszéles gatyájába temessük." (Micsutka Erzsébet, 1983.) Régebben koporsóba került a halott szemét lezáró obuius is "hogy legyen a másvilágon pénze."¹⁵ Cipő napjainkban is kerül, ha nem a halott lábára, úgy mellette, a koporsó láb felőli végébe. Mint az utóbbi szokásból is kiviláglik, a helyi néphitben nem ismeretes a bortárgyak eltemetésére vonatkozó tabu, amelynek alapja a vámpírizmusban található. A vámpíroktól való félelem újabb keletű, és részben a horrorfilmek hatását, részben talán a környező délszláv lakosság tradicionális halottkultuszának, néphitének szörványos befolyását tükrözi. Az élő holttesttől való félelmet mindamellet olyan megnyilvánulásokban is tetten érhetjük, mint a félig tréfás, félig komoly megjegyzés, miszerint a holtat "azért földelik el, hogy ki ne gyűhessén", vagy hogy "aki fél a halottal, az fogja még keresztbe tett kézzel a halott lábaujját, akkó többet nem fél." Több változatban hallani az ellopott anyósholttest históriáját, természetesen helyi aktualizálással. Nem könnyű eldönteni, vajon a történet álhiedelemmondának, vándoranekdotának vagy úgynevezett képtelen történetnek tekinthető-e. *Dobos Ilona*, aki e sztori egyik változatát idézve a képtelen történetek műfajáról ír, *Dégh Lindára* hivatkozva a

következőket mondja: "(...) A történet legfőbb üzenete a félelem az el nem temetett holttest visszatérésétől. A dolgok rendje megkívánja, hogy a halottat jó mélyen betemessék a földbe, nehogy kísértetként zavarja az élőket. Az ellopott holttest történetében az a háttorzongató, amiről nem is esik szó: egy holttest bolyong valahol temetetlenül."¹⁶ E daróchumorú história népszerűségét egyébként a húszas évek sajtója is növelte, így például a *Szentesi Kisgazda* és az újvidéki *Délbácska*.¹⁷

Az élő holttest egykor meglévő nyelvével hozható összefüggésbe, hogy nemcsak a koporsóba tettek élelmet (pl. egy tubóka nevezetű fonatos keletti kalácsot) és italt, de az elhalálkozás évfordulójának előestéjén a sírra is került kalács, cipó, kolbász, üvegben bor. A temerini pravoszláv szerbek között e szokás párhuzamait máig megtaláljuk, a magyarok körében visszaszoruló jelenség. Az évfordulón egyébként a halott számára is terítettek, helyére nem ühetett senki. (Természetesen a halotti toron is ez volt a szokás.) Voltak családok, akik egész évben üresen hagyták az elhunyt családtag helyét, sőt holmijait is úgy őrizték jó ideig, ahogyan otthagyták.

A testből eltávozott lélek negyven napig különösen aktív, könnyen visszajár, ezért egykor a temetőből más úton mentek haza, mint amelyen a halottat vitték. Temetési menettel nem jó találkozni, legtanácsosabb másfelé folytatni az utat, mert különben az ember öregkora nem lesz a legszerencsésebb. A lélek egyaránt lehet jó és rossz szándékú. Megjelenését nem mindig lehet befolyásolni. Egyesek a már említett tükrös eljárással, mások – főleg a helyi kispolgárság és az értelmiség köréből – asztaltáncoltatással próbáltak hírt kapni a holtak birodalmából. Úgy vélik, a lélek főleg az első évben, de legkivált az első évforduló éjszakáján, majd három és hét év múlva jelentkezik, de ha ez idő alatt nem, akkor már sohasem fog visszatérni. A visszatérésnek különféle okai lehetnek. Fogadásból is visszatérhet az elhunyt jóbarát lelke, hogy tájékozatosan porhüvelyéből történt eltávozásáról, vagy a túlvilági állapotokról. Büntetésből is visszatérhet, különösen az oyan ember lelke, akivel rosszul bántak, és most bosszút akar állni a vétkeken. Leginkább azonban saját érdekében tér vissza a lélek, mivel valamilyen oknál fogva nincs nyugta a túlvilágon. Kérésének teljesítése után rendszerint megnyugszik. A feketehéten, a halottak hetében és szárazszerdán tartózkodtak a halottak nyugtalanításától, ilyenkor nemcsak hogy nem mostak, de földdel sem dolgoztak. A hazajáró lélek jelenlétét általában kopogással, zörgéssel, csörtögéssel adja tudtul, de megjelenhet emberi formában is, abban a ruhában, amelyben eltemették, vagy talpig fehérben.

A hazajáró lelket (egyáltalában az elhunyt lelkét) Temerinben határozottan megkülönböztetik a kísértettől. A kísértet valamilyen rossz lélek, gonosz, ártó lény, amely azonban nem föltétlenül azonosítható a bűnös emberek sírban nem nyugvó szellemével. A kísértet különféle alakokban (fejetlen ló, liba, fehér leples emberalak) ijesztgetheti az éjszakai járókelőt, gyakran tanyázik a temető árkában. Huszonhárom évvel ezelőtt, 1965 tavaszán, több héten át folyt estéről estére a kísértetüldözés a temerini nyugati temetőben: olykor párszáz ember is összeverődött a temető körül, amelyben rejtélyes fényjelenségeket tapasztaltak. A tömeghisztéria olyan méreteket

öltött, hogy a rendőrségnek is be kellett avatkoznia: ártatlan emberek inzultálására is sor került, mivel őket vélték (ál)kísértetnek. E problematika azonban csak áttételesen kapcsolódik a hazajáró lélek mondaköréhez, ezért taglalását egy másik alkalomra halaszthatjuk.

Jegyzetek

1 C. G. Jung: Emlékek, álmok, gondolatok. Budapest, 1987., 363. p.

2 Vö. Róheim Géza: A halálmadár. In. A bűvös tükör. Válogatás Róheim Géza tanulmányiból. Budapest, 1984.

Szemponatunkból különösen érdekesek a következő megállapítások:

"A kezdetleges animizmus a halottat mindenütt az élők ellenségének tartja, aki irigyli tőük: a földi boldogságot, és minden erejével azon van, hogy saját sivar sorsában részesítse. Vagyis a halott hazajár, és magával viszi az élöket. Eszerint talán a halott lelke jön bagoly formában az élőkért." (101–102. p.)

"A bagoly tehát a lélekvivő madár, a psychopompos. Mint ragadozó madár elragadja a haladkló lelkét, mint éjjeli állat jól ismeri az utat a másvilágba, az örök éjszaka honába, ahova viszi, ahonnan elhozza az emberi lelket. Azni speciálisan a magyar halálmadarat, a kuvikot illeti, a (...) színe szürkés, tehát a sápadt halálhoz hasonló. Tápiáléka: éjjeli bogarak, lepkek, egerek, tehát csupa olyan, amelyben az animizmus lélek-inkarnációt lát." (103. p.)

3 E képzetről hadd idézzünk egy hejyi panaszdalit is:

"Halálmadár szállott a kórház falára,
Még hal itten valaki nemsokára,
Én halok még, mert mégöl a betegség,
A kórházból hazaménnyi szeretnél."

(Gy. Zavaró László, 1974.)

4 Vö. Bartha Elek: Házkultusz. A ház a magyar folklórban. Debrecen, 1984., valamint Veselin Čajkanović: O magiji i religiji. Beograd 1985., különösen a Sahranjivanje pod pragom (A küszön alá temetkezés) c. fejezetét.

5 Slobodan Zečević: Kult mrtvih kod Srba. Beograd, 1982.

6 Csorba Béla: Temerini hiedelemmondák. HK. 42–43., 24. (Kutya Pista).

7 Gyűjtő: Majoros Erzsébet. Lásd (Csorba Béla): Legendamésék. Temerini újság, 1987. augusztus 30., 5. p.

8 Csorba Béla: Lenore Bihar vezér földjén. Üzenet, 1987/6.

9 Slobodan Zečević: I. m., 14. p.

10 Egyébként a fonás, szövés, varrás is tiltott. Talán a bőr és a gyapjú állati eredetével magyarázható – összefüggésben a vámpírizmussal. Ezzel kapcsolatban lásd Dušan Bandić: Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba. Beograd, 1930., 105–164. p.

11 Slobodan Zečević: I. m.

12 A Magyar Néprajzi Atlasz kérdőíve, J 17. kutatópont, III. füzet, 191. Adatfelvétel: Csalogh Zsolt; a gyűjtés ideje: 1965. /Kézirat/

13 Slobodan Zečević hivatkozása nyomán.

14 Bandić e jeienségeket animisztikus emlékeknek véli. Lásd i. m.

15 A szokást Kunt Ernő is említi in. Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Budapest, 1937.

"A pénz addig marad a szemén, amíg a test teljesen meghidegzik, s a szemek végleg zárva maradnak. Aztán a pénzt a halottal a koporsóba teszik, vagy koldusnak, szegénynek adják." (121. p.)

16 Dobos Ilona: Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség. Budapest, 1986., 237. p.

Dégh Linda: The Runaway Grandmother. Indiana Folklore. Vol. 1. No. 1. 68–77., Bloomington.

17 Csorba Béla: Az ellopott halott. (Egy anekdota sajtóháttéréről). Temerini Újság, 1988. március 3., 3. p.

A Délbácska 1924. február 12-én ollózott cikket közöl a magyarországi Szentesi Kisgazda ugyanez év február 7-ei számából. Az eredeti szöveg *Ellopott holttest* címmel jelent meg, az újvidéki napilap ezt elhagyta, csupán az alcímet – A disznóhús helyett a meghalt anyóst lopták el – tartotta meg. A teljes szöveg így hangzik:

"A napokban nagy vigalom volt az egyik szarvasi gazda tanyáján a mezőturi határban. Disznótort tartottak. Ahogy a kolbászt meg a hurkát megtöltötték, egyenként szállingóztak a tanyára az ismerősök és az első szobában megkezdődött a disznótoros vacsora.

A töltött káposztával éppen végeztek, mikor a konyhában az anyós hirtelen összeesett és meghalt. A gazda nem nagyon szerette anyósát, a vendégek kedvét sem akarta elrontani, elhatározta, hogy eldugja reggelig a holttestet, reggelre véget ér a vacsora is, akkor is ráér majd halottkém, meg pap után szaladni.

A gazda ötletét elfogadta a felesége is, az öregasszony holttestét kivitték a kamrába, beletették egy üres teknőbe és letakarták egy nagy ronggyal. Aztán, mintha mi sem történt volna, bementek a szobába a vendégekhez és hozzálítottak a frissen sült kolbászhoz.

A disznótör híre persze messze megy a tanyák között. Ismeretlen valakik elhatározták, hogy amíg a muri tart, ellopják a füstölni való húst a kamrából. A tolvajok észrevétlenül megközelítették a tanyát, fölfeszítették a kamra ajtaját és behatoltak. A sötétben nem látták a húst, de észrevették a letakart nagyteknőt. Azt hitték, hogy abban van a hús. Felkapták és elvitték.

Kora reggel a gazda kiment a kamrába, hogy a halottat a szobába vigye és felravatalozza. Nagy meglepetésére a kamra ajtaját tárva-nyitva találta. Azt hitte, hogy a levágott disznó húsát lopták el. De tévedett, mert a tolvajok az anyós holttestét emelték el.

Nem titkolhatta tovább a dolgot, elment a csendőrokhöz és jelentette, hogy ismeretlen tetesek ellopták az anyós holttestét. A csendőrök a furcsa ügyben azóta nyomoznak, de sem a tolvajokat, sem a holttestet nem találták meg."

1
A HALÁLMADÁR

Kohanec György (79 é.)
Gy: Csorba Béla
1988.

Hát én azt hallottam, tudom, vótak azok a bagómadarak. Úgy csipogtak a levegőbe, még ahun égött a lámpa, akkó odaméntek. Oszt akkó ennek a betegnek még kő halni. Hallottam az öregéktű. Pedig bagó vót.

2
A HALÁLMADÁR

Badó János (64 é.)
Gy: Csorba Béla
1983.

Bagók. Aszonták "hu-hu". Arra aszonták, jelentik, hogy halott lesz a közelbe.

– To je szigurno dedino szmrt – mondta a gazdám, mikó megfogtam egy fülesbagót a pëlvasba. Fogta a vadászpuskát, oszt lelőtte. De még tizénöt évig élt az öregapja.

3
A HALÁLMADÁR

Tóth Sándorné sz. Morvai Franciska (67 é.)
Gy: Kocsicska Kornélia, Tóth Anikó
1980.

Nagnéném, mikó beteg vót – ott vótam! – úgy fütyút egy madár. Kimégyék:

– A csuda fogja még, mijen madár ez?

Gyün a szomszédasszony, aszondja:

– Hallod – aszondja –, kfszüjjeték mindénre – aszondja –, mer ez halálmadár.

Még is halt Ilka nénje, négy napra.

Hallottátok má a sárgarigót? Úgy fütyút. Még a gellice... Vót rá eset, hogy aszonták, hogy ha ez a madár, aki fütyül, ha szomszéd házára szál, akó biztos a szomszédba még hal valaki.

4

A VONÍTÓ KUTYA JELZI A HALÁLT

Tóth Sándorné sz. Morvai Franciska (67 é.)

Gy: Kocsicska Kornélia, Tóth Anikó

1980.

Mikó a anyósom, a nagymama nagybeteg vót, akkor is... Aszondja a szomszédasszony, hogy:

– Hogy van anyósod, Franci?

– Jaj – mondom – nagyon rosszú van – mondom –, Franci néni.

– Mëgnézëm – aszondja – mindjá, hogy hát hogymint van.

Hát kimëntem <a tanyára>, mondom a Sándornak:

– Eredj haza, mer a nagymama nagyon rosszú van.

Áh, nem mënt. Hát tudod, hogy este, akkor is a kutyák úgy vonyítottak! Osz mondja a szomszéd, az is, hogy az ő kutyájuk is úgy vonyított, oszt mondta a Juszti néninek, hogy:

– Maj mëglátod, hogy a Franci néni mëghal!

Oszt rëggë mëntünk szónyi, hogy mëghalt a Franci néni.

5

A HALÁL MEGÁLMODÁSA

Tóth Sándorné sz. Morvai Franciska (67 é.)

Gy: Kocsicska Kornélia, Tóth Anikó

1980.

Vót itt Szentamáson egy rokonyom. Mëg a Sándor bácsinak is rokonya. Eccé ámomba annyira meszëtünk, hogy borzasztó. De ús siettünk! Mondom a Sándornak:

– Mit jelënt az, hogy annyira meszëtünk?

Nem másnap gyütték, hogy mëghalt, Laci sógor fölakasztotta magát.

6

A HALÁL MEGÁLMODÁSA

Tóth Sándorné sz. Morvai Franciska (67 é.)

Gy: Kocsicska Kornélia, Tóth Anikó

1980.

Hogy az öcsém ojan nagybeteg vót, ëjárta látogatnyi, oszt láttam, hogy mosmá vége van neki, akkó hazamëntem, mindjá hozzáfogtam az én rendes, ezé, ügyemet... Kilenc órákkó... nem, tizënégy órákkó ugat a kutya. Hát mëgfordútam, elaludtam. Abba pillanatban ámodtam, hogy a tanyánk előtt

egy irtó nagy csoport fekete ruhába vót a nép. Nők. A népek. Még egy nagy fekete autó vót középén. Fölbredtem. Hiszitek vagy nem, két óra múva gyütt a gyerek, hogy meghalt a Misa.

Oszt azt mondják, hogy ez mese. Mikó öregapám nagybeteg vót, akkó még azt ámodtam, hogy a szoba tisztára teli vót koszorúval. Az is... úgy réggéfelé gyüttek, hogy mēnnek, mer meghalt a nagyapa.

7

A HALÁL MEGÁLMODÁSA

Lengyel Katalin (80 é.)

Gy: Lóc Lída

1979.

Én azt ámodtam, hogy a temetőbe kerestem egy sírt, de nem tudtam, ki(j)ét. Másik éccaka mégin ezt ámodtam, a harmadik éccaka még azt, hogy a férjem sírjára vittem a virágot, de nem tudtam, hogy hun van a sírja. Mondtam is neki, hogy mit ámodtam, de ő azt mondta, hogy bolondság, amit mondok. Evvē abba is maradt az egíssz. Ötödnapra rá az uramra rásēt a munkahejin egy gép. Meghalt.

8

A TÁVOZÓBAN JELENTKEZŐ LÉLEK

Kálmán Etel (39 é.)

Gy: Lóc Lída

1979.

Az Ádám Sanyi anyja, a Panna néni nagyon beteg vót, oszt anyám elmēt meglátogatni. Kérdēzte:

- Mikó gyün el ke, Panna néni?
- Majd elgyüvök.

Másnap hajnalra kopogásra ébredtünk föl. Az ablak előtt vót a kaszlink, azon a fehér terítő, oszt rajta poharak vótak. Háromszó három kopogás hallatszott rula. Még most is hallom a kopogást, pedig akkó még csak ojan négy vagy öt éves lehettem. Mondta is a szūlike, hogy ez valamit jelent, csak akkó még nem tudtuk, hogy mit. Hajnal negyed ötkó gyüttek szóni, hogy meghalt a Panna néni.

9
A HAZAJÁRÓ LÉLEK*

Ikotín Imre (57 é.)
Gy: Csorba Béla
1977.

A máskanyó meséte, hogy mikó az ura meghalt, a gyerekkéket ő akarta éccaka bétakarni, oszt azt látta, hogy az ura takargassa éccaka. Mán nagyon fét a máskanyó, hogy mindég hazajár.

Éccer oszt kinyeret sütött – nem vót kënyerük! Este sütte. A gyerekkéknek úgy adott egy-egy darabot, hogy egyének. Ki akart mënni az udvarba. Mikor kinyissa az ajtót, akkor lássa, hogy az ura ott áll az ajtóban. Réttenetësen megihedt, bëcsapta zajtót. Ő nem mert kigyünni, nem tudta, kint mi történik. Kint még az ura elmënt a szomszédba, ide hátra, oszt ott az embër kint aludt a szalmakazalná. Odamënt hozzá, beszét vele, oszt mondta, hogy az Őrszi nagyon megihedt, mégmondda, hogy többet soha nem gyün haza, oszt azt mondta annak a szomszédembërnek, hogy mondja még az Őrszinek, hogy máskó, ha észnek, elősször imádkozzonak.

(...) Azt mondta még a szomszédnak, hogy hét misét szógátassanak neki, de éccerre. De a temeríni plébános kapott a misékën, oszt aszonta, hogy jó léssz az Temerínbe is, hét nap egymás után. Úgyhogy nem éccerre lett a hét mise, hanem hét nap egymás után.

10
A HAZAJÁRÓ LÉLEK

Kohanec György (79 é.)
Gy: Csorba Béla
1988.

No mostan én lehettem ojan hat éves, mer első iskolába jártam. Az Újsorruul, a Sörös öregapáméktul. Az utcabéli öregasszony, Dusa Kati néni még a testvérje, Bado Mári néni éfél előtt, fél tizenkettőkor mëntek haza kocsmábul. Tánckocsmábul. Vótak néznyi a lányokat. S ahogy gyüttek hazafelé, öregapámnak egy – minek is híták azt? – jog, jog vót a háza előtt, és abba vót egy kút. Közös kút, ásva. Oda jártak ivóvízé a környékbeli(j)ek. Ahogy mëntek haza, hát mit köllött nekik látnyi? Sörös Pált! A Sörös öregapámnak, aki fölnevelt, a nagybátyja vót. Rá vót borúva a jognak a nagykapujára, mer vót az tíz vadrák, ha nem több. Ez a halála után jópár évre törtéint, mikor ók ezt látták. Ijedtükbe ësikították magukat, oszt szaladtak hazá(j)ig. Másnap mëntek a tejé öregapámhó, és mondták, hogy ók mit

* Megjegyzés: Korábbi közlése HK 42–43.

láttak. Öregapám még nagyon szerette a pálinkát. Szerelmesse vót! Csuk mosojgott éggyet. Mēghúzta a háromdecis üvegēt, rágyútott a pipára, oszt aszmondta:

– Ezt nem hiszēm el, hogy az én Pali bátyám visszagyütt!
Ók aszondják, fehér ruhába látták a Pali bácsit.

11

A HAZAJÁRÓ LÉLEK

Kovács Ferenc (52 é.)

Gy: Csorba Béla

1988.

(Miért járt haza a lélek?)

Legtöbbször azē, mer nem vót nyugta a másvilágon. Vagy valami ok miatt megfēlemlíteni szándékozta az ittmaradottakat. Ijen is vót.

Vót ojan eset, amikor hallottam mesēt, hogy álandó zörgéssel vót, és akkor eladták a tanyát. És a tulajdonos, aki megvōtte, még – de nem tudta az esetēt –, és még az is hallotta sok ide(j)ig a zörgést, még aztán egyszer sokára megszūnt.

Tudok ojan mesēt is, hallottam ojan mesēt is, aki álandóan kérte, hogy jelentkēzzēn neki. Álandóan kérte, hogy jelentkēzzēn. És nem gyütt.

Vót ojan ēgyén, akire azt mondták, hogy no ez haza fog járni a sírjából is. Főleg az ojanokat, akik rosszul bántak az idősebb személyekkel, hogy hazagyün. Őket háborgatni, ami(j)jé rosszul bántak, mondjuk, idősebb szemjēl. Hogy a halála után elgyün majd zörōgni nekik.

12

A HAZAJÁRÓ LÉLEK

Lóc Teréz (47 é.)

Gy: Lóc Lídia

1979.

A halála évfordulóján két-három évēn körōsztül fölēbredtünk, abba az órába, amikor meghalt. Még előző hétēn mondtuk, hogy majd lēs az évfordulója, de valahogy nem mēntünk ki az évfordulója előtti napon, mert pont aznap akartunk kimēnni. Akkor éjszaka mintha kopogtak volna az ablakon, és fölēbredtünk. Aztán jutott eszēmbē, hogy pont ebbe az órába halt még anyánk. Másik évbe még aludtunk, oszt éccaka fölēbredtünk arra, hogy szētszāt a lusztēr a kiskonyhába, mer ott aludtunk télēn. A lusztēr darabokra tört, az égō még mēgmaradt.

13
A HAZAJÁRÓ LÉLEK

Varga Mihály (50 é.)
Gy: Lóc Lúdia
1980.

Morvai Ferenc nagyon szép fi(j)atalembér vót, de belefút a Dunába. Annak a testvérje éccaka mán nem mert alunni, még nem is birt, mer hazajárt a Feri. Zörgött, csörtögött a tányírokká. A végin kánytelenék vótak elanni a házat, még el is költöztek Temerinbú.

14
A HAZAJÁRÓ LÉLEK

Kovács Ferenc (52 é.)
Gy: Csorba Béla
1977.

Emlíkezetem szérint vót eltérés a kisértet még a hazajáró lélek között. Merd a kisértet az, az ijesztőbb vót, és az inkább csak elmesétt dolog. Viszont a hazajáró lélek az legtöbbször kívánt valamit. Ahogy mondta is, hogy "imádkozzatok a mégholtaké" vagy "adakozzatok a szégényeknek", vagy misét szolgátattak. Tudok ojan esetét, aki amikor a falu összes szegényeit még a koldúsokat méghívtá és ebédét adott nekik, és akkor még-szünt. A hazajáró lélek nem gyütt többet.

15
A HAZAJÁRÓ LÉLEK

Kovács Ferenc (52 é.)
Gy: Csorba Béla
1977.

(El lehet-e úzni a hazajáró lelket?)

Hát nem elúzni. Elúzni az nem jó kifejezés, hogy elúzni. Hanem csak valami módot találni rá, hogy ně háborgassa a többieket. És akkor vótak itt ijen emberek, akiket különléle módon neveztek, amikor magyar emberrül vót szó, akkor mondták, hogy búbájós. Még, még hogy is mondták, hogy... De emlékszek rá, hogy Szrémbül hoztak embért, és azt úgy mondták, hogy vracsara. Hát a valószínű, hogy a szerb neve, vagy ő is annak nevezhette magát. A magyarok azt mondták, hogy búbájós. Így nevezték nálunk. L'het, hogy vót másik elnevezése is.

Valamijen szertartást végzett ő. Hát, körülmént a házon, aztán, nem tudom én, ottan köllött füstölőt körülvinni, vagy imádkozni, vagy pedig nem is tudom én, különféle formája vót. De hogy pontosat... Mintha úgy emlékeznék egy esetre, hogy kivittek asztalt neki az udvarra, és odaült az asztalhoz, megvacsorázott, és akkor nem tudom én, ott imádkoztak, satöbbi, satöbbi, és akkor ő körülmént a házon, háromszor, akkor visszament, még hasonló dolgok. De hát, hogy mit mondott, vagy hogy mijen más módszeret, valamit, errül nem mondhatnák.

16

AZ ÖNGYILKOS LELKE

Kovács Ferenc (52 é.)

Gy: Csorba Béla

1977.

Az öngyilkosok, ezek különös szeméjük vótak. Azok sokszor hazajártak. Vót az egyik tanyán – kissebb pusztaféle – ahun az öregúr lakott, a régi gazda. És az a lakás, egy épület, néhány szoba, és hozzá mellékhejiségék, lē vót zárva, ott soha nem lakott sēnki. És az öregúr is ott lētt öngyilkos, és ott éjjel zörgés vót. És amikor mi ott aludtunk, nekünk kinyiták. Aratórészesék aludtunk ott a padlón, és mi is hallottunk éjjel zörgést. De persze lehetett az a macskátul is, vagy patkányoktul, vagy hasonló dolgoktul.

17

AZ ÖNGYILKOS LELKE*

Kovács Ferenc (52 é.)

Gy: Csorba Béla

1977.

Mondom, itt a temeríni kastéba, talán nem tudom, hogy mindig, egy időben valószínű, hogy vót, ha nem is mindég, egy szoba, ami bē vót zárva, merd ott lētt öngyilkos az egyik, talán a Fēnbah Lajos. De hogy pont névszerint ő vót-ē vagy egy másik? S az a szoba lē vót zárva. Nem vót szabad oda bējárni, de hogy abba a szobába zörgés vót éjjel. Többször hazajárt.

* Megjegyzés: Korábbi közlése HK 42–43.

18

A FOGADÁSBÓL JELENTKEZŐ HALOTT

Lengyel Katalin (80 é.)

Gy: Lóc Lídia

1979.

Vót két barát, és fogadtak, megígérték egymásnak, hogy améjük előbb meghal, az jelentkezik a másiknál. Mikó elvátak, égyik mént jobbra, a másik balra. Azt, aki jobbra mént, nem messze a kocsmátú elütte az autó. Mire a másik hazaért, a halott lelke is ott vót. Ékezdte zörgetni az ablakot. Háromszó megzörgette, de úgy, hogy emennek elát még a lélegzete is, annyira megihedt.

Sénkit sē látott. Fél órára rá gyűttek neki szóni, hogy meghalt a barátja.

19

EGYEZSÉGBÓL JELENTKEZŐ HALOTT*

Kovács Ferenc (52 é.)

Gy: Csorba Béla

1977.

Két jóbarát (...) megégyeztek, mivel kétséges vót a hi(j)edelmük a túlvilágba, megégyeztek, hogy améjük alóbb meghal, visszagyün, és jelenti a másiknak, hogy mi van odaát.

Hát a Birinyi Ferenc bácsi meséte, hát őneki tán az apja, öregapja, nem tudom, vagy rokon valakije, aki fínyes nappal kint a határba mént a kukorica mellett. És amikor éccer maga elé nézēt távolabb, kigyütt a kukoricásbul ez a barátja, aki már meghalt. Ahogy ő elmeséte, hogy abba hejbe gyökeret vert a lába. Mégmeret. Mégrémült, hogy ott termēt ez az illető. Nem nagyon messze, de amikor ő megállt, az is megállt. Hogy mije távolságrul, de úgyhogy... De amikor kezdēt engedni a félelme még az ijedelme, és nem szót semmit, akkor ő megszólitotta, hogy:

– Tē vagy az, János?

De az illető nem felelt. Sēmmit.

Akkor égy darabig mégin halgatott. Akkor szót mégin, hogy:

– Hát felelj, mit akarsz?

Vagy:

– Hunnan gyütté? Hát tē meghaltá!

Akkor mégin várt égy ide(j)ig, és akkor mégin szót hozzá valamit. Aszongya, amikor harmadszor is szót hozzá, akkor a zillető megfordút,

* Megjegyzés: Korábbi közlés HK 42–43.

bémént a kukorica közé és eltűnt. Aszondja, hogy akkor ő nyomba elindult és ki(j)abát neki, hogy:

– Várj! Felejj valamit! Mondj valamit!
De eltűnt. Tovább nem vót látható.

20

EGYEZSÉGBÓL JELENTKEZÓ HALOTT*

Kovács Ferenc (52 é.)

Gy: Csorba Béla

1977.

A kubikosok dolgoztunk... És mese ěre-amára, aztán mikor szóba került ěggy ijen mese, vagy talán ěppen ez, akkor ěn a zidősebbeket kěrděztem, hogy hajlandó lenne-ě valaki nekěm jelentkězni, ha měghal. Hogy hát ěgyszerű(j)en hogy válalkozik arra, měgigěri, hogyha ő měghal, elgyűn és jelentkězik. Nem minthogyha akkor is vagy azúta is hinněk vagy hittem vóna az ijen dolgokba, csak hát szóbeszěd, mese, ěre-amára, és hát... Az ěggyik bácsi azt mondta, hogy:

– No, őcsěm, majd ěn jelentkězěk nálad, ně féjj attul. ěnnekěm má nem sok van hátra.

De ezt ő is trěfának větte, persze, lěhet, hogy nem teljesen, měg ěn is úgy... Hát mese ěre-amára. És mikor a bácsi valóban měghalt, ěgy nyári hajnalon, amikor má kint világos van, nyáron, négy órakkor... Fekűdtem a zágyon úgy hát, hogy onnan kiláttam az utcára. És láttam, hogy világos van má, a nap majd kel föl, és gyűtt a János bácsi ārul ěgyěněst a zablak irányába. Átgyűtt a zúton, és odagyűtt az ablakhoz és kopogtatott. Běszót, hogy:

– Alszol?

Mondom:

– Nem alszok, csak lustálkodok měg.

Avval kěrdězěm:

– Akart valamit? Akart ke valamit?

Aszondja:

– Nem, csak běszótam.

Avval elměnt. Akkor ěn lěugrottam az āgyrul, és odaszaladtam az ablakhoz, és lestem ki. Měg az utcára is kiměntem měg. És minděnfelě néztem. Persze, nem láttam sěnkit. Hát az ěrzěsěm az vót, hogy ěn nem aludtam, néztem ki az ablakon, és kopogott. De persze, hogy aludtam, ālmodtam ěn ezt az űgyet. Csakhogy, a ma(j)i fölfogásom szěrint annyira bennem ělt, vagy hogy a gyökerek annyira benne vannak az ěmběrbe az ijen... Ahogy tanűtam beszěni, úgy tanűtam měg ězěket a mesěket is. És

* Megjegyzěs: Korěbbi közlěs HK 42–43

sznyira bennem élt, hogy én akkor még vótam győződve arról, hogy nem álmodtam, ébren vótam. De hát persze, hogy ámodhattam azé.

21

TALÁLKOZÁS A HALOTTAS MENETTEL

Kohanec György (79 é.)

Gy: Csorba Béla

1988.

Esküvő előtt jártunk tanúni a papoc, ugyé, ahogy ez szokás. Oszt gyüttünk haza Franci nénéddel, az Újiskoláná gyüttünk haza felé. A halottat még vitték a Nagy temetőbe. Az iskola sarkán találkoztunk a halottal, miink lésztörtünk a járdáru, hogy vigyék a halálmadarak a halottat, a gyászmenet elvonult, utánna való öregasszonyok azt mondták:

– Mé nem fordútatok bé Kástél uccán? Hogy né tanákoztatok vóna halottal, mer családotoik lész, de öregsigétékre nem lész sönki.

Én, mind völegny, jói gondótam az öregasszonyoknak. Oszt most még-öregédtem...

22

A HAZATÉRŐ HALOTT

Kálmánné sz. Ródai Erzsébet (58 é.)

Gy: Lóc Lídia

1980.

A Komiszáréknak meghalt a lánya. Tizénhat éves vót. A Komiszár Julis. Az anyjáék nagyon sajnáták.

Karácsonykó éfélig kártyaparti vót náluk. Az embőreök hazaméntek, az asszony még elővötte a tálat a mákostísztává, oszt elkezdte énni. Ahogy ékezdött énni, elébetermétt a lánya tiszta fehér ruhába, amejikbe étemették. Megihedt az asszony, kiszaladt a szobábú. oszt kajbáta, hogy:

– Hazagyütt a lányom, oszt észis a mákostísztát!

Mikó a házi(j)ak béméntek, mán nem láttak sémmit. A tál éppen úgy vót, ahogy az asszony hatta.

A lány, még élt, nagyon szerette a mákostísztát.

23
AZ ELLOPOTT HALOTT

Pushti Mihály (61 é.)
Gy: Csorba Béla
1988.

Dédőreganyám vót, akivel ez történt. Kertészlaposon laktak, a tanyán, úgy mondják, én is ott születtem.

Disznóvágás vót, oszt hirtelen meghalt a szüle. Hogy nē rontsák el a disznóvágást, beletették a nagyteknyőbe, koppasztóteknyőbe, oszt bē a komrába. Oszt akkó, ugyē, hát mēntek a bētyárok, hogy a teknyőbū szēnnek ki alamizsnát. Oszt akkó kiásták a fal ajját, oszt bē. Akkó kihúzták a teknyőt, s vitték ki a dőllőre, hogy mán akkó nyugodtan osszák szēt az alamizsnát. Hát akkó ott rágyüttek, hogy az öregasszony van benne. Akkó otthatták. A család mēg, maj(d) rēndēzik a szulēt, bēmēnnek, hát lássák, hogy nincs a szüle. Rēggēfelē látták, mikó kimēntek, a dőllőre, hogy a szüle ki van húzva. Otthatták a teknyővē ēggyütt.

– Jó, hogy a kutyák szēt nem húzták! (– szól közbe a mesélő felesége).

– Hát mēg vót má fagyva az akkó.

(Körūbelū mikor történt mindez?)

– Űgy a tizēnnēgyes háborū idejin. Hallottam a fatēromtū, az mesēgetēt, amit hallott ugyē az anyjátū.

24
ÁLHIEDELEMMONDA A KERESZTELETLENEK LELKÉRŐL*

Kálmán Etel (39 é.)
Gy: Lóc Lúdia
1979.

Ēgy Józsi bácsi este gyütt haza a munkábū, oszt a temető ódalbējāratánā gyülekeztek az asszonyok. Ō a temetősarokkal szēmbē nézō házba lakott. Kérdēzte tūlūk, hogy mi történt, oszt mondták neki, hogy a kishalott fōríta magát.

A régi öregēk űgy hitték, hogy az a csecsemő, amējik mēghal, oszt nincs mēgkőrōsztōve, hét ēvre rá fōlríjja magát.

Az asszonyok, mikó hallották, hogy rīl, gyērtýát gyujtottak, mēg énekőtek, de fétek bēmēnni a temetőbe. A Józsi bácsi összeszēdte a bátorságát, oszt elōre mēnt. Mikó mindēg kōzelebb értek, mindig jobban hallották a

* Megjegyzés: A szerb néphitben megőrzött hagyomány szerint a kereszteleetlen gyerekek lelke *macskává* változhat át! v.ő. S Zečević: Mítska biča srpskih predanja; Beograd, 1981., 124.

rívást. Óneki is mindig jobban emelkedett a kalapja, fonyomta a haja a borzadástu. A hang irányába mentek, oszt mikó odaértek, ahunnan a hangot hallották, valóban egy megkörösztoletlen kisbaba sírjáná ítak. Azeleót a temetőbe vót külön egy rész, ahová a körösztoletleneket temették. A síron három kismacska vót. A szemük se vót még kinyíva. Azok nyávogtak. Valaki kivitte őket, hogy ott pusztuljonak el. Az öregnek közbe megercszkédtek a hajszájai, visszanyerte a bátorságát. Fogta a macskákat, és eggyenként a földhó verte őket.

Ha a Józsi bácsi nem léit vóna ojan bátor, hogy az asszonyok éiin kiménjen a temetőbe, akkó ez egy mese maradt vóna.

25

ÁLHIEDELEMMONDA AZ ÉJSZAKAI TEMETÓJÁRÁSRÓL

Varga Somogyi Borbála (55 é.)

Gy: Lóc Lúdia

1980.

Vót két barát, és az eggyik mindég szájhóskódött, hogy ő nem fél semmitül, sénkítül, nincs boszorkány, és hogy ő még éccaka is ki mer menni a temetőbe. A többiek ezt mán megúnták, és éccé a barátja fogadott vele őt litér borba, hogy nem mer kiménni éccaka a temetőbe. Ez még azt állította, hogy ki mer menni. Megéggyeztek abba, hogy egy botot szúr lő eggyik sír mellé, és réggel majd, viradatkor, ők eiménnek megnézni, de a hajnait a temetőkapu előtt várják még.

Ki is mént a temetőbe, a többi még a kapuná várta, hogy mikó gyün ki. De nem gyütt ki. Mikó mán kezdött viranni, ezek mán nagyon idegések vótak, és béméntek a temetőbe. Még is tanáták az eggyik sír mellett. Még vót halva.

Mikó kimént, egy hosszú kabát vót rajta. Lészúrta a botot, de közbe meghajút, és a kabátja csücskít is a földbe szúrta a bottal. Mikó el akart menni, érezte, hogy a kabátját valami húzza, nem engedí el. Annyira megijedt hogy szörnnyethalt.

ASAMANIZMUS HELYE A MAGYAR KULTÚRA TÖRTÉNETÉBEN

Hoppál Mihály

Az MTA Néprajzi Kutató Csoportja, Budapest

Közlésre elfogadva: 1983. július 8.

Régi hagyománya van annak, hogy a magyar kultúra legrégebbi korszakainak vizsgálata során a kutatók eljutottak a kérdés felvetéséig: milyen lehetett a magyarok régi vallása? A Kiskaludgy Társaság már 1846-ban feltette ezt a kérdést és pályatételként is kitűzte. A pályázatra elkészült néhány mű a magyar ősvallásról, köztük Ipolyi Arnold Magyar mythológiája (1854)¹, amelyben elsőként rekonstruálta a magyar néphit rendszerét.

Csengery Antal annak idején igazságtalanul bírálta az első, teljességre törekvő mitológiai munkát, egy dologban azonban igaza volt: felhívta a kutatókat arra, hogy nagyobb figyelmet kell szentelni azoknak a népeknek, amelyeknél a szamanizmus megtalálható, mert a magyarok ősvallása nem lehetett más ősi soron, mint a szamanizmus. Idézzük szavait: "... az összes altájzi népek ősvallása azon természetcultus volt, melyet legalsó fokán szamanizmusnak neveznek. Alapjában, eredetileg a magyarok ősvallása sem lehetett más."²

Persze, ezt már előtte is megállapították, például 1817-ben Horváth János A Régi Magyarok Vallásbeli, s Erkölcsi Állapottyokról című tanulmányában így írt:

"A' mi őseink' elődjainknak buzgóságokon, valamint eredetünkön, az emléktelen elő idők' homálya borong. Békésebb fekvésükben, a' tiszta ismeretek mellett, mellyekkel birtanak Istenről; forróbb is volt bennök a' vett jókért eránta a' háládatosság' érzete, szelédőbbek az erkölcsök, 's szivesebb az isteni tisztelet. Onokáinkban ellenben már meghüle Baskirban a' fagyos ághajlat alatt az istenes buzgóság, régi Cultusok nyomorúlt *Samanizmussá* változván. E' szerén a' Gyülekezetek, az álmok, hüvelyezésében, a' látások' magyarázásában, furcsa kérdézősködésekkel, s' kétes feleletekkel teltettek-el; az áldozatok nem

annyira az Istennek imádására, mint a' jövendőnek bizonyos rémítettő szertartások, 's szemfényvesztések mellett való kitanulásra tétettek, az áldomások után pedig mindenkoron lakozást is ütnek vala.³

Egy vidéki püspök a XIX. század elején aránylag keveset tudott, vagy tudhatott a samanizmusról, hiszen a jelenséget pontosabban, részleteiben leíró utazók csak később indultak felderítő útjaikra. Többek között ezért is értékes az a jelentés, amelyet a Ferenc-rendi barát, Bandinus Márk, érseki székhelyén, a moldvai Bákó városában (ma Bacsu, Románia) 1648-ban, egyházmegyéjében tett utazásáról és az ott tapasztaltakról írt. Alkalmassint ez az cisó tudósítás a "varázslók" extatikus révüléséről a moldvai magyarok köréből.

"Amily becsben vannak Itáliában az élesemjű s egyúttal szentéletű tudósok, majdnem olyanban vannak ezeknél a varázslók. A varázslás és kuruzslás mesterségét üzni és tanulni mindenkinek szabad és megtisztelő. Oh, mennyi szívből fakadó sóhajt és fohászt bocsátottam én az Istenhez! Mennyi alkalmam volt nekem a türelem gyakorlására, amikor hallottam és nem egyszer láttam az utálatos kuruzslások üzését! Amit a régi jósokról meseképpen beszél az ókor, ezzel ezeken a tájakon, a saját tapasztalás ismertet meg. Mikor ugyanis meg akarják tudni a varázslók a jövőt, bizonyos helyet jelölnek ki maguknak, mormogva, fejüket elcsavarva, szemüket forgatva, szájukat félrehúzva, homlokukat és arcukat összeráncolva, ábrázatukat elváltoztatva, kezüket és lábukat ide- és tovahányva, egész testüket reszkettetve némi ideig lábon állnak, azután földhöz vágják magukat, kezeiket szétterítve, lábaikat kinyújtva, mintha meg volnának halva, egynémelykor három-négy óra hosszat élettelenül fekszenek. Végre magukra térve, borzasztó látványt nyújtanak a szemlélőknek: először is reszkető tagokkal lassan felemelkednek, ezután mintha pokoli szellemeek szállották volna meg, minden tagjukat és porcikájukat úgy kinyújtják, hogy az ember azt hiszi egy csontocska sem marad a maga ízületében és forgójában. Utoljára, mintha álomból serkentek volna fel, álmaikat jövendő gyanánt adják elő. Ha valaki betegségbe esik vagy valamely tárgyat elvesztik, a varázslókhoz folyamodik. Ha valaki azt tapasztalja, hogy barátjának vagy jóakarójának lelke elfordul tőle, az elfordult lelket varázslásokkal igyekeznek magának megnyerni. Ha pedig haragosuk van, legjobb eszköznek a bossúra a varázslást tartják. A különböző varázslók, kuruzslók, jóslók, és szemfényvesztők ténykedéseit egy kötetben nem is lehet belefoglalni."⁴

Ezt az igen részletes leírást ritkán szokták idézni, pedig minden bizonyos az akkor még élő transztechnika pontos leírását találhatjuk meg benne. Egyben jó bizonyítéka annak, hogy a magyar, pontosabban a moldvai magyarok körében mennyire élő, napi gyakorlat volt a jóslásnak és varázslásnak az extázison alapuló gyakorlata.

Folytatva a kutatástörténet áttekintését el kell mondani, hogy a XIX. század közepétől kezdve egyre több kutató indult a hajdani őshaza felku-

tatására. Csak tisztelettel és csodálattal említhetjük Kőrösi Csoma Sándor, Reguly Antal, Munkácsi Bernát és Jankó János nevét és műveit⁵. Kevésbé ismert Szentkatolna Bálint Gábor és Baráthosi Balogh Benedek neve, pedig ez utóbbi 1910 körül három ízben járt az Amur mentén a nanajok, olcsák, és orokok között, s igen értékes sámán tárgyakat és szövegeket gyűjtött ott.⁶

A pogány magyar hitvilág, konkrétan a samanizmus emlékeinek felkutatása iránt több mint két évszázados érdeklődés máig sem csökkent. Jól mutatja ezt az, hogy a témakörrel eddig több száz cikk és tanulmány foglalkozott, míg végül Diószegi Vilmos⁷ hatalmas összehasonlító anyaga birtokában, tisztázta a magyar néphit egyes képzeteinek szibériai (uráli és altáji) kapcsolatait. Igaz, ő elsősorban az altáji népek körében találta meg a magyar táltos alakjának samanisztikus párhuzamait. Megállapította, hogy vizsgálódásainak eredményeképpen, a magyar táltos hiedelemköre egész sor vonásról kiderült: a honfoglalás korára nyúlik vissza. Ilyenek többek között: "A táltosjelölt betegséggel történő kiválasztása, a huzamos alvás és testének szétदारabolása, vagyis a főösszámú csont megkeresése révén való tudomány-szerzése, az égisz éré fa megmászása által való felavatása, részleteiben is, a maga kerek egészében is élénk vetíti a honfoglaló magyarság táltosjelöltre alkotott képzeteit. – A táltos kezében lévő egyfenekű csörgő dob, amely hátasállata, a bagolytollas és agancsos fejviselet, a rovátkás vagy létra alakú "táltosfa", amelyen ott van a hold meg a nap – ezek a honfoglaló magyar nép táltosainak felszerelési tárgyai. Révülésében az ekkor bekövetkező állatalakban való viaskodásban és az indulatszóval történő szellemidézésben pedig a táltos ősi tevékenysége tárul fel."⁸

Diószegi módszere az volt, hogy a magyar néphitnek a táltoshoz (a garabonciáshoz és a tudóshoz) fűződő képzeteit következetesen összehasonlította a környező, szomszéd népek hasonló hiedelemkörével (így pl. a délszláv *kresnik*, meg a *nestinar* alakjával) és csak azokat a néphit-elemeket vetette össze a távoli, keleti rokonnépi sámán képzetekkel, amelyeket csak a magyarság körében talált meg. Így például: "A magyar sámán kiválasztása a vogul, osztyák, lapp, ill. altáji török, jakut, stb. sámán kiválasztásához hasonlóan történt. Vagyis: a sámánjelölt hivatása felsőbb rendelés... kiválasztottságát súlyos teherként, elkerülhetetlen végzetként fogadja... kezdetben le akar mondani a neki rendelt hivatásról, a "sámánbetegség" azonban végül is a hivatás elfogadására kényszeríti".⁹ – A szerepvállalásnak ezt a társadalmilag kényszerített és intézményesített módját később más kutatók az észak-eurázsiai samanizmus egyik fontos, jellemző vonásának tartották.¹⁰ Diószegi munkájában az volt az iránymutató, hogy nem csupán egyes néphit-elemeket, hanem egész összefüggő képzetrendszereket elemzett és hasonlított össze, s ezáltal bizonyítani tudta, hogy nem elszigetelt jelenségekről van szó. Továbbá, azt is bizonyította, hogy van a magyar népi kultúrának egy olyan ősi rétege, amely már a honfoglaló magyar törzsek szellemi kultúrájának is része volt, s ez a samanizmus.

A nagy tudós korai és váratlan halála (1972) után a magyar samanizmus kutatása rövid időre megtorpant, majd pedig a fiatalabb kutatónemzedék tagjai vették át a stafétabotot. Megjelent egy, még általa gyűjtött, tanul-

mánygyűjtemény a szibériai samanizmusról, sajnos ennek az anyagnak a megszerkesztésében már nem vehetett részt.¹¹ Néhány évvel később egy hazánkban rendezett nemzetközi konferencia tudósai tisztelegtek Diószegi emléke előtt, legújabb kutatásaik eredményeit bemutató dolgozataikkal.¹² Ez utóbbi kötetben megjelent néhány olyan dolgozat, amely kiegészíti Diószegi eredményeit, mivel olyan témákat dolgoz fel, amelyeket ő nem érintett. Így például Dömötör Tekla cikke elsőként foglalkozott a magyar női sámánokkal,¹³ e sorok írója pedig beszámolt a samanizmus mai jelenségéről, továbbélésének lehetőségéről korunkban, s többek között találkozásáról az utolsó magyar táltossal – pontosabban egy tudóspásztorral, – aki még emlékezett a dobot helyettesítő bőrrel bevont rostával való gyógyításra.¹⁴ A szimpóziumon élénk érdeklődést váltott ki egy pszichiáter előadása, aki a samanizmus emléket őrző "téves eszmék"-et és neuroziseket vizsgálta a gyógyító munkája során megismert nagyszámú betegének elbeszélései alapján.¹⁵

Kevésbé ismert és szintén Diószegi halála után jelent meg a Londonban élő magyar irodalomtörténész Czigány Loránd dolgozata,¹⁶ amely a mérges gombák egyik fajtájáról szól, az *Amanita Muscaria*, vagyis magyarul a "bolondgomba"-félékről. Mint ismeretes ezt a gombafajtát szerzte a világon¹⁷ (de különösen Szibériában) a sámánok széleskörűen használták, mint hallucinációt kiváltó hatószert. A magyar néphitben is van néhány adat ennek használatára (különösen szerelmi rontások esetében). Természetesen, túl sok adatot nem szabad remélni, hiszen a dolog természetéből következik, hogy használata féltve őrzött titok volt, hiszen a mérge halálos veszélyt okozhatott. Czigány viszont felfedezett egy igen érdekes, közvetett bizonyítékot a gomba használatára. Nevezetesen, hogy a magyar táltos-hiedelemkör szerint a tudóspásztorok, a táltosok, amikor szegényes ruházatukban betértek a házakhoz, mindig csak *tejet kértek*. A falusiak véleménye szerint éppen ez a szerény kérésük volt táltos mivoltuk jele. Idézzünk egy nemrégiben gyűjtött adatot (olyant, amilyent Czigány nem ismerhetett) erre vonatkozóan:

"Azok foggal születtek, és azokra hétéves korukig nagyon köllött vigyázni. Mert hogyha gyütt olyan borus idő, akkor azokat ellopták, elvitték, és nem tudtak rá eléggé vigyázni, elvitték. Elvitték a gyereket. Ezek olyan táltosok, akik foggal születtek, hogy ők a fölkhöket, mikor borus idő van, ők kormányozzák. S azok valamikor legyütték a földre is, és mentek a népekhez, és kértek enni. Bementek egy asszonyhoz, és azt mondták, hogy kérnek tejet, hogy egyenek. Az asszony azt mondta, hogy nincsen teje és közbe vót teje. Ők ezt tudták, van neki teje, csak nem akar adni. Azt mondták neki, hogy:
- Na jó, ha nincsen tejed, akkor majd lesz vízed!
És olyan essőt zúditottak ott a földre, hogy a küszöbön, ablakon folyt be a víz."¹⁸

Mint jelentéktelen életképet, a kutatás ezt a motívumot teljesen figyelmen kívül hagyta, pedig a modern gyógyszerkutatás kimutatta, hogy a tej,

igen hatásos detoxikáló hatása miatt, alkalmas lehetett a gombamérgezés leküzdésére.

A táltos alakja, hála az utóbbi évtizedek szöveggyűjtő munkálatainak, egyre plastikusabban rajzolódik ki az elemzések eredményeként. Az összehasonlító vallástörténeti kutatás számára a következő fontos ismertetőjegyeket emelhetjük ki: a *táltos* gyermek foggal születik; amikor hét éves lesz eltűnik (bolyong a környező réteken, nádasokban – fontos itt felhívni a figyelmet a 7-es szám különleges szerepére és gyakoriságára a táltos hiedelemben), ha nem tűnik el, akkor betegségbe esik, amely görcsös rángásokkal jár, majd pedig hosszú és mély alvásba zuhan. Az ilyen halálszerű alvásra használták a magyar nyelvben azt a sajátos kifejezést, hogy "elrejtett" melynek gyöke megegyezik a "révül" igével.¹⁹ Még Arany János is használta ezt a kifejezést a Toldiban:

"De azért nem halt meg, csak olyaténképpen,
Mint amikor az ember elrejtetik mélyen..."

A révülés vagy rejtezés, mint ismeretes, lényegében a sámánság egyik leglényegesebb elemének, az *utazásnak* a jelképes kifejezése, azé a túlvilági utazásé, amelynek során a jelölt a tudás birtokába jut. A túlvilági utazás különösen a halottlító hiedelmek kapcsán maradt fenn a magyar nép-
hitben.²⁰

A táltos hiedelmkör további fontos jegye, a már említett tejkérési motívumon kívül, az azt követő motívum, nevezetesen, hogy a táltos vihart, esőt tud küldeni a házra, vagy a falura, ha nem kap tejet. Világos, hogy természetfeletti erővel rendelkezik. Továbbá, s ez a tulajdonsága különösen fontos a mitológiai összehasonlítás számára, alakot tud változtatni, bikává tud változni, hogy aztán állatalakban megküzdjön ellenfelével. Különösen az alföldi pásztorok elbeszéléseiben találkozhatunk gyakran a különböző színű (fekete-fehér, vörös-kék) bikák küzdeimének szemléletes képeivel. Ezek a küzdelmek összevethetők – minthogy Diószegi meg is tette – a réntartó népek sámánainak küzdelmével, ahol az eibeszelésekben a sámánok segítőszellemei rén-bikák alakjában, a steppei lóirtó népeknél pedig csödörök vagy égi eredetű bikák alakjában küzdöttek a sámánok szellemei.²¹

Az eddigi kutatások nyomán megállapítható, hogy a samanizmus hiedelmköre a hajdani pogány magyar hitvilág gerincének tekinthető. S nem volt hiábavaló vállalkozás már az előttünk járó kutatónemzedék részéről sem, hogy nemcsak a hiedelemmondákban, de a népmesékben is keresték a samanizmus emlékeit.²² Az égis éró fa képzete jól ismert a magyar meseanyagban és az arra felmászó kiskanász alakját, a kutatás a sámán beavatás rítusának figurájával azonosította. A fára mászás motívuma tulajdonképpen utazás a túlvilágra, ahol a sámán érintkezni tud a felső világ isteneivel, mert csak így tudja közvetítő szerepét betölteni.

Nem hallgathatjuk el, hogy vannak olyan kritikai hangok a hazai folklórisztikában, amelyek a magyar samanizmus tényét, ha nem is tagadják, de erősen megkérdőjelezzik.²³

Kétségtelen tény, hogy már magának a terminológiának a kérdése sincs egész egyértelműen tisztázva, Fazekas Jenő egy igen elgondolkoztató cikkben, még 1907-ben rámutatott arra, hogy a magyar néphitben négy különböző figura (*táltos, tudó vagy tudós, garabonciás és regős*) vehető össze a sámán alakjával. Tulajdonságaik, vagyis a távol-keleti párhuzamok alapján kikövetkeztetett vonások révén,²⁴ úgy gondolta, hogy ezek ősi soron visszavezethetők egy összetett társadalmi funkciót betöltő személyiségre. A *táltos* szó etimológiáját keresve felsorolta a már korábban felvetődött párhuzamokat, így többek között a finn *taitaa* "tudni", a mongol *dalda* "titok, csoda", valamint a török *taltys* "schwach werden" kifejezéseket.²⁵ Pais Dezső nyelvész, "A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből" című nagyszabású munkájában külön, igen részletesen kidolgozott fejezetet szentel a *táltos* gyökével kapcsolatba hozható török *tal*-szócsalád ismertetésének, amelynek jelentésmezejében az "elgyengülni, kifáradni"-féle jelentésárnyalatok találhatók, s ezek csak áttételesen hozhatók kapcsolatba a magyar *táltos* jelentésével.

Jóllehet, a magyar néphit samantisztikus képzeteinek közvetlen párhuzamait a kutatók a rokonnépek körében is megtalálták, a terminológia hasonlóságában ez nem mutatkozik meg. A régi kifejezések szerint a lapp másosok neve *noita* és *nojade* (ez került át a finnbe is) volt, amely etimológiailag egybeesik a vogul *najt* "sámán" szóval. Az ilyen egyezések esetleg a samanizmus közös gyökerére mutathatnak. A votjákoknál az állatáldozat bemutatóját *tuno*-nak hívták, a velük szomszédos cseremiszek pedig ugyanezt a személyt a *kart* szóval jelölték. A korai magyar mitológiai irodalom a magyarok áldozópapját a *táltossal* azonosította, aki a lóáldozatot bemutatta. Ebben az esetben legfeljebb csak az áldozat bemutatásának azonos szokásáról beszélhetünk, a finnugor névanyag már nem ad eligazítást a közös eredetről. A magyar *táltos* szó egyik újabb felmerült etimológiája szerint ugor eredetű lehet (vö. vogul *nilt*, osztják *tol* "varázserő").²⁶

A samanizmus helye a honfoglaláskori magyarság ideológiai rendszerében nincs egyértelműen tisztázva, noha többen figyelmeztettek arra, hogy nem fogadható el az a leegyszerűsített tétel, amely szerint a magyarok ősvallása a samanizmus volt.²⁷ Voigt Vilmos már 1965-ben felvetette, hogy a magyarság ugyan ismerhette a honfoglalás előtt a samanizmust, de már ekkor sem ez volt legfejlettebb "vallási rendszere".²⁸ A törzsi fejlődésnek azon a szintjén, amikor már egy igen fejlett haditechnikával rendelkező nomád állattenyésztő társadalomban éltek, amely ismerte a földművelés egyes elemeit is, a samanizmus csak egy része volt e rendszernek. Dienes István "A sámánok társadalmi szerepe a nomád államokban" című tanulmányában Menandrosz, Rasiú ad Din, Plano Carpini és más források alapján, javasolja a korábbi nézetek felülvizsgálását, és megállapítja: "Nyilvánvaló, hogy az udvari sámán-arisztokrácia volt a samanizmusnál magasabb rendű vallásos meggyőződés religió-szerű hiedelemrendszerének a megteremtője, terjesztője. A személyi függésű államokat nem csupán a fejedelem szolgálatában álló katonai kíséret fegyverei kovácsolták össze, hanem azzal egyenrangúan az udvari sámánok által szentesített tudati elemek is."²⁹

László Gyula még egyértelműbben fogalmazta meg kételyeit és "különvélemény"-ét ősvallásunkról: "Mind a samén, mind a táltos már cleve az égi hatalmak embere, tehát felettük terül el az igazi vallásos réteg, legyen az egyistenhit, vagy szellemvilág. Erre a meggyőződésre kell jutnunk akkor is, ha a rokon népek mitológiáját figyeljük, mindenütt egy égi, bölcs teremtető (Nuni Torem, Tengri) uralkodik a világ felett..."³⁰

Az eddigi kutatások fényében egészen biztosnak látszik, hogy a honfoglaló magyarok már nem voltak egyértelműen a samanizmus hívei. Más eurázsiai nomád népekhez hasonlóan, ők is a nagy világvallások hatáskörében éltek, hiszen a dél-orosz pusztákon már megismerkedhettek a nesztoriánus kereszténységgel, éppúgy, mint a zsidó vallással és az iszlámmal, korábban pedig még Dél-Szibériában a szogd manicheus térítőik tevékenységével.³¹ Különösen az utóbbi kulturális hatás szerepe lehetett jelentős a magyarság szellemi arculatának (mitológiájának) kialakításában.

Történeti tény továbbá, hogy a magyarság a X. század végétől keresztény,³² ennek ellenére, a samanizmus pogány nyomai az elmúlt évtizedben gyűjtött elbeszélés- és meseanyagban még megfoghatók. Viszont az is tény, hogy a táltosoknak egy-egy falu, vagy vidék jellegzetes alakját tekintették, azokat, akikre élénken emlékeztek. Ugymond, szinte minden falunak megvolt régen a maga *tudó*-ja, *táltós*-a, *tudós pásztor*-a.³³ A közelmúltban még emlékeztek cselekedeteikre, sőt néha még a dob emlékét őrző szita, illetve rosta használatára is. Ezeket a mindennapi munkaeszközöket ugyanis, gyakorta használták a varázslások alkalmával, így például jóslásnál, gyógyításnál. Más szavakkal, egy hajdani samanizmus inkább a köznapok hiedelemvilágának gyakorlatát irányította. A samanizmus tehát nem vallás volt – ahogy erre már Diószegi is rámutatott³⁴ –, hanem a mindennapi hiedelmeknek egy olyan halmaza, amely abban segítette az embereket, hogy szabályozta a környező természeti valósággal és a természetfeletti erőkkel szembeni viszonyukat. Tegyük hozzá ehhez egy másik aspektust is, azt, hogy minden ideológiai rendszernek funkciója, hogy szabályozza, irányítsa az egyén viszonyát társadalmi környezetéhez. Tiltásokkal és tanácsokkal látja el a közösség tagjait, a viselkedésre mintát, az erkölcsnek formát ad az ilyen hagyomány.

A tradíciónak napjainkban is éppen ez a társadalmi szerepe. Ezért, nem kell csodálkozni azon, hogy a magyar kultúra történetében jelentős szerepet játszó írók és költők, az irodalom, szintén a sámánhagyományban leltek meg őseit.

Gondoljunk csak Ady vátesz szerepére és táltos elődeiről szóló utalásaira:

"Ki vagyok? A Napisten papja,
Ki áldozik az éjszaka torán...
Én pap vagyok, de pogány pap, pogány...
Szent Napkeletnek mártírja vagyok...
Táltosok átkos sarja talán..."

(A daloló Párizs)

Hogy a kortársak köréből vegyünk példákat, emlékeztetni lehet Juhász Ferenc látomásos költészetére, és arra a kísérletre, amelyre a fiatal költő vállalkozott, hogy magán próbálja ki, mit érezhetett egy sámán a hallucinációt okozó szerek révületében. Beszámolójából idézzünk: "... Meghaltam, futott keresztül agyamon, annyira megijedtem. Az ember levágta a fejemet, kis darabokra szaggatta a testemet, és az üstbe tette... amikor úgy látszott minden csontom szétvált a hústól, így szólt hozzám a kovács. Minden csontod folyóvá változott és valóban láttam a helyiségben egy folyót, ebben úsztak a csontjaim... fogójával kezdte kínálászni azokat a folyóból. Mikor már minden csontot a partra húzott, a kovács összerakta ezeket és betakarta hússal, testem így visszanyerte korábbi külsejét!" – A költő látomása egybecseng a sámán-táltosok feldarabolási hiedelmével, amely után újjászületettnek érzik magukat a beavatottak.

A folklór és az irodalom a kultúrának az a része, amelynek egyik társadalmi funkciója az, hogy fenntartsa – vagy karbantartsa – a közösség identitás-tudatát. Ezért az ilyen motívumok megjelenése az irodalmi művekben nem tekinthető véletlennek. Különösen az utóbbi évek dráma-termésében találunk néhány érdekes példát arra, hogy a sámán-táltos mint *dramatis personae* jelenik meg a színművekben. Így például Szabó Magda *Az a fényes nap* című darabjában Géza fejedelem mellett, vagy Rátkó József darabjában, a *Segítsd a királyt!* címűben, István király barátjaként, a fiatalon meghalt Imre herceg volt nevelőjeként. Mindkét esetben olyan történelmi alakként, mint aki a hagyományok megőrzésének a jelképe. A konfliktus a régi hit képviselője és az új ideológiák között nem abban áll, hogy kell-e az új, hanem inkább abban, hogy az új bevezetése nem kell együttjárjon a régi tradíciók lerombolásával. Ez az ellentét különösen élesen jelentkezett a legsikeresebb magyar rock-opera, az *István a király* jelencéiben, ahol a táltost a lázadó Koppány vezér tábörában találjuk. Az ő énekei mindig a régi stílusú népzene dallamain szólnak. Mindezék a példák azt igazolhatják, hogy a jelképpé magasztosult hiedelmek, köztük a sámánmitológia, az identitás fontos elemévé lehetnek.

A jelen világpolitikai események azt bizonyítják, hogy az etnikus tudatosság és öntudat a legkülönfélébb formákban jelentkezhet, a régi vallásosság feléledésétől az új messianisztikus mozgalmakig, sőt, a samanizmus gyakorlatának terápikus feiülésztéséig.

Ahogy a samanizmus hiedelemvilága mindig benne volt a magyar kultúra történetében, úgy tűnik, a sámánmitológia a nemzeti identitás jelképes elemévé vált. Nem véletlen, hogy szünni nem akaró érdeklődés kíséri a jelenségek kutatását, valószínűleg azért nem, mert maga a jelenség is élő, s mint ilyen ébren tartja a kutató érdeklődést. Fontos az ilyen kulturális jelenségek vizsgálata, a kultúra ideológiai szférája lassabban változik, mert jobban ellenáll az idők változásainak.

Jegyzetek

- 1 Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. Pest, 1854. (Reprint kiadás, Bp., 1987.)
- 2 Csengery Antal: Az altáji népek ősvallása tekintettel a magyar ősvallásra. A Magyar Aca-démiai Évkönyvek IX. kötetének IV. darabja. (Utánnyomás: Warren, Ohio, 1970., 26. old.)
- 3 Horváth János: A' Régi Magyaroknak Vallásbéli 's erkölcsi állaptyokról. Tudományos Gyűjtemény III. kötet, 27–91. az idézet a 70–71. old.-ról.
- 4 Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Csíkszereda, 1931.
- 5 A. Csoma de Kőrös: Tibetan-English Dictionary. Calcutta, 1834. (új kiadása Bp., 1984.); Reguly Antal – Pápay János; Osztják hősénekek. (Közzetési Zsirai Miklós) Bp., 1944; Munkácsi Bernát: Vogul Népköltési Gyűjtemény, Bp., 1892-től folyamatosan. Jankó János: A magyar halászat eredete. Bp. – Leipzig, 1900.
- 6 Baráthosi-Balogh Benedek: Bolyongások a mandsur népek között, Bp., 1927.
- 7 Diószegi Vilmos: Sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp., 1958. (Reprint kiadása előkészületben. Bp., 1988.)
- 8 Uo. 435.
- 9 Uo. 56. – Vö. még a 3. sz. ábrát, ami egy térkép, arról, hogy az emberfeletti erejű személy passzív tudományerésének a képzete mely népeknél volt ismeretes Euráziájában.
- 10 Honko L. Role – taking of the Shaman. Temenos 4 (1969), 26–55; Siikala A. L.: The Rite Technique of the Siberian Shaman. Helsinki, 1978. FFC No. 220.
- 11 Diószegi V. – Hoppál M. (eds.): Shamanism in Siberia. Bp., 1984.
- 12 Dömötör T.: The Problems of Hungarian Female *táltos*. in: Shamanism in Eurasia. part 2, 423–429. Göttingen, 1984.
- 13 Hoppál M.: Traces of Shamanism in Hungarian Folk Beliefs. in: Shamanism in: Eurasia. part 2, 430–439. Göttingen, 1984.
- 14 Kelcmen A.: Medicine Man Personality and Shamanic Worldview. in: Shamanism in Eurasia. part. 1, 184–192. Göttingen, 1984.
- 15 Czigány L.: The Use of Hallucinogens and the shamanistic Tradition of Finn-Ugric People. *The Slavonic and East European Review* 58 (1980), 2, 212–217.
- 16 Wasson G. R.: Soma. Divine Mushroom of Immortality. New York (é. n.).
- 17 Csorba B.: Termerini hiedelemmondák. *Hungarológiai Közlemények* (Újvidék), XII (1980), 42–43., vol: 111–141. Az idézett szöveg a 131. old.
- 18 Balázs J.: The Entrcement of the Hungarian Shaman. in: Diószegi V. (ed.) Popular and Folklore Traditions in Siberia 53–75., Bp., 1967.
- 19 Moldován D.: Halottlátó, Bp., 1982.
- 20 Diószegi V. im. 1958., 342–355.
- 21 Soymossy S.: Magyar ősvallási elemek népmeséinkben. *Ethnographia*, 40 (1929), 133–152.
- 22 Voigt V.: Glaube und Inhalt. Drei Stidien zur Volksüberlieferung. Bp., 1976.
- 23 Fazekas J.: Hungarian Shamanism. in: Edsman, C. M. (ed.) Studies in Shamanism 97–119. Stockholm, 1967.
- 24 Uo. 106. old.
- 25 Hoppál M.: Az uráli népek hiedelemvilága és a samanizmus. in: Hajdú P. (szerk.): Urali népek 211–233. Bp., 1975. vö. 230. old.
- 26 Vö. Király Gy.: A magyar ősköltészet. Bp., 1921. 52. old.
- 27 Voigt V.: A samanizmus mint etnológiai kutatási probléma. *Nyelvtudományi Közlemé-nyek*, 67 (1969), 379–390. old.
- 28 Dienes I.: A sámánok társadalmi szerepe a nomád államokban. *Világosság* XXIII (1982), 5, 296–299. sz. az idézet a cikk legvégéről való.
- 29 László Gy.: Különvélemény a vallásunkról. Új írás XVI (1976), 6, 59–68. 68. old.
- 30 Hoppál M.: Az "Égigérő fa" gyökerei – Berze Nagy János mitológiai tanulmányai. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 25 (1981), 267–273.
- 31 Ezért rendkívül értékesek azok a munkák, amelyek ezt a hatást dokumentálják a magyar népi hitvilágban: Bálint Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd – A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágban. Bp., 1973. Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtől lépék... (Ar-chaikus népi imádások. Kaposvár, 1974.)
- 32 Dömötör T.: A magyar nép hiedelemvilága. Bp., 1981.

---

33 Diószegi V.: Samanizmus. Bp., 1962, 13. "A samanizmust tehát nem nevezhetjük vallásnak. A sámánhit nem más, mint a képzeteknek az a halmaza, amellyel a szibériai (tehát sajátos arktikus, vagyis sarki körülmények között élő) állattenyésztő, halász és vadász igyekezett szabályozni viszonyát az őt körülvevő természeti, illetve saját képzeletei szerint természetfölötti erőkhel.

34 Juhász Ferenc: Mit tehet a költő? Bp., 1967. Diethyl-kírálet 135–140. Juhász Ferenc szavait László Gyula már idézett cikkéből vettük.

35 Ratkó József: Segítsd a királyt! Életünk (Szombathely) XXI (1984), 12, 1217–1259.

KISS LAJOS NÉPZENEGYŰJTŐ MUNKÁSSÁGA A JUGOSZLÁVIAI MAGYARSÁG KÖRÉBEN*

Tari Lujza

Zenatudományi Intézet, Budapest

Közlésre elfogadva: 1988. július 8.

Kiss Lajosnak, a magyar népzeneatudomány 1982-ben, 82 éves korában elhunyt jeles tagjának nevét aránylag kevésbé ismeri a nemzetközi szakközönség. Ennek legfőbb oka az, hogy nem volt publikáló alkat – bár publikációinak száma nem kevés – még kevésbé volt szintézissteremtő egyéniség. Az ún. *alapkutatás*, azon belül is előbbre jutáshoz nélkülözhetetlen *népzeneegyűjtés* volt az életeleme. A Magyar Tudományos Akadémia Zenatudományi Intézete Népzenei Archívuma (melynek jogelődje az MTA Népzeneutató Csoportja volt) gyűjteményének számítógépes adatfeldolgozása során világossá vált, amit már addig is sejtettünk: kortársai, de az őket követő generációk közt is ő volt az, aki a legnagyobb mennyiségű zenei anyagot gyűjtötte. Annyit, amennyit egy ember életében egyáltalán gyűjteni képes: mintegy *húszezer* vokális és instrumentális dallamot. Ezen belül igen jelentékeny a jugoszláviai magyarság körében gyűjtött anyaga: ebből csak a hangzó felvételek 335 lemezoldalt, vagyis kb. nyolcezer perc zenét tesznek ki. Ugyancsak jelentős mennyiségű a helyszínen leköttázott, hangzó formában nem rögzített dallam is.

Mielőtt jugoszláviai gyűjtőtevékenységét megvizsgálánánk, engedjék meg, hogy röviden ismertessem Kiss Lajos életrajzát. 1900-ban született Zomborban, 18 éves korában beiratkozott a Budapesti Tudományegyetem magyarlatin szakára, ahol 1923-ban zeneesztétikai disszertációval doktorált. Időközben beiratkozott a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolára, ahol a zeneszerzés tanulmányait 1925-ben fejezte be. 1926-tól szülővárosában, Zomborban zencigazgató és karmester, majd 1939-től Belgrádban a Jugoszláviai

* A *Zene európai éve* – 1985 alkalmából *Az etnikai csoportok, kisebbségek hagyományos zenéje* címmel rendezett konferencián (Zágráb, július 22–24) elhangzott előadás szövegének bővített, magyar nyelvű változata.

Akadémiai Énekharmonikus karnagyja. 1941-től 1944-ig az Újvidéki Konzervatórium igazgatója, s karmesterként egyben a város zeneéletének aktív irányítója. 1945-től a Győri Konzervatórium igazgatója.

1950-től Budapesten dolgozik, a Népzene Tára Szerkesztőségének tudományos főmunkatársa. Nyugdíjba vonulásáig az MTA Népzene-kutató Csoportjának (a jelenlegi Zenetudományi Intézet elődjének) tagja.

Az ismertetett életrajzi adatokból meglehetősen váratlan fordulatnak tűnhet Kiss Lajosnak az a döntése, hogy a népzene-kutatást élethivatásul választja. Ez azonban természetesen nem volt előzmények nélkül. A nyelvvel és az irodalom, az esztétika, a zenei kompozíciós-technikai tanulmányok, a karmesteri feladatok mellett korán kezd érdeklődni a nép zenéje iránt, különösképpen szűkebb hazájának zenéje iránt. Így már első közleményei is a Jugoszlávia területén élő magyarok zenéjéből adnak szemelvényeket. 1941-ben bácskai gyerekjáték-dalaink közül,¹ közöl néhányat. A szlavóniai sziget-magyarság ősi népzenejéről ír.² "108 magyar népdal" címmel saját gyűjtéséből ad közre dalokat³ a nagyközönség számára is használható formában. Utolsó előtti munkájában a Jugoszláviai Magyar Népzene Tára c. sorozat I. kötetében⁴ maga Kiss Lajos idézi fel a jugoszláviai magyar népzene-kutatás kezdeteit: "...Gombos volt a népzenei gyűjtés első színhelye, ahol 1936. júniusában idősebb dalosoktól 8–10 népdalt jegyeztem le."⁵ Majd hivatkozik Kodály Zoltánnak egy 1938-ban elhangzott rádióelőadására, melyben Kodály szóva teszi, hogy "a magyar népzene-tudománynak alig van adata a magyar nyelvterület déli részéről, lejegyzett dallam pedig egyáltalán nem áll rendelkezésre."⁶ Szerencsére a rádióelőadás nem hangzott el hiába, a Bácskában még abban az évben szervezett néprajzi gyűjtőmunka indult, melynek zenei részét Kiss Lajos vállalta magára.

Milyen volt annak a területnek a lakossága, melynek népi kultúrája – azon belül zenéje – iránt a II. világháború kitörésével szinte egyidőben indult meg az érdeklődés? Először is, maga a terület a mai Magyarország határai alatt lényegében horizontálisan terül el, s ily módon három nagyobb tájegységgel határos: a Dunántúllal, Duna-Tisza közével és a Tiszántúllal. Ezen a – lényegében természetes vízválasztók által kijelölt – táji tagolódáson kívül sokkal differenciáltabb a terület történeti tagolódása. A mai Vajdaság – illetve a Bánság, Bácska, és Szerémség – valamint Szlavónia számos népnek adott otthont az évszázadok folyamán. Az ókori hagyományokban gazdag, majd a fejlett középkori kultúrát továbbörökítő szlavóniai terület pl. a horvátokon, szlovénokon kívül a magyarságnak is otthont adott. Néprajzilag kiemelkedik belőle a Dráva jobb partján és a Duna árterületének, a Vuka folyó mocsarainak védelmében levő, viszonylag elzárt négy falu: Szentlászló (Laslovo), Kórógy (Korog), Rétfalu (Retfalva), Harashti (Hrastin), melyeknek lakói lényegében a mai napig archaikus zenei emlékeket őriztek meg. Ez a terület (Szlavónia) az 1848-as forradalom után fokozatosan fogadja be a Dunántúlról áttelepülő magyarokat. Egy részük a szegényebb, illetve a jobb módú birtokos paraszti rétegből a jobb munkavállalás, földvásárlás reményében telepedik le.⁷

Szerémség, a középkori Magyarország egyik értékes mezőgazdasági területe, a török hódoltság idejében (16–17. sz.) kipusztul, lakossága az említett négy falu kivételével kivész vagy elmenekül. A 18. században e tájon német, szlovák, cseh és ukrán telepesek is megjelennek, majd a 18–19. században újabb magyar szórványok is keletkeznek: India (Indija), Maradék (Maradik), Ürög (Irig), Herkóca (Hrtkovci), stb.⁸ A szomszédos Temesközrel ugyanez a helyzet: a törökdúlás kipusztítja a középkorban sűrűn lakott vidéket. A 17–18. században szerb, német és román lakosság telepedik meg rajta, majd a Tiszántúlról és Szeged környékéről új magyar telepesek is megjelennek a területen. A különböző népek folyamatos együttélése miatt a népi kulturális kapcsolatok vizsgálatának még ma is egyik fontos (és magyar részről Ürményháza (Jermenovci), Pancsova (Pančevo), Hertelendyfalva (Vojlovica) kivételével alig feltárt) területe lehetne ez a vidék.⁹

Már az eddigiek is jelezhetnék, hogy az itt élő magyarság, kevés kivételtől eltekintve, nem volt egy bizonyos területhez köthető, folytonosan ott élő közösség: a szerb, horvát, német és más nemzetiségű szomszéd népekhez hasonlóan különböző nagyhatalmak intézkedtek életteréről, illetve a lakosság maga volt kénytelen megválni lakóhelyétől a pusztító háborúk utáni időszakban, vagy az azt követő súlyos gazdasági helyzetben, a puszta fennmaradás és jobb életkörülmények érdekében. Az elnéptelenedett déli területek feltöltését szolgálta a Bánság betelepítése is. 1724-től német lakossággal – köztük kiszolgált, rokkant katonákkal, valamint Ausztriából kitoloncolt bűnözőkkel és egyéb vegyes népi elemekkel –, majd kevés számú és később elnémetesedett olasz, spanyol és francia telepessel népesítették be a területet.¹⁰ A 19. században különös színfoltot jelent a krasován nevű népcsoport megjelenése. Ez a táj a történeti Magyarország legtarkább nemzetiségi összetételű tájává lett tehát, ennek megfelelő volt a magyarság összetétele is. Az 1870-es években alföldi reformátusok, Heves, Borsod megyei katolikusok és egyéb északi területekről származó csoportok érkeznek a vidékre. Emellett tiszántúli reformátusok, jász és kun etnikai csoportok, valamint 1883-ban bukovinai székelyek telepednek le, az utóbbiak az Al-Duna mellé. Kiss Lajost Horgoson és környékén az északról letelepedett – részben palóc – népesség zenéjének módosulása, az Al-Duna melletti területeken élő, leginkább bukovinai székelyek zenéjének változása érdekli. Több évtizedes gyűjtőmunkájának eredménye két kötet: *Horgosi népdalok*,¹¹ valamint *Az al-dunai székelyek népdalai* c. posztumusz kötet, melyet Kiss Lajos jegyzetei alapján Bodor Anikó rendezett sajtó alá.¹² Az említett két területet illetően megemlítendő, hogy a többnemzetiségű, czen belül etnikailag is sokszínű terület északi és keleti része ma Romániához, nyugati és déli része pedig Jugoszláviához tartozik.

Mindezeket azért tartottam fontosnak újból emlékezetünkbe idézni, hogy hangsúlyozzam vele: mennyire nehéz a folklorista dolga, amikor a népi-nemzetiségi tisztaság kérdésében akar ítélni, illetőleg a vegyes nemzetiségű terület kultúrájában akar eligazodni. Kiss Lajos e területnek kitűnő ismerője volt. Tisztában volt a lakosságának színes összetételével, s ezáltal azzal is, melyik népcsoporttól milyen zenét várhat. Ugyanakkor, az a bartóki

szellem hatotta át, melynek értelmében önmagunk megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a környezet megismerése. Végso soron ő is arra keresett választ, milyen a többféle etnikumból eggyé kovácsozó és többféle nemzetiség között élő magyarság zenéje a déli területeken, melyek azok a stílusjegyek, amelyek e zenét más területek magyar népzenejétől megkülönböztetik.

A kérdés tisztázása csak az itteni lakosság zeneéletének folyamatos figyelése révén lehetséges – ez nyilvánvaló volt Kiss Lajos előtt. Ezért a II. világháború után – már magnetofonnal – időrendben a következő falvakat kereste fel:¹³

1957-ben *Szentlászlót*

1958. januárjában *Kórógyot*, februárban *Kórógyot és Zombort*.

1959. januárjában *Zombort*.

1960. januárjában *Bácskertest* (Kupusina), októberében *Doroszlót, Zombort, Kórógyot és Szentlászlót*.

1961. szeptemberében *Zombort és Gombost*.

1962. decemberében *Zombort*.

1966. szeptemberében *Zombort*, októberében *Hertelendyfalvát és Kórógyot*.

1967. májusában *Hertelendyfalvát*.

1968. júliusában *Zombort*, majd októberben szintén *Zombort, Kórógyot, Hertelendyfalvát*, novemberben *Monostorszeget, Alsóittebét és Felsőmuzslyát*, decemberben pedig *Doroszlót* látogatja meg.

1969. februárjában *Moravicán, Kórógyon és Szentlászlóban* jár.

Ugyanebben az évben felkeresi még *Monostorszeget, Gombost és Horgost*. A magyar településeken kívül horvát népzene is gyűjt ugyanekkor különböző falvakban.

1970-ben *Hercegszántón és Zentán* jár, végül

1972. júliusában *Horgost* keresi fel újból.

A gyűjtések időpontja a sűrűségre nézve önmagában talán nem sokat mond. Ha azonban hozzávesszük, hogy alig akad olyan hónap, mikor ne gyűjtött volna az ország ill. a magyar nyelvterület valamely pontján, csodálunk kell energiáját. 1957-ben, mikor a háború után először keresi fel a jugoszláviai magyarokat, túl van már a *Magyar Népzene Tára III.* kötetének szerkesztésén¹⁴. (A sorozat kötetei közül egyébként még az V. kötet szerkesztésében vett részt Rajeczky Benjamin mellett¹⁵.) A szerkesztésnél azonban égetőbbnek érzi az anyaggyűjtést. Apró jellemvonásként megemlíthetjük vele kapcsolatban, hogy erőszakos gyűjtőtípus volt. Soha neni kímélte magát, de nem kímélte adatközlőit sem. Egyetlen adatot sem hagyott bennük, de híres volt arról is, hogy számára nem létezett olyan előadó, aki végül ne zenélt, énekelt volna.

A népzene történetiségét illetően kiváltképp a 16–17. századi zenei emlékeknek a nép között megőrződött dallamváltozatai érdekelték. E kérdéskőről írt tanulmányával: *16–17. századi zenei emlékek dallamváltozatai Szlavóniában* címmel¹⁶ 1970-ben elnyerte a zeneudományok kandidátusa címet. Kiss Lajos erősen vonzódott a 19. századhoz is. Ezen belül leginkább a népies dalszerzők foglalkoztatták. Ezek egyikének, Simonffy Kálmánnak a

nép között fennmaradt és már folklorizálódott dalait szintén feltárja, és a Simonffyról készített monográfiájában összeveti őket az eredetivel.¹⁷

Kiss Lajos tudatában volt annak, hogy a népi adatok teljes felsorakoztatása nem valósulhatna meg az egyes ember teljes zenei repertoárjának ismerete nélkül. Ezért vette különböző időpontokban hangszalagra (tehát időt hagyva az átgondolásra is) édesanyjának teljes – és részben félnépi-polgári – dalanyagát Zomborban. Ugyanezért készített személyi monográfiát, szintén sokéves gyűjtőmunkát követően, egy székely népi énekesről, Karsai Zsigmondról.¹⁸ Előadói stílusát, dalainak finom változásait évtizedeken át figyelte, míg végül az eredmények rögzítésére – már tömértelen adat birtokában – vállalkozott.

Szlavónia területéről összegyűjtött és történeti emlékeket felsorakoztató (kandidátusi) tanulmányát hamarosan két másik nagy tanulmány – összesen három falumonográfia – követte: a Horgosi népdalok c. gyűjtemény,¹⁹ valamint a Gombos és Doroszló zenéjét összefoglaló kötet.²⁰

Ugyanakkor készülöben volt nagyobb területet, egyben egyetlen etnikum zenéjét felölelő ötte is: az al-dunai székelység körében végzett gyűjtés tapasztalatainak összegezése.²¹ (Sajnos ezt a kötetet már befejezni nem tudta, de több kötetének is – Karsai Zs. ..., Gombos és Doroszló... csak a nyomdai munkálatait láthatta.)

Jugoszlávia Kiss Lajos gyűjtőmunkáját, sőt azon túlmenően a gyűjtésekből leszűrhető tanulságok közzétételét, mindig példamutatón támogatta (1. a Jugoszláviai Magyar Népzene Tára valamint a Horgosi népdalok kiadása helyeit). Kiss Lajosnak az e területen végzett gyűjtőmunkája nélkül, nemcsak pótolhatatlan értékű dalokról, zenékről nem lenne ma már tudomásunk, hanem egy jelentős terület zenedialektusáról is lényegesen kevesebbet tudnánk. Ezen túlmenően a zene történéseit követhetjük nyomon az eredeti lakóhelyéről kiszakadt, s ennél fogva régebbi zenei nyelvezetet használó jugoszláviai magyarok különböző csoportjainak tanulmányozásával. Mindamelleit, az egy területen, közös életterben mozgó különböző nemzetiségek zenei egymásra hatását is lényegesen felszínesebben tanulmányozhatnánk a ma már megváltozott, nagymértékben technicizálódott viszonyok között.

Kiss Lajos nem volt egyoldalú gyűjtő. Amennyire sok területet járt be, legalább annyira szerteágazó volt érdeklődése is: a klasszikus formájú lírai dalok, a már említett népies műdalok (hogy csak a két végletet említsük) mellett, óriási mennyiséget tesznek ki az általa gyűjtött egyházi népénekek, virrasztók, siratók és egyéb szokásdalok, valamint a gyermekjáték dalok. Különösen fogékony volt a hangszeres zenére, s ez nemcsak a gyűjtéseiben, hanem gondos lejegyzéseiben is tükröződik. Sohasem elégedett meg a hangszeres változat vázlatos feljegyzésével, mondván, ha van énekes párja, az is kellőképp eligazítja az érdeklődőt. Gondosan törekedett a hangszer sajátosságából fakadó jellegzetességek feltüntetésére, egyáltalában a hangszer szerű lejegyzésre, amihez nyilvánvalóan zeneszerzési tanulmányai szolgáltatták a biztos alapot.²² Kiss Lajos a magyaron kívül egyéb népzeneiket is gyűjtötte: szerbet, horvátot, szlovént, hogy csak a legnagyobb mennyiségűeket

soroljuk. A gyűjtésnél azonban fontosabbnak tartotta a más népek zenéjével foglalkozó szakirodalom pontos ismeretét. Zombori születésénél fogva nem voltak nehézségei a külföldi szakirodalom olvasásával kapcsolatban; a biztos nyelvi alap teremtette meg a kellő feltételeket. Az azonban már saját belső igénye volt, hogy éljen is a lehetőséggel, olvassa is a szaklapokat, népzenei köteteket, hogy tájékozódjon minden új eredményről. Tudós tisztessége pedig azt diktálta, hogy saját írásaiban, ennek eredményeire hivatkozzon, mindamelllett kollégáit tájékoztassa a legfrissebb eredményekről. Volt kollégái mesélik, milyen lelkes buzgalommal számolt be egy-egy új könyv, cikk megjelenéséről, egy-egy – számára is, de az egész magyar (és nemzetközi) népzene-tudomány számára is – fontos kérdésnek a délszláv kollégák által történt tisztázásáról. Nem szeretnék az objektív hangnemtől eltérni, de úgy érzem, annyit legalább szóvá kell tennem, hogy Kiss Lajosnak mindezekben a megnyilvánulásaiban a magyar és délszláv zenetudomány egészéért felelősséget vállaló, mélységesen humánus magatartását, segítőkészségét, az ügy iránti odaadását kell látnunk. Talán megbocsájtják, ha a vele kapcsolatos személyes emlékeimből is hozok fel példát. Ő már nyugdíjas volt, mikor én a közös munkahelyünkön (akkor még MTA Népzene-kutató Csoport) dolgozni kezdtem. Nyugdíjasként is gyakran bejárt az intézetbe, így én is gyakran találkoztam vele. Mindig azt éreztem, fontos neki, hogy saját tudásából minél többet átadjon a tudományba belenövő ifjabb generációknak. Lévén, hogy mi korábban személyesen csak a köszönés erejéig ismertük egymást, személyes témáink nem alakultak ki a beszélgetéshez, sőt azt hiszem kollégái magánéletét nem is tekintette a munkahelyen megbeszélendő témának. Ellenben, egy-két mondat után rögtön kialakult köztünk a szakmai beszélgetés, s jól emlékszem, hogy pár pillanat múlva már a délszláv, főleg a horvát népzene-nél tartottunk. Még ha a magyar népzene-ről beszélgettünk is, összehasonlítóképpen azonnal hivatkozott Vinko Zgañec közléseire, fejből tudta mit is ír egy-egy dallammal kapcsolatban a szerző. Kitaró barátságára Zgañecel szemünkben példa volt a népek egymás iránti megbecsülésére is, de példa a tudományos rangsor felállításához is: Kiss Lajos szinte gyermeki tisztelettel beszélt a nála alig 10 évvel idősebb de összehasonlíthatatlanul nagyobb hírnévnek örvendő horvát népzene-kutatóról. Kiss Lajos igen jó, mondhatni szoros baráti kapcsolatban állt más jugoszláviai kutatókkal is. Lelekes odaadással ment minden olyan konferenciára, ahová a délszláv kollégák meghívták. Egy ilyen alkalommal Dojranban a bolgár ritmusról tartott előadást,²³ lévén, hogy őt lényegében az egész Balkán érdekelte. Ezért járt Bulgáriában is, sőt utat tervezett Törökországba és Albániába is, de ezek közül a törökországi nem valósult meg. De Jugoszláviában gyűjtött török (jürük) népzene-t is. Elfogulatlan, őszinte érdeklődés jellemezte őt környezetünk iránt. Kiváló nyelvismerete révén jól ismerte Jugoszlávia népességét, ezért a politikai viszonyok soha nem befolyásolták gondolkodásmódját. Ő a nehéz időkben is emelt fővel vállalta délszláv kapcsolatait, s utazásait egy-két évet leszámítva lényegében sohasem szüneteltette, mert fontos volt számára, hogy kutatásaiban előbbre jusson. A II. világháború is csak megakasztotta, de nem gátolta meg ebben a munkájában (munka-

folyamatban), valamint tudós-emberi, baráti, sőt részben rokoni kapcsolatainak (felesége szerb származású) ápolásában. Halálával sajnos, a közvetlen nyelvi érintkezés formájában történő tudományos-baráti kapcsolatok remtés, és a délszláv népek zenéjének széleskörű ismerete, egy időre magyar részről minden bizonnyal megszakad. Szelleméhez és a konferencia témájához az lett volna méltó, ha a konferencián ő maga beszélhetett volna a jugoszláviai magyarság népzenejéről.

Jegyzetek

- 1 *Délvidéki gyermekjáték dalainkról*, Kalangya, 1941. december, X. évf. 4. szám, 224–240. o.
- 2 Kalamgya, 1941. 1–29. A témáról még:
  - Szlavóniai magyar népdalok*, Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára. Budapest, 1943., 317–321. o.
  - Ugyanerről a témáról, de újabb eredmények birtokában tart előadást 1958. április 30-án a Néprajzi Társaság felolvasóülésén *A szlavóniai magyar népsziget népzeneje* címmel. Megjelent: az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1959. XIV. 1–4. szám, 269–311. o.
  - 3 Gyűjtötte és közreadja Kiss Lajos, Budapest, 1943. (Kiadja: Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség – Magyar Kórus)
  - 4 *Gombos és Dorozsló népzeneje*. Újvidék, 1982. (Kiadja a Magyar Nyelv- Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete)
  - 5 uo. 3. o.
  - 6 uo. 3. o.
  - 7 *Kósa László-Filip Antal: A magyar nép táji-történelmi tagolódása*, Budapest, 1975. 181–182. o.
  - 8 uo. 178–179. o.
  - 9 uo. 184–185. o.
  - 10 uo. 63–66. o.
  - 11 Zenta, 1974. (megjelent a Zentai Múzeum kiadásában)
  - 12 *A Jugoszláviai Magyar Népzene Tára 2*. Újvidék, 1984. (Kiadja a Magyar Nyelv- Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete)
  - 13 Ez a kimutatás nem teljes; az MTA Zenetudományi Intézetében található és hangszalagon rögzített gyűjtési adatok alapján készült. Az Akadémiához még be nem került gyűjtések egy részét Bodor Anikó dolgozta fel, a többi része jelenleg még feidolgozatlan.
  - 14 *Lakodalom* (III/A-B kötetek), Budapest, 1955.
  - 15 *Síratók*, Budapest, 1966.
  - 16 Az Akadémiai Kiadónál sajtó alatt.
  - 17 *Simonffy Kálmán és a magyar népzene*, az Akadémiai Kiadónál sajtó alatt.
  - 18 *Lőrincréve népzeneje. Karsai Zsigmond dalai*, Budapest, 1982.
  - 19 I. 11-es jegyzet.
  - 20 I. 11-es jegyzet.
  - 21 I. 12-es jegyzet.
  - 22 A gondos lejegyzésen túl a népi tánczene, hangszeres zene iránti érdeklődése tükröződik pl. a *Népi verbunk dallamainkról* írott cikkében. Táncstudományi Tanulmányok 1959–60., 263–295. o.
  - 23 *Asimetrični ritmovi Balkana u kompozicijama Bele Bartoka*, Szkopje, 1968. Zdrúženie na folklorisite na SZR Makedonija, 461–477. o. Magyarul: Bartók és a bolgár ritmus, MTA I. Osztályának közleményei Budapest, 1967., 165–186. o.

LEXIKOGRÁFIA

HUNG. KÖZL. 20. ÉVF. 3 (76). SZ. 313–370 L. NOVI SAD–ÚJVIDÉK
1988. SZEPT.

ETO: 800.71–32 (042.3)

PROFESSIONAL PAPER

ÉRTSÜNK SZÓT!

Kovács Kálmán

A Magyar–Szerbhorvát Nagyszótár néhai főszerkesztője, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1988. július 10.

Sajtó alá rendezte
Cseh Márta

Az itt következő közlemény kéziratát egy meglehetősen tömött kéziratot rejtegette több mint két évtizedig a Szerbhorvát-magyar Szótár szerkesztése során tetemesre gyarapodott cédula- és kéziratanyag között. Nemrégiben került elő a szerkesztőségi irattár rendezése során.

Dokumentunként, a vajdasági magyar szótárírás hőskora s e hőskor legodaadóbb munkásai – köztük a szerző – iránti kegyelettel adjuk most közre. Az olvassa helyesen, aki az eredetileg, keletkezése idején, majd-hogynem személyeskedően a szerkesztői-lektori örök-ellentétre visszamenő vitatkozás mögött hajlandó meglátni az Ügyet szolgálók elkötelezettségét és tiszteletet érdemlő igyekvését is, hogy tudásuk legjavával járuljanak hozzá a közös munka sikeréhez.

A gondozás során az eredeti kéziratot semmilyen lényegi, tartalmi változtatás nem történt. A szöveg folyamatosságát igyekeztünk a maximálisan megőrizni; ahol mégis szükségesnek látszott némi magyarázat, kiegészítés, utólagos információ betűzése, ezt minden esetben lábjegyzet segítségével oldottuk meg. A szöveg jobb megértését hivatott szolgálni a szövegben alkalmazott (főleg forrásjelölő) rövidítések föloldását tartalmazó jegyzék is.

Cseh Márta

Értsünk szót!

(Kovács Kálmán* elemzése a szerkesztési és lektorálási elvekről)

1. Bevezető	5
2. EE-kitaláció	6
3. Jobb-e kihagynunk vmit?	7
4. A szakosításról	7
5. Ez vagy az nem hallotta, hagyjuk ki!	8
6. A szinonimasor	9
7. A szerbhorvát szó ezt nem jelenti	11
8. A "közönséges" vagy más jelző a bot-ban és a zoo-ban	24
9. Vegyes	27
10. Hagyjuk ki, mert ARj szerint csak egy példa van rá	32
11. Obs és prov	33
12. A med rövidítés	34
13. A corr(uptus)okról	36
14. Az utalások	36
15. Ilyen a magyarban nincs, nem használják stb.	38
16. Véggövetkeztetés	48
17. A gyakrabban használt rövidítések	48
18. Jegyzetek	50

1966. jan. – febr.

* Dr. Kovács Kálmán (1911–1977)

Bevezető

Három dologban bizonyára egyetértünk. Először abban, hogy a szótárt a rendelkezésünkre álló erőkkal minden munkatársunk a lehető legjobban szeretné elkészíteni. Másodsorban abban, hogy ez – még kedvezőbb viszonyok között is – rendkívül nehéz feladat. A harmadik, vitán felül álló tény, hogy egyetlen munkatárs sem tud mindent, mert a dolog természeténél fogva nem is tudhat, nem is ismerhet minden részletet. Tehát e tekintetben támogatnunk kell egymást és baráti tanáccsal ellátnunk.

Mindehhez talán még azt adhatjuk hozzá, hogy most már¹ nincs helye új szempontok bevezetésének. Most, amikor a lektor is átnézett mintegy 15–16 betűt, minden újabb változtatás hátráltatná, és ezzel megdrágítaná a munkát.

A szerbhorvátul nem tudó pesti laktorok után Keck Zsigmond összehasonlíthatatlanul jobb munkát végez, jóval több észrevétele fogadható el. Megtörténik, hogy jegyzetei egyik-másik oldalán minden javaslatát elfogadjuk, vagy csupán egy-két javaslatát kell elvetnünk. Hasznosnak tartom még azokat az észrevételeket is, amelyeket néha hosszas utánakereséssel is figyelmen kívül kell hagynunk, mert nem elég apalosak. Jobb, ha valamit újból átvizsgálunk. Ilyenek a *hap*-féle vagy a *harambasići*-hoz fűzött észrevételek. Többször is személyesen mondtam neki köszönetet, és megmutattam neki jegyzeteit, ahol plusszal jelölöm az elfogadott javaslatokat és 0 jellel az el nem fogadottakat. Kb. 8–10 elfogadottra jut 2–3 elvetett javaslat.

Lektorálni való minden írásműben akad. Még több akad egy szótár kéziratában, ahol a forrásoktól függően nemegyszer ellentétes eredményre juthatunk.

Arra bizonyára senki sem gondolt, hogy a lektor hibátlan, semmi javítani valót nem tartalmazó kéziratot kap. Hisz akkor nem is kellene lektor. Ha az lehetséges volna, akkor már az egész világon megszüntették volna a lektori intézményt – és ami még fontosabb, megtakaríthatták volna a lektorálásért járó kiadásokat.

Ha olyan okosnak tartanám magamat, hogy minden leírt szavamat színaranynak tekinteném, én is megtiltanám kéziratom javítását. Eszemben sincs ilyesmi. Annál kevésbé, mert egy-egy gépelt oldal mintegy száz szavára, rövidítésére, utasítására átlagban 10–12 észrevétel jut, azaz 10–12 százalékra tesz a lektor észrevételét. Szótár esetében ez a százalék nem mondható nagynak, ha figyelembe vesszük az elhamarkodott kifogásokat.

Azonban ugyanúgy semmi különöset sem találok abban, ha a lektori vélemény kb. 10–12 százaléka nem fogadható el. Biztosan a lektor sem képzelem, hogy minden leírt szava 100%-os telitalálat.

De menjünk sorjában, hogy helyesebb munkafolyamatot találhassunk és kedvezőbb munkakörülményeket teremtsünk.

EE-kitaláció

EE-kitalációnak, RK kitalálásának bélyegezett a lektor egész sor máshol is, más kezünk ügyében levő forrásban is megtalálható szót. (Ez alatt nem értem a Szerbhorvát Nyelvintézet szócédulaanyagát.)

Mielőtt azonban néhány ilyen példa bemutatására térek, vizsgáljuk meg ki készítette az EE-t (az Encikl-E-srpskohrvatski rečniket, Bgd, 1956). Három belgrádi szerb tanár készítette.

Az első *Svetomir Ristić* (1886–) a belgrádi főiskola tanára, több pszichológiai mű és számos szótár szerzője. Első szótára 1912-ben, 54 évvel ezelőtt jelent meg.

Az EE másik szerkesztője *Živojin Simić* (1896–): a fordítók szövetségének első elnöke, legtöbbit angolból fordított. Shakespeare-tragédiák szerbhorvát kiadásának a szerkesztője.

A harmadik szerző *Vladeta Popović* (1894–1951): a belgrádi egyetemen az angol nyelv és irodalom tanára volt. Számos tanulmánya jelent meg szerbhorvát és angol nyelven.

Tehát mind a három ismert és elismert, nagy tapasztalattal rendelkező szakember. Persze az nem zárja ki, hogy valahol ne tévedhetnének – épp úgy, mint mi.

Megjegyzem, hogy ebből a nagyszótárból Petar Adamović ajánlotta a legtöbb EE-vel jelölt szót vagy példát. Ha akad köztük olyan is, amelyik sehol máshol nem található, mi sem könnyebb, kihagyhatjuk. Előbb persze meg kell állapítanunk, esetleg a belgrádi nyelvintézetben, hogy valóban nem fordul-e elő máshol, nem pedig ironizálnunk, mert számos esetben már az itt levő forrásokból is könnyen láthatjuk, hogy jóval az EE megjelenése előtt más is használta, vagy korabeli forrásokban is megtalálhatók, tehát egyáltalán nem EE-kitalációk, hanem kellő körültekintés nélkül nyilvánítottuk annak.

Íme néhány példa:

hiljadan (és *hiljadni*): lektori vélemény szerint RK kitalálása s szó.

ARj-ben megvan a *hiljadan*. (Az ARj H betűje 1891-ben jelent meg és rendszerint a melléknevek határozatlan alakját veszi fel. Ezért hiába is keresnénk benne a határozott alakot is.) A *hiljadan* szócikkében az ARj két irodalmi és egy népköltészeti példát közöl. Ez utóbbit Vuk hercegovinai gyűjtéséből. Az irodalmi példa szerzője Vid Došen Dalmáciában született, de Zágrábban és Szlavóniában élt sokáig. Könyve 1768-ban jelent meg Zágrábban.

Svetomir Ristić 1886-ban született Belgrádban. Az ARj H betűs kötetének a megjelenésekor talán volt öt éves.

Megjegyzem még, hogy a *hiljadan* megvan J hetvenezer címszavas szó-

loptni – ezt hagyjuk ki, EE-kitaláció

Válasz: EE-ben három helyen fordul elő, Vuj-ban is megvan (*sferni* alatt). Tehát már az EE előtt is megvolt.

livenica – A lektor magát a címszót kifogásolja: Ellenzem, hogy Klaić-tal szemben az EE-t helyezzük előnybe, legyen az csak *ljevanica*, nem pedig *livenica*; semmi okunk sincs EE-ben hinni! Vegyük fel *ljevanicát*, ezt pedig hagyjuk ki!

Válasz: A *livenica* ező, a *ljevanica* pedig ijező. Tehát egészen másról van szó, nem arról, hogy EE-t akarnánk előnybe helyezni. Nagyszótárunk azonban ező. Mást tehát nem tehattünk.

Jobb-e kihagynunk vmit?

Minden szót biztosan nem vehetünk fel. Azt azonban felette nehéz eldönteni, mit vegyünk fel, és mit hagyjunk ki.

Valaki azt mondhatja, hogy ha vmit kihagynunk, abban nem lehet tévedés vagy hiba.

Itt azonban az a bökkenő, hogy jogosan vethetnék a szemünkre, hogy Nagyszótárunkban nem jogosan vethetnék a szemünkre, hogy Nagyszótárunkban nem található meg olyan szavak és szókapcsolatok, amelyek megvannak jóval kisebbekben. Ez már magában véve elég szarvashiba.

Erre a példák hosszú sorát idézhetném az eddigi anyagból, amikor a kihagyásra javasolt szavak v. szókapcsolatok megvannak Deanović, Barić, Tolstoj, Jurančić szótárában, tehát már a háború után megjelent szótárakban, vagy újabb nyomtatványokból kerültek szócédulaanyagunkba.

Ezért ezeket is óvatosan kezeljük, bizonyos részüket esetleg ellenőrizzük a belgrádi Szerbhorvát Nyelvintézetben.

Azonkívül a kihagyás a legkényelmesebb megoldás, de nem biztos, hogy mindig a legjobb. Van szótárfő, aki azt vallja, hogy egy szót akkor is fel kell vennünk, ha csak minden tízezredik szótárhasználónak van rá szüksége. A kihagyás rajtunk könnyít; hamarabb elkészülünk egy szerzői ívvel, az olvasónak azonban semmi haszna sincs belőle.

Maga a kérdés nem olyan egyszerű. Igyekeznünk kell itt is az arany középutat betartani.

A szakosításról

Lehet, hogy kéziratunkban szakosításnak tűnik egyik-másik szócikk feldolgozása, egyik vagy másik szakszó alkalmazása. Azt is elismerem, hogy kéziratunkban szakszavakból több van, mint más eddig megjelent szerbhorvát kétnyelvű szótárban. Ezt nagy részben az indokolja, hogy szótárunk is nagyobb, s abban a többletben természetesen több szó kerül, többnek is kell kerülni a peremszókincsből.

Valamit ki is hagyhatunk ebből a "szakosított"-nak mondott részből, de szakszavak és szakmai részek maradnak és kell is hogy maradjanak a mi szótárunkban is, hisz minden szótárban vannak. Hisz éppen korunkban válik nagyon sok korábbi szakszó köznyelvvé.

Lektorunk azonban a szakosítás rémét látja ott is, ahol szó sincs szakosításról, vagy ahol egészen természetes a szakszó. Pl. a *hvaćenje* ölezés megfelelőjéről úgy beszél, mint régi szakszóról, amelyet erdészeti szakszótárban kellene ellenőriznünk. Pedig megvan Ország Angol–magyar kézisztótárában is (cord II. 2. alatt). Ez a kézisztótár pedig nem nagy, szakszótárnak meg távolról sem mondható. De az ölez v. ölöz megvan számos más forrásban is.³

Azután a *lucirati* címszóhoz írt észrevétel: Jazić nem ismeri, szakszótári adat nélkül ne vegyük fel!

Magát a szót a szócédula tanúsága szerint a Poljoprivredni Informator (Mala poljoprivredna enciklopedija, Bgd. 1954) 237. oldaláról vettük. Milyen szakszótári adat kellene ide még? Szerbhorvát mezőgazdasági szakszótárra várva, amelyről még azt sem hallottuk, hogy rajtunk kívül vki tervbe vette-e, lehet hogy még húsz év múlva sem lenne alkalmunk felvenni, ha elfogadnánk a fenti elvet, hogy "szakszótári adat nélkül ne vegyük fel!"

Érdekes "szakosításellenes" mozzanatot láthatunk a J anyagához írt észrevételekben.

A kéziratban a *jeguljina trava f bot* bodros békaszőlő (Potamogeton crispus).

A lektor: nincs előre vetíthető ismert népi szó?

Válasz: 1. A "békaszőlő" biztosan népi.

2. Beszélhetünk-e arról, hogy egy-egy növénynevét ismert? Ki ismeri? A föld népe sem igen, a városba vetődött meg még kevésbé.

Azt hiszem, nem tévedés az az állítás, hogy nagyon sok fű v. mezei virág nevét a falu lakóinak is csak igen elenyésző százalékára ismeri.

Akkor hogyan támaszthatunk ilyen követelést az "ismert" népi szóról?

3. S ha történetesen egy népi szó állt volna itt, nincs kizárva, hogy a lektor akkor meg éppen a gyakran emlegetett "közhasználatú szót" követelte volna a "népi" helyett. Mert más szócikkekben sok beírt népi szó eltávolítását javasolta⁴.

Ez vagy az nem hallotta, hagyjuk ki

Gyanús egy-egy jelentést vagy kapcsolatot szerb ismerősnél megérdeklődni. Az hirtelenében azt válaszolja, hogy nem hallotta. Ennek alapján kész is a megállapítás: ilyen nincs, ez tévedés.

Pl. az *eminentan* szócikkébe beírtam az *eminentan laž* hatalmas (szemenzedett) kézzelfogható hazugság.

A lektor erről így vélekedik: ~ *laž* – ez nyilvánvaló tévedés, vagy valami egyszerű való kapcsolat lehet. Sem Ivanka, sem Boško Petrović² nem hallotta (csak ezt: *evidentan laž*). Hagyjuk ki, semmi esetre sem tipikus!

Vuj-ban és a zágrábi *Opća Enc*-ban: ott a jelentés: *veoma velik*, Bak-ban és T-ban pedig a példa: *eminentna laž*. Tehát semmi szükség bárkihez is fordulnunk, hisz soha senki, így Ivanka sem, és Boško Petrović sem állította magáról, hogy minden szerbhorvát szót és kifejezést ismer. Szótárban v. lexikonban található adatot nem dönthetünk meg azzal, hogy ha két, vagy akár száztizenkét megkérdezett embertől nemleges választ kapunk.

Más az eset, ha valaki *állítja*, hogy ezt vagy azt így vagy úgy ismeri.

A szinonimasor

helyenként valóban fontos. Nem mindenütt mindegy, hogy a megfelelő magyar szavak milyen sorrendben következnek. Az előszerkesztés során legtöbbször örülünk, hogy egyáltalán sikerül megtalálnunk valamilyen magyar megfelelőt. Rendezésre nem mindig jut idő és alkalom. Ahol e tekintetben szükség van rendezésre, ott üdvözöljük a rendezést.

Azonban nézzünk meg néhány példát, hogyan is áll ez a kérdés.

Az *eventualan* szócikkében a lektor kihagyásra javasolta, s én kihúztam a harmadik helyen álló "alkalmi" jelentést. Ezt az "alkalmi" megfelelőt Pintér az első helyre tette, Bakos a másodikra. Mi pedig kihúztuk.

Nem tudom, helyesen cselekedtünk-e.⁵

A *haotičan* szócikkében ez áll: zűrzavaros, rendetlen, rendezetlen, kaotikus. Megjegyzem, Hadr – G és Erkhardt első helyen kaotikust közölnek.

Tehát mások ezzel a kaotikussal kezdték, mi azzal végeztük.

A lektor most azt javasolja, hogy tegyük zárójelbe, mert ritka.

Azoknak annyira nem ritka a "kaotikus", hogy vele kezdik az értelmezést, nekünk meg az sem elég, hogy a sor végére hagytuk, hanem még ott is zárójelbe kellene tennünk.⁶

A *Hebrej* szócikkében Jevrej(in) héber. Ez áll a kéziratban, mert az volt az elképzelés, hogy az utalások esetében rendszerint megelégszünk egy magyar megfelelővel. Tudtommal ezen nem változtattunk. Most a lektor megtoldja így: héber, zsidó ember.⁷

A *homolog* szócikkében a lektor így fogalmazta meg véleményét: megfelelő, megegyező, egyenértékű – ez a legszabatosabb.

Bakos, FrM, AM, OMm, ÚjMLex nyomán úgy látom, hogy annyi "legszabatosabb" értelmezés létezik, ahány forrás. Ugyanis mindegyiken más van, és egyik sem egyezik sem a kézirattal, sem a lektori javaslattal.⁸

A *hrabar* szócikkében: 3. derék, derekas, 4. férfias, bátor szívű, erős lelkű – lektori javaslatra sem vonhatók össze egy jelentésbe, mert végeredményben nem szinonimák.

A *hropotinja* szócikkében ez áll: med 1. v *hropnja* 2. (Ott: nehéz lélegzés, légszomj (dyspnoea):) 2. (*sipnja*) mellszorulás (emphysema).

A lektor véleménye: Nehéz lélegzés, sipnja mellszorulás – ez mind egy jelentés. Kár komplikálni.

Szerintem az 1. alatti: nehéz lélegzés, légszomj (dyspnoea), a 2. alatti pedig: *sipnja*/ mellszorulás (emphysema) L. Med!

A kettőnek vannak közös szimptomái is, de mégis ugyanaz a betegség.⁹

A *lapidaran* szinonimasorára tett észrevétel nyomán kéziratunk magyar megfelelőit összevettem hat forrás megoldásával, s az eredmény e nyolc helyen nyolc szinonimasor. Lásd: Hadr–G, FrM, Bakos (2 sor), ÉSZ, Pintér!

Kéziratunkban a *laz*: 1. darabka föld 2. ösvény 3. tisztás 4. átjáró.

A lektor véleménye szerint jobb az Ak. sorrendje: 2, 4, 3, 1.

Nehezen lehetne eldönteni, hogy melyik sorrend a legjobb.

Kilenc szótár közül négyben a kézirat és a lektori javaslat harmadik jelentését találom az első helyen, kettőben pedig a harmadikon. Két szótár nem is vette föl.

A kézirat első jelentését egy közli az első helyen, négy a másodikon. Senki se helyezte hátrább. Négy nem vette föl. A lektori javaslat az utolsó helyre tenné.

A második jelentést hárman tették az első helyre, egy a másodikra, a többi öt föl sem vette.

A harmadik jelentést hét szótárban, az első ötben, a másodikat négyben, a negyediket pedig kettőben találhatjuk meg. Három szótár felvett egy ötödik jelentést is. Ez a jelentés (kidöntött fatörzsek az irtványon) több szótárban fordul elő, mint a kéziratunk negyedik jelentése (amelyet a lektor a második helyre javasolt).

Ha a logikai csoportosítást és a gyakoriságot vesszük figyelembe, akkor némi javítással ez alakul ki: 1. tisztás, irtvány 2. kidöntött fatörzsek az irtványon 3. darabka szántóföld sziklák között 4. ösvény, erdei gyalogút 5. átjáró /ösvényen, kerítésen/.

Jó?¹⁰

A *ledenje* szócikkben: ...2. fagyás 3. meredés, merevedés.

A lektor: 2. fagyás, merevedés 3. nem kell.

Szerintem más a fagyás és más a merevedés tárgya is, folyamata is, eredménye is. Azért hagyjuk külön a 2. és a 3. jelentést.

A *livnica* szócikkében a kéziratban csak ennyi áll: öntöde.

A lektor azt javasolja, hogy az öntöde mellé tegyük oda: olvasztó(műhely), kohó.

Ha nagyon akarnánk, ideírhatnánk: öntőműhely, L. ÉSZ!

Az "olvasztó(mű)hely" a FrM szótár nem tudom mért tette oda az 1.-höz. A 4.-hez (a kohóhoz és a hutához) talán jó, nem tudom. Az MNm-ben csak üvegipari használata van. A FrM-ből nem tűnik ki. Máshol nem találom.

A kohó kifejezetten nagy méretű olvasztókemence. Fémeknek érceikből való kiolvasztására. Tehát egészen más célra és más méretben, mint az öntöde. Az öntödében nem olvasztanak ércből fémeket, hanem a kohó végtermékét vagy ócskavasat stb. használják nyersanyagként.¹¹

A *ljuštač* szócikkében 2. hántológép 3. fejtógép. A lektor javaslata: 2., 3.-at egybe!

Szerintem hántolunk pl. rizst, burgonyát; fejtünk babot, borsót. Csak az a közös bennük, hogy valamit eltávolítottunk róluk. Az egyik esetben valaminek a háját, háját, a másikon azonban a hüvelyt. Így fejlődött ki az állandósult

különbség. Babot pl. nem hámozunk, burgonyát pedig nem fejtünk. Miért kellene akkor a fenti műveleteket végző gépeket egy kalap alá vennünk!?

Egyébként nemegyszer megtörténik az is, hogy a lektor az egyik helyen egy szinonimasort javasol, másik helyen ennek a fordítottját. Pl. a *ludak* szócikkében 2. örült, elmebajos. Azt javasolja, hogy legyen: 2. elmebajos, örült. Egy kicsit távolabb a *ludost* szócikkében a kéziratban 2. alatt: elmebeteg (:örültség nincs beírva:). Most meg ezt javasolja: 2. örültség (elsőnek!). Tehát éppen a fordítottját pár sorral korábbi javaslatának.

Az *ametice* (*ametimice*) szócikkében a kéziratban: teljességgel, teljesen, egészen. Itt a lektori javaslat: egészen, teljesen, teljességgel. A H anyagában a *hametice* szócikkében a kézirat: teljesen, mindenestül, egészen, a lektori javaslat pedig: teljesen, egészen, mindenestül. Ott az "egészen" kerüljön a "teljesen" elé, itt meg éppen fordítva: a 'teljesen' menjen az 'egészen' elé.

Ilyenkor melyik a helyes szinonimasor? Vajon mindig az, amelyet a lektor javasol? És általában milyen elveket alkalmaz a lektor a szinonimasorok felállításában?

A szerbhorvát szó ezt nem jelenti, vagy: hagyjuk ki stb.

haljka – A koldusbot – ott van J-ben 2. alatt.

Hanuma – A lektor: honnan a feleség?

Válasz: Klaić, Enc. De kitűnik ARj példáiból is. A javaslat (Jazić szerint): *fam moja* – feleségem, értelmezés nélkül. Ezen kívül számtalanszor hallott kérdés: *A šta radi tvoja hanuma?*

Ha a *moja hanuma* és a *tvoja hanuma* példákban a *hanuma* feleség, akkor miért kellene törölnünk a feleség értelmezést?¹²

hanumica – A lektor: Honnan a 2. alatti (leány)?

Válasz: Juraničićből és Klaićból.¹³

arač – a Kéziratban 2. (most 3.) alatti /*materijal*/ anyag a Turcizmusból való.

A lektor: Hagyjuk ki!

Válasz: A Turcizmusban a négy jelentés közül a második helyen áll. Miért hagynánk ki?!

– A Kéziratban a 3. (most 4.) alatti /*gajtan*/ sujtás az ARj és a Turc alapján került ide. Arj Laza K. Lazarević, a szerb Turgenyev, a szerb realista író példáját közli, a Turc. pedig egy másik példát vet fel, a Matica hrvatska boszniai népköltészeti gyűjtéséből.

Most a lektor jegyzeteiben: hagyjuk ki Jazić¹⁴ javaslatára. NB! A Jazić-féle följegyzésén a lektor kérdése: Ak. – treba li? Erre mondhatta Jazić: pa ne treba.

haramzada – A kéziratban: I. /*kopile*/ fattyú.

A lektor szerint ez nyilván Klaić tévedése, azaz túlzása, mert Ak. szerint a törökben jelent fattyút, mint szidalmazó szót. Hagyjuk ki!

Válasz: a fattyú jelentést Klaić és a Turcizmi alapján vettük fel.
– A kéziratban 2. alatt: /razbojnik/ haramia

A lektor: 2. Ben is csak innen vehette mivel obs. Itt pedig: od šale i miline, tehát fam v. hum zsvány, gazfickó, az utalás pedig inkább: mangup, ha már muszáj. Most látom, hogy SAN így utal.

Válasz: a /razbojnik/ jelentést is Klaić és a Turcizmi alapján vettük fel. Klaić: hulja, nevaljalac, nitkov, razbojnik. Utólag megkaptuk a Turcizmi újabb kiadását. Abban valamelyest módosult. A razbojnik elé fig került. A magyarban is elképzelhető a "te rablóvezér, te haramia" kifejezésekben. Tegyük mi is oda a fig ... + rablóvezér.

NB! A 2. alatti fig -et és a 3. alatti fam -ot nem tanácsos egybeolvasztani.

harli – A kéziratban két jelentése volt: 1. /stidan/ és 2. /vredan, valjan/ I: Klaićban három van, a Turcizmiban kettő Ben, J egy-egy. Kitelne belőle talán négy jelentésre való is. Utólag három jelentést dolgoztunk fel.

A lektor: Elég problematikus... Honnan vesszük azt a két jelentést? Megbízhatatlannak látszik... jobb ha kihagyjuk.

Válasz: Lehet, hogy problematikus, de a szótárnak így kezeznie kell megoldani a problémákat. Kihagyással mit sem segítünk.

Az 1. alattira ott van a Turc. 1. Támogatja Ben és Jurančić.

A 2. alattira: Klaić, Turc.

Hozzátettem utólag Klaić 2. és a SANU (arli) alapján a 3. /silovit/ erőszakos, heves, lobbanékony.

Hiszem, hogy így a szótárhasználó a szövegösszefüggésből kihámozhatja az értelmét. Ha kihagyjuk, nem tud mihez kezdeni.

hašir – A kéziratban: indel *hašir učiniti* megsemmisít, tönkretesz

A lektor: Miért ezt az alakot vettük fel, amikor Ak. szerint *hašar* a gyakoribb, több népköltési példa.

Válasz: A szócédulán látszik, hogy a *hašir* alak az RK, Bak és Ben szótárában található. A *hašar* alak az alapul szolgáló öt szótár (RK, Bak, Vuk, Ben, Drv) közül egyikben sincs meg. A későbbiek közül J. Klaić és a Turcizmi közli ugyan, de mind a három egyszerűen a *hašir* alakra utalja. Mit tehattunk mást? Vagy föl vesszük és mi is utaljuk a *hašir*-ra, vagy kihagyjuk. Az utóbbit választottuk.

Az ARj egyáltalán nem teszi a *hašar* alakot a *hašir* elé. A *hašar* alatt három példát közöl kevésbé fontos népköltészeti gyűjtésekből, de az egyik példában *ašar* alakban, a *hašir* alatt pedig kettőt, de mind a kettőt Vukból. Tehát, ha csak ARjt

vettük volna alapul, akkor is inkább a *hašir* alakot kellett volna felvennünk.

he – A 6. (jelentkezés, hívás) *hé!* *Hee, ko tu spava?* *hé, ki alszik itt?* (: ARj nyomán Obradović egyik állatmeséjéből.)

A lektor: Hagyjuk ki, Jazić javaslata is.

Válasz: Hogy miért hagyjuk ki, arra egy szó indoklást sem ír.

heler – Utaltunk a *filir*-re. Most: /*filir*/.

A lektor: Nem hiszem, hogy jó az utalás *filir*-re. Sok helyen volt *heler*, ahol fillér nem járt. Semmiképp sem ugyanaz; tévedés Kl., Vuj-tól is.

Válasz: Nemcsak Kl. és Vuj utalt "tévedésből" a *filir*-re, hanem a zágrábi Enc is, de az EN is heller alatt: *heler, filir, para.* (Hogy tovább ne kutassak.) A púposok, illetve *filir*-resek közt nekünk is *filir*-púpot kell feltennünk.

hermelin – Utalásunk a kéziratban: /*velika lasica; zerdav*/

A lektor: *Lasica* és *zerdav* nemigen ugyanaz.

Válasz: A *lasica* és a *zerdav* valóban nem ugyanaz, de ezt eddig senki sem állította. A *velika lasica* és a *zerdav* viszont ugyanaz. L. Ben (mind a *hermelin*, mind a *zerdav* után ugyanazt a latin nevet közli), Enc (*zerdav*-ra utal a *hermelin*-ről), Šamšalović: Njemačko-hrvatski rječnik (Hermelin: *velika lasica*, *Mustela Erminea*), En: *hermelin, velika lasica*: Brehm (Bgd, 1953. str. 732): *Hermelin je najbliži srodnik lasica, te ga nazivaju još i velikom lasicom.*

Íme, mennyi munkát ad egy-egy ilyen észrevétel! Az eredmény: a kéziratban semmi sem változik, de rengeteg idő vesz kárba.

heroj – Az utalás: *v junak*. Most: /*junak*/.
Így Dean, Kl, Vuj, EN.

A lektor: Ide nem való a *v junak*.

Válasz: Egész sor szótár együtt használja, egyszerű vesszővel elválasztva ezt a két szót. Nem tudom elképzelni, hogy majd éppen minket hibáztat vki ugyanezért.¹⁶

hiljak – Ez főnév.

A lektor javaslata : Jazić szerint *hiljav*-ra kell utalnunk.

Válasz: A *hiljav mn*, a *hiljak fn*-ről nem utalhatunk rá. Ott van begépelve a /*škiljavac*/ az megfelelő utalás. Nem *obs*, egyáltalán nem. Az egész *škiljav* család él. Melyik forrásban *obs*?

hitar – A kéziratban nyolc pontban dolgoztuk fel.

A lektor: Nem kell RK-t utánoznunk, ez túlzás, Ak-ban négy jelentésben benne van mindez.

Válasz: Így ahogy most újból nézem a lektori észrevételek nyomán, hogy sok a jelentés, rájövök, hogy néhányat még ki is hagyunk.

Nagyon gazdag ez a szerbhorvát szó. ARj példái nyomán *hitri konji* gyors járású lovak *hitre ptice* sebes röptű madarak és még mit tudom én mit is be lehetne írunk. Pl. *hitra reč* szapora szó, de okos szó is.

A 8. alatti "ravasz", amelyet kihagyandónak, vagy a legrosszabb esetben obs-nak javasol a lektor, megvan a háromjelentésű Dean-ban, sőt még a csupán két jelentést feldolgozó Jurančičban is, ebben a két legújabb szótárban is. Dean – ez a mi szótárunknak mintegy a fele – kilenc francia szót használ a *hitar* értelmezésére, mi tizenegyet.

Tehát ha valaki azt kifogásolná, hogy a *hitar* szócikket röviden dolgoztuk fel, azt hamarabb lehetne elismernünk, mint ezt.

ARj négy jelentése viszont összesen 25 alpontra oszlik. (a:9, b:6, c:4, és d:6). Ebből is látszik a *hitar* szó gazdagsága, és az, hogy a kézirat nyolc jelentése egyáltalán nem sok, még kevésbé túlzás.

hmileti – 2. fig nyüzsg, rajzik + hemzseg.

A lektor: Miért fig? Csak két jelentés: egy vagy sok kis állat mászkál.

Válasz: Nem azért, mert egy vagy több állat mászkál. Az miért volna fig? A szócikkben ezt senki sem állította. Hanem azért fig, mert pl. *telom nu (h)mili osečaj miline* vagy *u glavi nu (h)mile svakojake misli*; stb.¹⁷

Hodočasnički hodočasnik hodočastiti – A lektor a 'búcsú' szót kihagyásra javasolja, mert "sohasem mondják búcsújárókra, csak a Szentföldre zarándoklókra".

Válasz: A javaslatból nem tűnik ki, hogy mire, milyen forrásra alapították. A rendelkezésemre álló forrásokból éppen a fordítottja tűnik ki. Arj (hodočasnik) čovjek koji pohodi koje sveto mjesto kao n.p. Jerusalem; (hodočastiti) putovati put svetoga mjesta (kao hodočasnik és Enc (Zgb) hodočašće: pokloničko putovanje do nekog mjesta iz religioznih motiva. Egyik helyen sincs szó "csak a Szentföldre" történő zarándoklásról. S ha most valaki talál olyan forrást, ahol "csak a Szentföldre zarándoklókra" vonatkozik, akkor az legfeljebb új jelentés lehet. Azt a forrást azonban először látnunk kell.¹⁸

homut –

Lektor: Minek az 1. alatti (: kis nyaláb /köteg/ csomó:), amikor a források szerint egyértelműen marék, marok. 3. csutakot sem találom.

Válasz: Azért, mert Tolsztoj szótárában is megvan; Egészen a csipetnyiig megy (sceptotka), meg Hadr kis szótárában: csomó. A 3. alatti csutak is ott van Hadrovics-ban.¹⁹

hrečak – A kéziratban: a hajszálygökér /fáé/

Lektor: Aki azt mondja: sumnjivo, samo: mali hren. Egyébként is hajszálygökér túlzás, csak kis gyökér. Jazić szerint ki kell dobni.

Válasz: Az Új szerbhorvát Prpis nem találta gyanúsnak. Zárójelben pedig éppen (žilica u drveta). ARj-én kívül fölvette RJ, Vuk, J, Prpis, de megvan Popović Szerbhorvát-Német szótárban is. Sőt még Tolsztojbán is. Tolsztoj-ban prov. Hét forrásmunkát, mégis nehéz nem venni figyelembe.

Dean-ban a *žilice* (na korenu) meg nem lehet más, csak hajszálygökér.

hrid – A kéziratban: 1. (kő)szirt, szikla, kőszál 2. zátony (most: szikla-zátony).

A lektor: Honnan a 2.? Egy vízben lévő szikla csak a hajósnak zátony, magában nem az (a zátony egyébként is inkább homok). Jazić szerint is ki kell hagyni!

Válasz: Barić-ban 1. 2. 3. jelentés van. Mi csak kettőt dolgoztunk fel. Az nem sok.

Persze hogy a hajósnak zátony a vízben levő szikla. Ez a zátony természetéből adódik, de nekünk is zátonynak kell neveznünk. Hogyan kellene mondanunk (nekünk nem hajósoknak)?

Nekem azonban mindenesetre újság, hogy a zátony inkább homok. Ezt megelőzően ki állította ezt? Merem állítani, hogy senki. Hisz akkor nem fejlődött volna ki a homok-zátony kifejezés, meg a sziklazátony. Lásd a *zátony* szócikkét az ÉSz-ben és az Új M Lex-ben!

hridina – A kéziratban: f *augm hrid*; 1. nagy/hatalmas szikla/szirt 2. nagy/hatalmas sziklazátony.

A lektor: Nem a u g m, pontosan ugyanaz mint *hrid*. (NB! Előbb csak azzal kezdte: "kétlem, de áthúzta.:)

Válasz: Dehogynem a u m g! A következő szótárakban, ahol értelmezik, mindenütt más szóval értelmezik, mint a *hrid*-et. L. Dean, J, Hadr, Barić, ARj, Belić, RK, Tolsztoj, Vuk. Hat szótár még az *augm* rövidítést is odatette. Ezt a rövidítést csak az nem látta, aki anélkül alakította ki a véleményét, hogy legalább két szótárba belenézett volna.

ARj	<i>augm</i> < <i>hrid</i>	–	–
Vuk	"	–	–
Belić	"	–	–
Dean	"	gros rocher	rocher
Tolsztoj	"	bolysaja szkala	szkala
RK	"	grosser... Felsen	Fels, Felsen

Barić	nem mindig jelöli	albán szó	8 egészen másik szó
J	ait. nem jelöli	velika skala	skala
Hadr	"	hatalmas sziklafal	szikla(fal)

humnina – A keziratban: 2. verőfényes/déli lankás vidék.

A lektor: RK egészen homályos, más adat rá nincs, hagyjuk ki! Jazić szerint is hagyjuk ki!

Válasz: a 2. alatt J teljesen igazolja. Ezek szerint RK-ban és J-ban csak ez a jelentés van. Tehát RK kívül is van rá adat.

RK értelmezése viszont egy cseppet sem homályos. Zárójelben ott van a szerbhorvát szinonima is: *župno mesto*. Az pedig: napos, verőfényes hely, vidék.

hvaliti – III. ~ *se pas* az emberek dicsérik; dicsérnek valamit *kljusina se stara hvali a vén gebét dicsérik*.

A lektor: III. Ezt sohasem értelmezzük; itt se. Csak a példát fordítjuk. *Kljusina se...* nem értem a szólást, magyarul ezt nem ismerem. Jazić szerint a szerbhorvát szólás sem közismert. Ha konkrét, akkor semmi jellegzetes, ha fig, akkor tudni kéne, mit jelent. Hagyjuk ki!

Válasz: Nem arról van szó, hogy a passzívumot sohasem értelmezzük, hanem arról, hogyha nem szükséges, ne vegyük fel. Ha mégis felvesszük, akkor természetesen értelmezzük. Itt is.

A Kljusina se stara hvali valószínűleg fig. Jó volna tudni pontosan. ARj-ból való. Nézzük meg Belgrádban!

lakoničan – Utaltunk a */kratkorek/-re*.

A lektor: *Kratkorek* erősen csinált szó, a lexikumban elfér, de semmiképp se utalnék rá! Jazić szerint föl sem kell venni, olyan erőltetett szócsinálmány.

Válasz: a *kratkorek* találó szó, akár "szócsinálmány", akár nem. Mi semmit sem tehetünk ellene. Felelőtlenség volna, ha nem vennénk föl, hisz a Prpis is fölvette több más szótár mellett. Rengeteg ilyen típusú szerbhorvát szó van. (Brzonog, brzorek, brzoteča, lakokril, lakorečiv, lakosan, lakosrd, kratkovečan, kratkovek, kratkovid). (Eto vidite, ne mogu biti kratkorek.) Megnéztem a K anyagában. Földolgoztuk két jelentéssel. S ha szerbhorvát szótárt készítünk, akkor ott is kell hagynunk.²⁰

lasalijanstvo – *A lektor* magára a címszóra ezt mondja: Szerintem ez csak valami pej alak lehet. Vagy kitaláció, mert mást, mint lasalizam és lasalianizam-ot még nem hallottam. Hagyjuk ki, elég egy: lasalizam.

Válasz: a szócédlulából kitűnik, hogy a MEnc szerint vettük fel. A MEnc: Internacionala cikkében fordul elő. A marxizmus-leninizmus és hasonló cikkek szerkesztője vagy szerzője

Radivoj Davidović. Bizonyára vállalja a felelősséget. Ha nem ő, más a MEnc-ből.

A szerbhorvát nyelvben e két szón kívül találtam harmadikat is erre a fogalomra: *lasalijalizan* (: Vujaklijában).²¹

lasan –

A lektor: Nem is három szó, hanem egy, lásd AK. Lastan: lak, sposoban, udoban.

Válasz: Forrásaink szerint három hangsúly három külön természetű jelentés. Ivanka is hol két, hol három hangsúlyt alkalmaz. A Prpis *lastan* szócikkében még figyelmeztet is, hogy: (*besposlen; drugo je lasan – lagan*). Ez a cédulaanyagban is ott van. Én azt sem tartom ezek után összekeverhetőnek. Vizsgáljuk meg!

Ha a szó ugyanazt jelenti, de szerbhorvátban két hangsúlya van, akkor egy szócikkbe vehetjük. (Van olyan szótár is, amelyikben még ezt is külön szócikkbe veszik, és utalnak a másokra. Pl. Barić.)

A szótárírás mai szempontjai szerint tehát nem tekinthetjük egy szónak ezt a hármat. Legalábbis amíg nem tisztázzuk a fenti részleteket.²²

lastinci – A kéziratban: őszi napok.

A lektor: A legnagyobb mértékben gyanús. Hát persze, csak az a hibája, hogy Ben szerint: tavaszi napok!

Válasz: Jurančić szótárában: jesenski.

Jurančić, úgy látszik, ebben a későbbi munkájában korrigálta Ben-et. Arról persze beszélgetünk, hogy kivizsgáljuk, indokolt-e J változtatása. Lehet, hogy nem is a tavaszi vagy az őszi napok a fontosak, hanem az, hogy olyan nagy pelyhekben hullik a hó, mint a fecskefarok vagy maga a fecske.²³

latak – A kézirat: szövet, anyag.

A lektor: csak szőttes – nem szövet, nem anyag.

Válasz: Ben, Drv, J, Dean és ARj a kéziratba beírt: "szövet, anyag" jelentésen kívül a világon semmit sem árul el. Honnan a "szőttes"? Ugyanis ezekben a forrásokban nincs "szőttes".

Ha szőttesnek vesszük, akkor természetesen zavarnak, félrevezetnek ARj példái.

latov –

A lektor a 2 alattira: a 2 jelentés nem indokolt és igazolt. Csak BD – ez pedig nem elég.

Válasz: Brančić mellett Popović szótárában is megvan, meg Jurančićban is. J általános szóval: községi szolgálóval/szolgálattal fordítja. Popović és Brančić vajdasági, jobban ismerte.

lazarice – A kéziratban: "... falujárás" (: tehát egy népszokás):

A lektor: Nem falujárás, hanem kislányok...

Válasz: MEnc: stari narodni običaji, koji je ranije...

Elhiszem, hogy a kislányokat is *lazarice*-nek hívták. Azt tkp egyesben kellene *lazarica*. Azt oda kellene áttennünk.

A *lazarice* már más fogalom, nem annak a néhány lánynak az egyszerű együttesét jelentette, hanem azt az egész szokást. ARj és Vuk leírásából is látszik, hogy kisfiú és idősebb férfi is szerepel ebben a "lázározásban". Akkor a *lazarice* hogyan szűkülne le csak "kislányokra"? Ha a pluralia tantum nem jelentett volna mást, mint azt a 4–5 lányt, akkor miért kellett volna felvenni?

Vuk és az ARj nem azt írja le mintegy tíz sorban, hogy a Lazar-napkor éneklő lányok... stb. hanem végigír egy szokást. Hogyan nevezik ezt a szokást szerbül? Miért írja le a *lazarice* címszó alatt a szokást, ha nem azt értelmezi? A lányt *lazarica* alatt elintézhette volna. Miért nem vette fel akkor a *kuharice*, *pastirice* stb. többeseket is?

lazur – A kéziratban: égszínkék /fig is/.

A lektor: A színt... források szerint nem jelenti. (Ak. példája régi. XVII. sz!)

Válasz: Klaičban *lazur* v. *azur*. Ott: nebesko plavetnilo, ultramarinboja, modrina. Tehát, színt is jelent.

A példára vonatkozó észrevétellel nem tudok mit kezdeni. ARj óta sok-sok új, akár mai példa is van. Volt az ARj idejében is!

Vuj és Kl szerint három jelentés van. Mind a három megvan a kéziratban. Kis kiegészítéssel: 1., 2., és 3.²⁴

lažno – A kéziratban: 4. álnéven.

A lektor: Ezt hagyjuk ki, magában nem jelenti.

Válasz: *Lažno* potpisujući (:ARj példája:) *Lažno se predstavio* (:az én példám. K. K.)

lebrnji – *A példa a kéziratban: lebrnji prozor.*

A lektor: Vuk példája ~ *pendžer*, nem *prozor*, semmiképp sem vág hozzá a *prozor*, mondja Jazić is.

Válasz: RK, Popović is közli itt a *lebrnji prozor* példát, de ARj is, Broz-Iveković is a *prozor* szócikkében. Ezekből világosan kitűnik, hogy a *lebrnji*-hez vág a *prozor* is. És az is, hogy az ARj is ellentmondhat önmagának. Meg az is kitűnik, hogy a vélemény kialakításához nem elég egyetlen szótár egyetlen adatához ragaszkodni, hanem össze kell vetnünk a többi forrás adataival.

Meg lehetne talán így oldanunk: ~ *pendžer/prozor*.

NB! Annak idején a szócédulán ez a példa is ott volt Jazićnál. Jegyzeteiben Jazić mutatott rá erre a "hibára". Csak most "tudatosodott" benne, amikor a lektor fölhívta rá a figyelmet.²⁵

legio – A kéziratban egy példa: *leglo prasica*.

A lektor: *Leglo prasica* nem mondják (Jazić), csak szárnyasra és átvitt értelemben.

Válasz: A cédulaanyagban ott áll P I (Poljoprivredni Informator) – Mala poljoprivredna enciklopedija), a 381. oldalon használja. A 423. és a 425. oldalon pedig *leglo kunića* is van.

lepetati – *A lektor* javasolja, hogy vegyünk fel egy új jelentést: 4. fecseg, locsog ~ *jezikom* forog/perog a nyelve.

Zárójelben még odatette: (hogyan maradt ki?)

Ellenben nem tette oda, hogy milyen forrás alapján vegyük fel ezt az új jelentést.

Válasz: Azért maradt ki, mert sehol sem találtunk rá bizonyítékot. Még a javaslat sem közli, hogy honnan került ide. Átnéztem már 7–8 forrást, teljesen eredménytelenül. (ARj, RK, Bak, Ben, Div, Dean, T, J, Brančić, Hadr, Új sz.–m, Moskovljević, Prpis.) Még az átnézők jegyzeteiben sincs semmi nyoma. Ha jelöljük a forrást, gyorsabb a munka.

A forrás megjelölése nélkül most is kimarad.

ler – A kéziratban az *íci u ler* /učiti šivenje/ varrni tanul.

A lektor: Óvoda, nem varroda. (Lásd Kl. Különítele, kézimunkát is tanultak benne, de általában közönséges óvoda volt. Külán, Szivácon a szerbek is így hívták az óvodát. *Íci u ler* óvodába jár – de elől is értelmezzük!

Válasz: Adamović Pero²⁶ közölte, hogy az *íci u ler* 'učiti šivenje'. Adamović szerémségi. Klaić is azt mondja, hogy a szót Szerémségben használják.

Talán két jelentése van.

Ben is óvoda jelentést vett föl.

Tisztázzuk!

A szomszédasszonyunk szerémségi. Azt állítja, hogy "i ja sam išla u ler kod najboije krojačice u selu. Tada sam imala oko 17–18 godina."

1965. november 3-án a szerkesztőségi ülésen ezt így elmondtam. A lektor azt válaszolta: Nem hiszem.

Ma sem értem, mit nem hisz.²⁷

libade – A lektor az egész címszóra megjegyezte: Miért éppen e mellett döntöttünk, és nem *libada* mellett?

Válasz: Azért vettük fel a *libade* alakot, mert akkor a *libada* alak csak Ben-ben, a *libade* meg RK, Bak és Ben, ARj-t nem számítva. Most *libade*: RK, Bak, Ben, Bar, T, J, a *libada* pedig: Ben, Dean, Turc.

A *libada* mellett ARj-ben a példák kevésbé fontos népköltészeti gyűjtésből valók. Fölvettem a *libada*-t. Most majd más kérdezi, hogy miért.²⁸

ilihip – *A lektor* szerint: Ezt hagyjuk ki, amerikai gyártmánynev, ők sem szótározták, el is tűnt teljesen.

Válasz: Elhiszem, hogy a most kezünk ügyébe került szótárakban nincs. Lehet, hogy a legújabbakban már megvan, csak azokat a szótárakat mi még nem kaptunk meg.

Ha az angolok még nem szótározták, a zágrábi–belgrádi *Bildwörterbuch*-ban már megtalálható, s ez a forrás ott van a szócédulán.

Ma, 1966. január 19-én, megkérdeztem itt a sarki üzletben. Azt válaszolták, hogy ma is áruinak *ilihip* nevű cukorkát. És éppen egy 5–6 éves szerb kislány kért két darabot, *ilihip* néven. Tehát, szótározva is van, meg a cukorka maga sem tűnt ei.²⁹

lipsonja –

A lektor: Csak döglődő állat, ökör nincs sehol.

Válasz: Barić-ban ott van az ökör.³⁰

list – *A šatorski list* sátorlap példára a lektor azt mondja, hogy nem állandósult. *Šatorsko krilo*-nak nevezik, mondja Jazić. Hagyjuk ki!

Válasz: *A šatorski list* kifejezést a szócédula tanúsága szerint Krleža írásából céduláztuk ki. Ezt már leírták, kinyomatták. Ha kihagynánk, mit tenne az olvasó, ha keresné? Akkor inkább ne hagyjuk ki! Esetleg utána tehetjük: *Šatorsko krilo*. A m–szerbhorvát részben majd a *sátorlap* szerbhorvát megfelelőjeként nem lesz szabad fölvennünk.

listerski –

A lektor: Hagyjuk ki, mondja Lazić. Nem használatos, *listerski kaput*, ezt senki se mondja Davičon kívül. – *kaput od listera*.

Válasz: Kihagyhatjuk a szócikket, mert az olvasó kikövetkezteti, de nem azért, mert nem használják Davičon kívül. Ugyanis a szerbhorvát nyelv már jó régen áttörte ezt a "od"-os akadályt. Igen furcsán hatna, ha ma valaki a *vuneni štof* és a *svilena haljina* helyett ezt mondaná, szerbhorvátul: *štof od vune*, *haljina od svile* stb. Alighanem megmosolyognák. Egyébként Adamović ajánlotta, ő cédulázta ki. Most, 1966. jan. 27-én olvasom a bgdi NIN jan. 2-i számának 6. old.-án a zgbi Ivan Dončević írásában: *listerski kaputić*. Davičon kívül íme Dončević is! Ugyanígy *somotska kaput*, *somotska haljina* járja szerbhorvátui, nem pedig *kaput od somota*, *haljina od somota*.

listić – A kéziratban- 2. szócédula.

A lektor: 2. szócédula? Csak cédula. Magában semmiképp, mondja Jazić is, csak bizonyos szövegkörnyezetben lehet.

Válasz: A 2. alatti "szócédula" jelentés nálunk a szótári munkában valóság. Azt mondani, hogy "magában semmiképp" nem

jelent, elszakadást jelent a valóságtól. Mi és a belgrádi szótárosok a *lišić* mellé semmit, a viágon semmit sem teszünk, pl. azt hogy *rečni lišić* v. mást, és szócédulát jelent. Ez a valóság.

Egyébként majdnem minden szó "csak bizonyos szöveggörnyezetben lehet" ez vagy az. Ha a magyarban azt mondja valaki fűi, elsősorban a testrésze gondolunk, de persze nem állíthatjuk, hogy csak ezt jeienti, mert "bizonyos szöveggörnyezetben" sok mást is jelenthet. Vagy a szerbhorvát *glava* stb.

Esetünkben csupán arról beszélhetünk, hogy fölvegyünk-e egy jeientést csak "cédula" szöveggel.³¹

loptica –

A lektor az egész szócikkre megjegyezte: 1. kislabda, labdácska – semmi más, mondja Jazić, a *lopta* többi jelentéséhez nem vág.

Válasz: Az MEnc (ležište):... a u kotrljajnim ležištima nalaze se... loptice... Ez magyarra nem fordítható "kis labda, labdácska" segítségével. Ez "golyó" v. "golyócska". Inkább "golyó".

Tehát nemhogy nem fölösleges az 1. alatti jelentés, hanem még kiegészítendő.

A 2.-hoz beírt "kis" kiegészítés is csak zárójelben vehető fel, mert többnyire nem is használják. Pl. a beírt asztaliteniszben és több más sportágban.

Újabb előfordulása a Turcizmi-ben (*dunlari* szócikkében) vrsta siatkog jela: Loptice napravljene od nišesteta (skroba) i bjelanceta od jaja, zaliivene ukuhanim šećerom. Hát ezt sem lehet a *lopta* I. (labda) kicsinyítésének venniük, hanem 'kis gömb' vagy 'gömböcske' lehet, esetleg 'gombóc'. Lányok, asszonyok szakácskönyve 155. old.: Daragombóc... majd apró gombócokat formálunk belőle.

lukijerna – A kéziratban: 2. gyertyatartó.

A lektor: Ak-ban, Vukban nyoma sincs gyertyatartónak... Az, hogy falra akasztható – de mindenütt olajmécsesről van szó, kivéve Jur-t. Jazić szerint gyertyatartó semmiképp.

Válasz: Az ARj olajmécsese ott van 1. alatt. Nem hagytuk ki.

A gyertyatartó jelentés viszont nemcsak J-ban, hanem Belic-ben és az új Prpis-ban is megvan. Tehát semmiképp sem hagyhatjuk ki. Ez a jelentésváltozás könnyen érthető. Az olajmécsest kezdi helyettesíteni a gyertya. A régi alkalmatosság átalakul. Ma meg már sok templomban villanyéggő áll a régies gyertyatartókon. Ez az élet!

lukijernar –

A lektor: Vuk kifejezetten mondja, hogy nem gyertya, hanem olaj ég benne – olajmécses.

Válasz: L. a *lukijerna* jegyzetét is!

A kéziratban csak gyertyatartó van. Ez a jelentés így került ide:

J erre is mondja, hogy gyertyatartó. ARj-ben candelabrum, lampadarium, kao podulji svetnjak.

A candelabrum gyertyatartó is, lámpatartó is. Tévedtem, hogy nem vettem föl 2. alatt ezt a lámpatartót is. ARj-t idézem: 3. na stupu navučena lampa (ne prosti žizak).. lampa se može pomicati...

Tehát az ARj így értelmezi. Az olajmécsesest csak annyiban említi, hogy itt nem az ég.

ARj az értelmezést ezzel befejezte.

Utána: –, és hozzáfűzi, hogy "u naše vrijeme u Dubrovniku... a između riječnika u Vukovu... kao svijetnjak u kojemu mjesto svijeće gori zejtin..."

Elniszem, Vuk idejében talán olaj égett benne, Budmani idejében már nem. ARj már nem is értelmezte az olajmécsesest. Budmani dubrovnikai volt, sokáig ott élt; nagyon jól ismerte szülővárosa nyelvét, sokkal jobban, mint Vuk; Sokat írt róla. Az ARj e kötetét, a 25-et és még a 26-at is ő szerkesztette. Biztosan volt oka, hogy Vuk szövegének ismeretése mellett Vuk értelmezését nem vegye át.

Tisztelem Vukot, de tisztelem Budmanit is. Ezért hagytam ki az olajmécsesest. Azt hiszem, hogy még obs jelöléssel sem vehetjük fel. Dubrovnikai szó tekintetében Budmani illetékesebb.³²

Új szót, a *luksuz*-t javasolja fölvenni a lektor, mert az gyakoribb.

Válasz: fölvehetjük, de nem azért mert gyakoribb.

Előszedtem a cédulát. Csak Ben-ben volt meg, a *luksuz* pedig: Rk, Bak, Ben.

Csak én tettem hozzá kérdőjelet, az elimináló bizottság másik három tagja leszavazott. Így maradt ki a *luksuz*.

Piljanatnyilag luksus – luksuz 9:6.

Tehát a szótárak szerint a *luksus* a gyakoribb. Képzett alakja a *luksuzan* már gyakoribb, talán ezért tűnik fel gyakoribbnak a *luksuz*, jölehet nem az.³³

lupati – Az I. alatt a lektor javasolja, hogy hagyjuk el a "tör, zúz" jelentést.

Válasz: A "tör, zúz" jelentésre ARj e): udara se u objekat namjerom da se razlomi ili razbije.

– A II. 2. a lektor: *čim* – ilyen nincs! *Oko čega* nem járatos.

Válasz: *čim* és *oko čega* megvan: ARj, Drv (glava), J, Adamović, EE és Brančić m –sz (fej). Hat forrásban³⁴.

ljubomornik –

A lektor: Szörnyű alak. Hagyjuk ki!

Válasz: A szótárnak az a lényeges, előfordul-e egy szó vagy nem, nem pedig az, hogy szép-e vagy csúnya. A szótár sohasem volt szépségverseny³⁵.

ljubovati – Az utalásra vonatkozóan *a lektor*: inkább *ašikovati*-ra kellene utalnunk, mint a modern *udvarati*-ra.

Válasz: Mért kellene szláv szóról idegenre, itt törökösre utalnunk?!³⁶

ljuditi – *A lektor* szerint a 2. alatti borotvál jelentést hagyjuk ki, mert ezt nem jelenti külön, csak *doterati se* értelemben.

Válasz: RK és B ak csak utal: v. *brijani*, J pedig csak "borotvál"-lal értelmezi.³⁷

ljuštiti – *A lektor*: A beírt példa (*ljuštiti kožu*) Jazić szerint szerbhorvátban nincs, csak *ljušti se koža*.

Válasz: A példát Barić szótárából vettük. Rajta volt a szócédulán, az érteimező munkatárs írta be. Akkor átnézte Jazić.

Megnéztem Jazić jegyzeteit. Erre az egész, két cédulára kiterjedő szócikkre egyáltalán nem tett észrevételt.

Most megnéztem a lektor jegyzeteit Jazićtyal történt megbeszéléseiről. Ott áll Keck feljegyzése: *kožu?* Utána zöld tintával a válasz: nem mondják csak *~ se koža*. Mindezt Barić adatának figyelembevétel nélkül.

– A kéziratban: 2. (cl)hullat levelet.

A lektor: Elhullat levelet? Ez tévedés. Rk sich abblatern rossz fordítása; az ebben az esetben lehámlik. Mennyi ilyen szótári tévedésünk lehet!

Válasz: Körülbelül annyi, mint más szótárakban.

Egyébként a *ljušti se* nem csak RK-ban van meg (sich abblatern). A zágrábi Dr. Šamšalović is feldolgozta az abblatern szót: obirati lišće, lupiti (ljuštiti) lišće. Ha földolgozta volna a visszaható alakját is, akkor a mi példánk pontosan ideillene.

A sich abblatern-nek több jelentése van. Pl. Simonyi – Bašasza NM-ban csak a "leveleit hullatja" jelentését dolgozta fel. Kelemen (1929): 1. leveleit hullatni 2. lahámlani, lefoszlani.

A belgrádi RK és a zágrábi Dr. Šamšalović egybehangzóan vonatkoztatják a *ljuštiti* igét a levélre, *lišće*-re is.

Tehát ebben az esetben még nincs is szó "szótári tévedésünk"-ről. Ami persze nem jelenti, hogy máshol nem lehet.³⁸

E helyen a J betű anyagából csupán két esetet említék:

A jahaći szócikkben található *jahaća životinja* példáról a lektornak és Jazićnak az a véleménye, hogy nem létezik (ne postoji).

Én a kéziratban Dean szótárából vettem. Ez a forrás is ott volt a lektornál és Jazićnál. Hogyan lehet valamit ennek ellenére is nem létezőnek nyilvántartani!

Utólag megnéztem a bgdi MEnc-ben és a zágrábi Enc-ben. A MEnc-ben a *konj* és a *kamila* szócikkében, az Enc-ben pedig a *konji* és a *deve* szócikkében. Tehát a szerbhorvát nyelvtérület keleti részén is, meg a nyugatin is használják.

A *javka* szócikkében a 3. alatti, személyre vonatkozó jelentése a szócédula tanúsága szerint a bgdi MEnc-ből való.

A lektori észrevételekben mégis ezt olvashatjuk: 3. egészen ritka, alkaimi szóhasználat, semmiképp sem állandósult. Jazić szerint okvetlenül hagyjuk ki. *Javka* személyre csak pongyola megszemélyesítéssel mondható.

Ha az MEnc-ben kinyomtatták a bgdi elvtársak, akkor már alighanem állandósult, akár hisszük mi, akár nem. S most a pongyola használat – ha pongyola használat – nem azt jelenti, hogy ez a személyre vonatkozó jelentés nincs. Éppen ellenkezőleg. Azt jelenti, hogy van. S ha van, hát van. Tehát nem hagyhatjuk ki.³⁹

A "közönséges" vagy más jelző a *bot-ban* és a *zoo-ban*

A *lap* szócikkében a 3. *zoo* közönséges tengeri rák (*Homarus vulgaris*).

A lektor ehhez a következő megjegyzést írta: a 3-t se szakosítsuk, tengeri rák – és kész.

Itt nem szakosításról, hanem pontosságról van szó. Ugyanis, mit jelent a "tengeri rák"? A "folyami rák"-kal szemben azt a rákot, azt a rákfajtát, amelyik tengerben él. A tengerben viszont sok fajta rák él. Az olvasót nem az érdekli, hogy ez a rák a tengerben él-e vagy édesvizekben, hanem az, hogy éppen ennek a tengeri ráknak mi a magyar neve. S ha a szótár ezt nem adta meg neki, akkor ő most a "tengeri rák" értelmezéssel mehet a víz alá, azaz foghat egy szakmunkát – ha hozzájut – és keresgélhet, kutathat, bogarászhat.

A javaslat arra az esetre hasonlít, mintha az egyik fáról a szótár csak annyit árulna el, hogy "gyümölcsfa", vagy "erdei fa".

Ebből fura szótár kerekedne.

Meilesleg megjegyzem, hogy ma hazzávetőlegesen húszezer fajta rák él a földön. Nagyobbik részük "tengeri rák". Közülük tehát "tengeri rák" néven senki sem tudja kiválasztani a *Homarus vulgaris*-t.⁴⁰

A *lavina* – a kéziratban: közönséges palástfű.

A lektor azt állítja, hogy a "közönséges" fölösleges.

Szerintem, ha a palástfű mellől elveszem a közönséges jeizót, akkor elrontom, akkor hamisítok. Ugyanis a "palástfű" egyáltalán nem jelent *laviná*-t, mert a "palástfű" = *Alchemilla*, a *lavina* pedig = *Mchemilla vulgaris*, tehát nem *Alchemilla*. Ott egyáltalán szóba sem jön.⁴¹

A *lepi čovek* a kéziratban: kerti nenyúljhozzám (*Impatiens balsamina*).

A lektor szerint: *kerti* bizonyára kihagyható.

Szerintem ferdítés nélkül nem hagyható el. Ugyanis ez: *Impatiens balsamina*, a nenyúljhozzám pedig csak *Impatiens*.⁴²

Úgy terveztük, hogy nagyszótárt készítünk. A nagyszótártól viszont többet várnak, mint a kéziszótártól vagy a zsebszótártól. Főleg – több pontosságot.

Egy alkalommal a lektor azt állította, hogy ha a közönséges nélkül magában áll a növény- vagy állatnév, akkor magától értetődik, hogy az közönséges. Szerinte Eckhardt és a többi nagyszótár sem használja a növények és állatok neve mellett a közönséges jeizőt.

Erre az észrevételére azt válaszoltam, hogy a "közönséges" jelző is ugyanolyan megkülönböztető jelző, mint a többi, mert ha a növénynév magában áll, annak a szerbhorvátban egy egészen más szó felelhet vagy felel meg. Ezt számos példa igazolja. Ami pedig a nagyszótárakat illeti, majd meglátjuk, valóban használják-e vagy nem.

Erre a lektor mindjárt megjegyezte, hogy semmi esetre sem használják ilyen gyakran.

Megnéztem Eckhardt-éknál. Szerbhorvát forrásainkban nincs mindig megfelelő francia szó, tehát nem követhettem minden esetben. Gyorspróbával hirtelenében ezeket találtam csak a növénytanból: közönséges cickafark, közönséges párlófű, közönséges borbolya, közönséges ördögbockor, közönséges iszalag, közönséges aranka, közönséges kígyószisz, közönséges galaj, közönséges napvirág, közönséges kígyónyelv, közönséges pöfeteg, közönséges aggófű, közönséges búza. (Ez mind csak Eckhardt-ban. Más szótárban ezeken kívül is van növénynév "közönséges" jelzővel, azonban ki győzi mind kikeresni.

Meg kell jegyeznem, hogy a magyar botanikusok több növénynévben használják a "közönséges" jelzöt, mint a szerbek vagy a horvátok.

Egyébként a Budapestre küldött anyagban ott volt a *džigeričnjak* közönséges párlófű. Arra egy lektor sem tett észrevételt, még a budapesti átnézők sem.

Mi lenne, ha a számos jelzöt elhagynánk, s a m-szerbhorvát részben a párlófű és a többi növénynév mellett megjelenne 4–5, néha még annál is több szerbhorvát növénynév? Néznének az emberek, hogy az a sok-sok név mind párlófűvet vagy jegenyét jelent. Az olvasók egy része mindjárt észrevenné, hogy ezek azután nem értenek a növénytanhoz, mert mindent egybecsaptak.

A szerbhorvátban a *botanika*-i *običan* jelzőről. A *Bor* mutatójában egyetlen *običan* jelzővel kezdődő növénynév sincs. Ez azonban nem jelenti, hogy valahol elő ne forduljon! Azt mégis jelenti, hogy a magyar botanikusok által gyakran használt "közönséges" megkülönböztető jelzőhöz viszonyítva szóba sem jön, annak egyáltalán nem megfelelője.

Nézzük azonban végig a mutatót, hátha találunk pár hátravetett *običan*-t!

<i>bor obični</i>	<i>Pinus silvestris</i>	erdei fenyő
<i>borovnica obična</i>	<i>Inniperus communis</i>	közönséges boróka, gyalogfenyő
<i>breza obična</i>	<i>Betula verrucosa</i>	közönséges nyír

<i>bročička obična</i> (meňka)	<i>Galium mollugo</i>	közönséges galaj
<i>vlaska obična</i>	<i>Andropogon ischaemum</i>	fenyérfü
<i>vrkuta obična</i>	<i>Alchemilla vulgaris</i>	közönséges palástfü
<i>grab obični</i>	<i>Carpinus betulus</i>	fehér gyertyán(fa)
<i>áikica obična</i>	<i>Xanthium strumarium</i>	bojtorján, szerbtövis
<i>drača obična</i>	<i>Paliurus aculeatus</i>	krisztustövis
<i>duvan običan</i>	<i>Nicotiana tabacum</i>	(közönséges) dohány
<i>žutica obična</i>	<i>Cenista tinctoria</i>	festő rekettye
<i>zelje obično</i>	<i>Spinacia oleracea</i>	paréj, spenót
<i>zečina obična</i>	<i>Centaurea jacea</i>	réti imola
<i>jasen obični</i>	<i>Fraxinus excelsior</i>	magas kóris
<i>ječam običan</i>	<i>Hordeum polystichum</i>	(nem jön számításba)
<i>kačun obični</i>	<i>Orchis morio</i>	agárkosbor
<i>kopriva obična</i>	<i>Urtica dioica</i>	nagy csalán
<i>kostriš običan</i>	<i>Senecio vulgaris</i>	közönséges agyóffü
<i>kravljak obični</i>	<i>Carlina vulgaris</i>	nyúlánk bábakalács
<i>krasuljica obična</i>	<i>Anthriscus silvestris</i>	erdei turbolya
<i>livadna</i>		
<i>krkavina obična</i>	<i>Rhamnus cathartica</i>	varjútövis
<i>kupus obični</i>	<i>Brassica oleracea capitata</i>	fejeskáposzta
<i>livadarka obična</i>	<i>Poa trivialis</i>	? édesperje
<i>limun običan (kiseo)</i>	<i>Citrus limonum</i>	(leves)citrom
<i>loboda obična</i>	<i>Chenopodium album</i>	fehér libatop
<i>lučica obična</i>	<i>Alliaria officinalis</i>	kányazsombor
<i>mana obična</i>	<i>Akhagi</i>	(nem jön számításba)
<i>mahovina obična</i>	<i>Hypnum</i>	ágasmoha
<i>metušica obična</i>	<i>Poa annua</i>	nyári perje
<i>mlečička obična</i>	<i>Euphorbia esula</i>	sárkutyatej
<i>nana obična</i>	<i>Mentha spicata</i>	zöld menta
<i>oblič obični</i>	<i>Schoenoplectus lacustris</i>	tavi káka
<i>paprat obična</i>	<i>Pteridium aquilinum</i>	saspáfrány, ölyvharaszt
<i>pepeljuga obična</i>	<i>Chenopodium album</i>	fehér libatop
<i>plesanj obična</i>	<i>Mucor</i>	penészgomba
<i>pšenica obična</i>	<i>Triticum vulgare</i>	közönséges búza
<i>rožac obični</i>	<i>Cerastium caespitosum</i>	gyepes madárhúr
<i>rotkva obična</i>	<i>Raphanus raphanistrum</i>	repcesény retek
<i>svinjak obični</i>	<i>Sonchus oleraceus</i>	szeleld csorbóka
<i>slak obični</i>	<i>Calistegia sepium</i>	felfutó sövényiszulák
<i>tamnjak obični</i>	<i>Boswellia carteri</i>	(nem jön számításba)
<i>trputac veliká (obični)</i>	<i>Plantago major</i>	nagy útifü
<i>tuja obična</i>	<i>Thuja orientalis</i>	(keleti) életfa
<i>šapika obična</i>	<i>Heracleum sphondylium</i>	termetes medvetalp
<i>šljiva obična</i>	<i>Prunus domestica</i>	(besztercei v. közönséges) szilva

A fenti táblázatban csupán egy helyen jelenik meg az *običan* jelző egyőrmán (egyforma kövér szedéssei) a jelzett szóval: *obična pšenica*, de itt is csak párhuzamosan egy másikkal, a *pšenica* szóval. Ez magyarul Eckhardt szótárában is "közönséges búza". L. *bie tendre!*

Közönséges szedéssel is csak még hét (7) helyen találjuk, de egy esetben egy másik, egészen kövér szedésű, tehát leggyakrabban használt szerbhorvát név társaságában.

A fennmaradó 37 esetben a Bot szerint egészen más szerbhorvát szó járatos a szóban forgó növények jelölésére. A magyar növényszakosok is csupán nyolc esetben használják a 'közönséges' jelzőt, de akkor sem mindig csak ezt. A másik 37 esetben a magyarok is a legváltozatosabb megoldásokat alkalmazták. (Lat. is csak négyszer fordul elő a "vulgaris" a leghasználtabbak között.)

Vegyes

harmoničnost – A kéziratban (*fig is*) összhang, egyetértés, harmónia. Ez ugyanígy megtalálható a Hadr–G-féle Orosz–magyar szótárban is a *garmonija* 2. alatt. Lehet, hogy onnan vettem. Nem emlékszem rá. Lehet, hogy ez a *fig* egy kicsit átment a bizalmasba vagy az ironikusba.

A lektor: (*fig is*) ultrafőlösleges – egyetértés pl. nem is lehet konkrét.

Válasz: Hadr–G-ben jó, meg Bakosban is a 4. alatt, valószínűleg nekünk sem árt. Egyébként nem keil összekevernünk az elvont főnevet és az átvitt értelmet. Az elvont fn is lehet *fig* jelentésű.

harmonija – A kéziratban: 3. *fig*... 4. *pihil*.

A lektor azt javasolja, hogy a 4. alattit hagyjuk ei, mert nem más, mint a 3. Vagy a példát (*prestabilirana harmonija-t*) tegyük oda, de az is elég főlösleges.

Véleményem szerint a *pihil* egyáltalán nem illik a *fig-be*.

hazna – 1. (*blagajna*) *kincstár*, *kincsestár*, *pénztár*... 4. *fig* *kincstár*, *kincsestár*.

A lektor azt javasolja, hogy a 4. *fig* helyett elég az 1.-höz hozzáfűzni (*fig is*).

Azt hiszem, hogy a 4. *fig* mégsem olvasható egybe az 1. alatti jelentéssel, hisz az (*blagajna*)... 'pénztár' is. A "pénztár" szót pedig átvitt értelemben ebben a viszonylatban nem találom sehol, nem is hallottam róla.

he – A kéziratban utalunk, *tkp.* (cf *e*, *eh*, *hej*)

A lektor: Csak nem utalunk még indulatszavaknál is! Akkor valamennyit fel lehetne sorolni...

Előszór: Ha más szófajoknál utalunk, miért volna megtiltva éppen az indulatszavaknál?

Másodszor: Ha föl vesszük a legjellegzetesebbeket, miért kellene felsorolnunk valamennyit? Miért kellene vagy semmit, vagy mind? Van középút is.

Ennyit általában.

Magáról az utalásról meg csak annyit, hogy ARj-ből vettük. L. ott!

hiperbolisari – A kéziratban hiperbolikusan beszél stb.

A lektor: Erre meg egy egyetlen Vuj is azt mondja **retko**. Hagyjuk ki!

Válasz: Miért kellene kihagynunk egy szót **retko**, mert Vuj v. egy másik forrásunk azt állítja, hogy ritka?! A rövidítések közé is beiktattunk erre az esetre **rar-t**. Mikor használjuk? Vagy csak az elmélet kedvéért vettük fel a **rar** rövidítést?

Kihagyni kihagyhatjuk, de valami más indoklással. Ugyanis Vuj **ret** rövidítése nem "retko", hanem "retorikai", már ti. retorikára vonatkozik a szó, retorikában használják.

Egyébként nem csak Vuj-ban van meg.

hladnobrižan, hlađnoznojav – A lektor ezekre a címszavakra azt mondja: hagyjuk ki! Ilyet százával lehet csinálni.

Szerintem csinálni lehet, de lefordítani nem könnyű. A szótár a fordítást könnyíti meg. Kihagyással a fordítókon nem segítünk.⁴³

homara – szócikkben a *Pančičeva omorika*-ra utaltunk. Most (*Pančičeva omorika*)

A lektor: Minek itt a latin?

Válasz: Merő tévedés. Egyetlen latin szó sincs az egész szócikkben. A *Pančičeva omorika* szerbhorvát szöveg.

NB! Ha valaki így tekint a szótárunkra, akkor természetes, hogy szemében a szótár kézírata annyira rossz, hogy nem ér egy hajtófát sem.⁴⁴

hospitalci – A kéziratban: eel hist hospitályos barátok.

A lektor: **hist-et** hagyjuk ki, ma is vannak. Utána lehetne: (irgalmasrendi szerzetesek) magyarázatként.

Válasz: A mai Jugoszlávia korábbi területéről már a XVII. sz. első felében eítüntek (kitiltották őket). Tehát több mint kétszáz évvel ezelőtt. Magyarországon sincsenek. Az Irgalmasrend egészen más. Kb. ötszáz évvel később alakult, tehát majdnem akkor, amikor a hospitályos barátokat Jugoszlávia korábbi területéről kitiltották. L. Ěnc, ÚjMLex!

Ha ma sem Jugoszláviában, sem Magyarországon nincsenek, akkor nekünk csakis: **hist**.

Tehát nem törölhetjük a **hist** jelölést.⁴⁵

hrkanje – A kéziratban: 1. krákogás, horkolás 2. torokköszörülés.

A lektor: Ne érteimezzük! Közvetlenül utána következik.

Válasz: Elvben én is amellett vagyok, hogy az ilyen nomen actionis-
okat ne értelmezzük, ha nincs rá külön okunk.

Itt alighanem van. Az ige 2. alatti: torkát köszörüli –
értelmezéséből nagyon kevés szerb vagy horvát tudná meg-
találni a főnevet.

Ezért kell értelmeznünk. Különben még fölvennünk sem
kellett volna.⁴⁶

hrambeni címszavunk a lektor szerint elég erőszakolt alak, normálisan
prehrambeni...

Válasz: A Prpis-ban is megvan. Nem erőszakolt.⁴⁷

hramovnički címszavunkat a lektor szerint: egész nyugodtan kihagyhatjuk,
hramovnik is ritka.

Válasz: Én nem olyan nyugodtan hagynám ki, mert a főnév *k*-ja
átalakult *c*-vé. Azután itt a magyarban sem megy simán a
megfelelő melléknevek képzése.

hrbina – A kéziratban: **augm**<*hrbat* roppant nagy gerinc.

A lektor: Erre az egyetlen adat ez a piece? Hisz annak ezeregy jelen-
tése van, de "roppant nagy hegygerinc" semmi esetre. Ellen-
őrizzük! Jazić szerint dobjuk ki!

Válasz: Nem csak az angol piece (:EE:). Davičo Beton i svici c.
regényéből is van egy adat. A két cédula itt van egymás
mellett.

A kéziratban: roppant nagy gerinc, nem pedig roppant nagy
hegygerinc. Esetleg ellenőrizhetjük Belgrádban.

hreti – Sok használható javaslat mellett a lektor felvételre javasolja ezeket a
példákat: *bíće da mu je* és a *bíće da nije*. Ez tulajdonképpen mind a kettő a
biti igéhez tartozik, nem pedig a *hreti*-hez. A *-će* végződés itt elmosódik, s
erre a funkcióra már különben is van példa.

lajtmotiv – A kéziratban: 1. **mus**... 2. **fig**...

A lektor: 2. nem **fig**, az első is az.

Válasz: 2. alatti jelentést Klaić jelöli **fig**-nak. S az 1. alatti **mus**-hoz
viszonyítva valóban **fig**.

Nem hagyott az ördög nyugton. Megnéztem Hadr–G-t. Ott
is: 1. **mus**... 2. **fig**...

Hagyjuk meg tehát a **fig**-ot a 2. jelentésben, hisz Klaić és
Hadr–G álláspontja egyezik, és ez található kéziratunkban
is.

lanuti – A kéziratban az 1. alatt mindannyian kísérleteztünk e szó vissza-
adásával. Az értelmező munkatárs, az átnéző, a szerkesztő és a lektor. Talán
6--8 szót is fölvetettünk.

Csak utólag, véletlenül jöttem rá, hogy "elvakkantja magát,
vakkant". Hogy nem jutott eszükbe!?

lasa – A kéziratban **hum** jelöléssel utalunk a (sablja)-ra.

A lektor: A *sablja*-ra való utalás félrevezető.

Válasz: Mind az öt forrásunkban ott van a *sablja*. A magyar megfelelőnek is 'kard' szót írtunk. A stílusminősítést mi is előre beírtuk.

Ha eddig egyetlen szótár sem tartott a félrevezetéstől, talán nekünk sem jelent akadályt. Persze, az volna a legjobb, ha a magyarban is tudnánk humoros megfelelőt. Tudunk? Gyíkleső? Talán.⁴⁸

laniti – II. ~ *se refl.* És még számos helyen.

A lektor: Nem refl.

Válasz: Igenis refl (álvisszaható ige – nepravi povratni glagol!).

limfatičan – A lektor a többé-kevésbé Hadr–G-ra épített egész szócikket kicseréli.

Válasz: Az én szövegem főleg Hadr–G-ra alapul. Ott jó. Nekünk nem. Ott kell "limfás", nekünk nem.

Ha így nézné aki a már megjelent szótárakat, akkor Eckhardt szempontjából rossz volna Hadrovics szótára és fordítva. Egy harmadik szempontjából pedig mind a kettő rossz volna. Álljunk meg!

Talán mégsem így kell tekintenünk az egész munkára, hisz akkor sohasem lesz vége. Ha a mostani javaslat szerint átdolgozott, vagy mondjuk kijavított szöveget elküldenének Pestre, ott két ember még két "javítást" javasolhatna, az egyik erről arra javítaná, a másik arról erre.

Más volna a helyzet, ha azt mondanánk, hogy ezzel vagy azzal egészítsük ki itt vagy ott. – Ugyanitt az 1. alatti példa: *limfatična leukemija* magyar megfelelőjét a lektor túl hosszúnak tartja. Limfatikus leukémia megoldást javasol.

Válasz: A *limfatična leukemija* megfelelőjének tudok egy még rövidebb megoldást is az NM, orv-ból: limfás leukémia. Persze, ez már igen megközelíti az eszperantót: limfa leukemio.⁴⁹

limun – A kézirat: 1. (leves) citrom (*Citrus limonum*) 2. citrom (gyümölcs).

A lektor szerint a kéziratból éppen az nem derül ki ami a legfontosabb, hogy gyümölcsöt és fát is jelent, a nagy szakosításban kimaradt.

Válasz: Hogyan nem derülne ki?! Ha latin név van ott, világos, hogy nem termés, hanem a fa, bokor, inda v. ehhez hasonló. A szeder v. tök mellé sem teszünk oda semmi közelebbit. 2. alatt meg zárójelben egészen világos: (gyümölcs). Hogyan lehet erről azt állítani, hogy nem derül ki belőle a gyümölcs és a fa? A szakosítástól való félelem sötétben lát mindent.

Nézzük csak meg Hadr–G-ban: 1. növ citrom (*Citrus limonum*); FrM (citron): 1. növ citrom, citromalma. (Itt nincs latin név. Am AM nagyszótár nincs nálam.) Beírni végeredményben beírhatjuk, de ha ennek a két nagyszótárnak

sem volt rá szüksége, talán tőlünk sem követelik. Pedig azol külön nem is említik a gyümölcsöt, mint mi.⁵⁰

ljuba – A lektor: Miért nem AK sorrendje: 1. szerető, kedves 2. hitves, hitvestárs 3. menyasszony, ara?

Válasz: Egyetlen szerbhorvát szótár sem utánozta ARj-t. Egy magyar szónál sem ragaszkodunk a régi Czuczor-Fogarasi szótárhoz. Bárcsak ilyen hibáink maradnának!⁵¹

Ljubica – A kéziratban: Ljubica, Ibolya.

A lektor: Csak Ibolya, minek Ljubica?

Válasz: Azért Ljubica, mert egy szerb nő nevét nem akarjuk magyarítani, viszont a szerbhorvát szövegben található *nem* szerb nő nevét magyar fordításban nem akarjuk szerbhorvát alakban hagyni. Ezért kell mind a kettő.

ljuće – A lektor szerint kétes, hogy fel kell-e vennünk a *ljući* mellett. Előig volna utalni *ljući*-ra, itt van közel. Jazić szerint hagyjuk ki, semmi értelme!

Válasz: Nem tudom, figyelembe vette-e Jazić a magyar használat gondolatmenetét is. A *ljući* meliéknev, a *ljut* középfoka, a *ljuće* pedig határozószó, a *ljuto* középfoka. A magyarnak így rövidebb és világosabb. Hisz a javasolt *ljuće* adv v. *ljući*-, a *ljući* a v *ljut* a sorban ez a rendhagyó adv és a nem olyan magától értetődő. Végeredményben pedig a *ljuće* adv (az e-n nincs hosszúság) csakis a *ljuto* adv-nak a középfoka. A *ljuće* (az e hosszú) a a *ljući*-nak csak semleges neve.

Miért kellene most ezt a rendhagyó alakot még tovább kikökkentenünk?

Ha ezt megmagyarázzuk Jazićnak, akkor látja, hogy valóban van értelme.

A *ljuljav*, *ljuljka* és *ljuljkati* szócikkekhez a lektor két helyen írt észrevételeket, jegyzeteinek a nyolcadik és a kilencedik oldalán.

Az első alkalommal a *ljuljav* szócikket kihagyásra javasolta, a másik helyen semmi észrevételt sem írt hozzá, csupán kiírta a 2. arab számot és úgy hagyta.

A *ljuljka*-hoz a nyolcadik oldalon azt jegyezte meg hogy ohs, a kilencedik oldalon semmi észrevétele sincs rá.

A *ljuljkati* II. 2. jelentését a nyolcadik oldalon gyanúsak találta, és kihagyásra javasolta. A 9. oldalon ez a jelentés egyáltalán nem volt neki gyanús. Csupán az "egy kicsit megringat" megszövegezésében szükségtelennek tartja az "egy kicsit" részt, és két másik észrevétele volt.

Tehát ugyanannak az embernek a két helyen, két különböző időpontban írt véleménye egyetlen pontban, egyetlen szóban sem egyezik.

Hasonló esetben lehet, hogy én is két eltérő véleményt írtam volna. Mondhatnám, hogy ez természetes.

S éppen ebben látom a szótár átnézésének egyik bökkenőjét: ki, mikor és milyen hangulatban nézi.

Ettől az ingatag hangulattól azonban nem lehet függővé tenni évek odaadó, körültekintő munkáját.⁵²

Hagyjuk ki, mert ARj szerint csak egy frónál fordul elő, vagy azért mert csak egy példa van rá

Mennyit nyomhat a latban ez a körülmény, ha nem vetjük össze mással?

Például egyáltalán nincs benne az ARj 1885-ben megjelent megfelelő kötetében a *dopisnica* a *dopisni*, jóllehet – először éppen az Osztrák–Magyar Monarchiában már 1869 óta használták, és 1878-ban – már a nemzetközi postaforgalomban is elismerték. Tehát 1885-ben már valószínűleg az ARj munkatársai is írtak rá. A szótárba mégsem vették föl, bizonyára azért, mert a kicédlázott anyagban nem fordult elő. Spicer Mór 1892-ben Horvát – Magyar szótárába ennek ellenére fölvette. És jól tette.

A *harfa* szócikkében ARj: samo u jednoga pisca. Vagy a *harač* az ARj-ben egy Lazarević-példával.

A *ješka* szót sem dolgoztuk föl, mert csak Ben, J + ARj: U jednoga pisca XVIII vijeka. Ezért a szócédulát vita nélkül félretettük, a szót kisclejtettük.

Véletlenül belekukkantottam egy 1964-ben vagy 1965-ben Belgrádban megjelent könyvbe. Na vodi, izdanje Saveza srportskih ribolovaca, NRS, Priredio Momčilo Pavičević, Bgd, bez godine.

Ebben a könyvben mindjárt a legelső szövegoldalon, a 3. oldalon ott találok: " ...čovek... rukama gnječi ješku..."

Ezért megnéztem a Hirtz-féle Rječnik narodnih zooloških naziva, Zagreb, 1956. A szó megvan benne, de az ARj-ben közölt példákat nem vette fel. Az csak természetes. Azonban új példákat nyújt, közzöttük a Ribarska terminologija 1933. évi adatát is: Za meku je gotovo općenit naziv, barem na Sjevernom Jadraku *ješka*. S amint a Na vodi c. könyvből megállapíthatjuk, mintegy húsz évvel később az Adriától jó messze is ismerik és használják.⁵³

A *stelnik* szót sem vettük föl, hisz ARj: samo u primjeru iz 1630. (U okolini grada Ozlja.)

Most a közönségszolgálat anyagából kiderült, hogy Ivan Goran Kovačić elbeszéléskötetében is előfordul.

Számtalan hasonló példát sorolhatnánk föl.

Ezért fölötte óvatosan kell ezt az érvet használnunk. A lektor azonban elég gyakran szedi elő.

*hvat*¹ – A kéziratban fogás, megfogás, megragadás, megmarkolás.

A lektor: U jednoga pisca VII. veka. Hagyjuk ki!

Válasz: (ARj-ben: XVII. vijeka van:) ARj szerint valóban a XVII. sz.-ból való. Azóta azonban Dean, Bak, EE három szócikkben is: *brace*¹ I. c és *hug*² II. 2. és *grapple*¹ 3. Ez utóbbi helyen *čvrst hvat*.

Dean-ban és Bak-ban ugyanabban a szócikkben van a *hvat*²-vel, csak mi szétválasztottuk az ARj mintájára és a Minta-füzetünkre tett észrevételek nyomán.

És ha ehhez hozzáadjuk még azt, hogy szertornában van: *kombinovani hvat, lakami hvat, podlaktični hvat* (magyarul: vegyes fogás, fordított fogás, orsófogás). E hármat lásd Bild-wörterbuch 65 (36, 38).

Azután az EN (Enciklopedijski Nemačko-srpskohrvatski rečnik) *Griff* szócikkében is megtaláltam mint a *prihvat, mešanje, hvatanje, zahvat, mah* szinonimáját.

Íme, mennyire megváltozott a helyzet az ARj megjelenése óta. És egészen bizonyos, hogy a szerbhorvát nyelvben az általam említtet példákon kívül is sok-sok más példa is van a *hvat* szóra. Számos esetben megjártam ARj hasonló adatával.

lebrnji – Ebben az esetben ARj is azt állítja: *samo lebrnji pendžer*. A lektort ez Ristić-Kangrga *lebrnji prozor* példája ellenére megzavarta, és Jazićot is meggyőzte, hogy a kézirat hibás. Pedig ugyanez az ARj a *prozor* szócikkében közli a kéziratunkban levő: *lebrnji prozor* példát. Tehát itt a "samo" nem a *pendžer*-re vonatkozik, hanem a *lebrnji-re*.⁵⁴

Persze, ha vki enged az első benyomásnak és nem néz szét a forrásmunkákban, akkor hajlandó mindjárt kimondani az elmarasztaló ítéletet, és ráütni a kézirat megfelelő részére a "hibás" és hasonló pecsétet.

Obs és prov

A *hoća* szócikkében a lektor javasolja, hogy jelöljük **obs** jellegét.

Szerintem, ha még a Prpis (1960) sem jelöli ennek a szónak **obs** jellegét, akkor semmi alapunk sincs, hogy elfogadjuk a lektor javaslatát.

A *hoćak* szócikkben ez a javaslat kiterjed még a **prov**-ra is.

Sem a Prpis, sem Belić nem jelöli a szónak **obs** vagy **prov** jellegét. Pedig különösen Belić gondosan jegyezte mind a kettőt.

A *hrliti* szócikkben éppen fordítva, a kéziratban áll az **obs** rövidítés.

A lektor véleménye: Nem **obs** mondja Lazić.

Jó, töröljük az **obs**-t, jóllehet RK és T jelöli meg, Barić is, Hadr is, Belić is.

Már töröltem, s most látom, hogy íme öten **obs**-nak jelölik. Közülük csak egy szótár, az RK való 1928-ból, a többi mind háború utáni.

Ezek alapján fölmerül bennem a gondolat, hogy talán mégsem kellett volna törölnünk az **obs** rövidítést.

A lektori vélemény szerint a *lap* szó minden jelentése **obs**, mondja Jazić.

Nem tudom, mire alapul ez a vélemény. RK, Bak, Barić és főleg Deanović nem jelölik. Jurančić nem is szokta jelölni, de benne is megvan az 1. és a 2. A Prpis és Belić nem vette föl.

Most mit tehetünk?⁵⁵

A *lasta* szócikkében a *jedna lasta ne čini proleća* közmondásban a lektor szerint a *proleća* alak teljesen elavult.

Ez a *proleća* alak egyáltalán nem elavult. Egyszerűen szláv genitívus, semmi más. Dem T, J is: *proleća!*⁵⁶

A *lečanič* szócikkében a kézirat nem jelöli a *prov*-ot.

A lektor ezt kifogásolja, mert Vuk és Ak. szerint *prov*.

Ez a szó Vuk idejétől átléphette a *prov* határát RK, Bak, J és EE *prov* nélkül használja. Beírni beírhatjuk a *prov*-ot, de kérdés, hogy ma az-e.⁵⁷

Szinnyei Tájszótára újabb Vuknál is, és az ARj I betűs köteténei is. Benne a "csap-ág" még tájszóként szerepel. Azóta a csapág az egész magyar nyelvi területen citerjedi és általánossá vált. Nem hihető, hogy most vki Szinnyeire hivatkozva a csapágyat tájszónak akarná nyilvánítani.

A *jakost* szócikéről a lektor azt állítja, hogy teljes egészében obs.

Ez viszont egyetlen forrásunkból sem tűnik ki. Még a legújabbakból sem. Ellenben 1966. jan. 5-én véletlenül két helyen találkoztam vele közönséges szövegben. Az egyik az aznapi Vjesnik u srijedu. A 8. old.-on sportról írja: "uspjeh manjih klubova mjeri se osim po položaju na tablici i rezultatima koje postižu u susretima s "Crvenom zvezdom", "Dinamom", "Partizanom" i "Hajdukora", bez obzira na njihovu trenutnu jakost."

A másik forrás a Leksikon lova i ribolova (1964). Mi csak most kaptuk meg. Hozzám jan. 5-én jutott el, s belelapozva, a 411. oldal második hasábján a következő szöveg ötlött a szemembe: (:jelenski rogovi:) Slabo kukričavi, deblji ili tanji, već prema jakosti i rasnosti teleta.

Ha két ilyen egymástól független szövegben ma is találkozhatunk vele, akkor semmi esetre sem lehet az egész *jakost* szócikk obs.

A med rövidítés

A *hmja*, *hmjica*, *hmjav* szavaknál a lektor azt állítja, hogy nem *med*, hanem éppen *pop*, de ezt sem kell jelölni. Szerinte a (*med* is) fölösleges. Fej, láb, hüvelykujj, dagadt, kövér, sánta stb. is (*med* is) mégsem írjuk oda. Jazić szerint sem kell.

A *Med*-ben (Medicinski rečnik Dra A. Kostića Bgd, 1956) is megvan. Nem árulok el titkot, ha elmondom, hogy a kéziratban található latin nevet is onnan vettem. A *Med* pedig ezt a *hmja*-t nem utalta "helyesebb" szóra, hanem itt írta be az orvosi kifejezést. Talán az volna a legjobb, ha itt is beírnánk: (*med* is) mert az is. L. MN, orv, MFr, FrM (bec-de-lièvre... 1. orv. nyúlszáj, nyúlajak).⁵⁸

A fej, láb stb. analógiája sántít. Azok általánosan ismert szavak. Erről meg hosszú keresés után sem tudjuk, hogy mi is a pontos "mai jelentése"!

Azonban von olyan szótár is, amelyik azokhoz az általánosan ismert fej, láb stb. szavakhoz is odaírja a **med** jelölést v. **anat** rövidítést.

A *hućac* szóhoz a lektor megjegyezte: semmiképp nem **med**, ha **prov**, népi kifejezés.

Vizsgáljuk meg ezt a **med** jelölést!

A *hućac* benne van a Med-ben. Nekünk már ez is elég a **med** beírásához. Még akkor is lehet **med**, ha **prov**. Ez a helyzet minden nyelvben, és a nagyszótárakban is ez tükröződik.⁵⁹

Pl. a bgđi Prosveta és a müncheni Max Hueber Verlag kiadásában megjelent Német–Szerbhorvát nagyszótárban (EN) – maradjunk a fűlnél – ezt látjuk:

Ohrenbrausen **med** zujanje u ušima.

Ohrenetzündung **med** zapaljenje uha

Ohrenfluss **med** = Ohrfluss

Ohrenklingen **med** zvonjenje u ušima

Ohrenkrankheit **med** }

Ohrenleiden

Ohrenreisen **med** = – schmerz

Ohrensansen **med** zujanje u ušima (ušiju)

Ohrenschmalz sliħ, ušna mast (itt nincs **med**, pedig nyilvánvalóan orvosi szó, a NM, orv. szótárban szépen megvan, meg a Med-ben is egyedül ez az egy német szó található, meg a MN, orv-ban is ott van a latinos cerumen és ennek németes alakja, a zerumen mellett. Tehát innen véletlenül maradhatott ki a **med**.)

Ohrenschmerz }

Ohrenweh

Ohrenzwang **med** uhobolja

Tehát EN még oda is kiteszi a **med**-et, ahonnan utal stb.

A zágrábi Német–Horvát szótár (Dr. Šamšalović) a *Kopf* mellé is odatette az *anat* rövidítést, jóllehet csak egyetlen szerbhorvát szóval fordítja: glava. Meg a Fuss stb. mellé is. Még a II. kiadásban is!

Íme, mi nem vmi eiszigetelt, egyedülálló extravagáns szabályt (vagy szabálytalanságot) akarunk meghonosítani, hanem – hogy úgy mondjam – másoktól ellesett jónak talált módszert alkalmazunk.

A *leda* szócikkben: 1. hát, gerinc (**med** is, dorsum, tergum).

A lektor erre hosszú véleményt írt: hagyjuk el a zárójelet, hogy az orvosok is hátnak mondják a hátat, ez akkor volna csak érdekes, ha legalább öt szava volna rá valamilyen nyelvnek, de kivétel nélkül mindegyikben csak egy van, a hát, latin neve pedig nem Szerbhorvát–Magyar szótárba való, hanem orvosi szakszótárba. Ha hátfájást veszünk példának akkor tegyük oda **med**, annak van értelme.

Először is: a szerbhorvátban a hátnak három szerbhorvát szava van. L. **Med**: *leda*- *sin*, *srt*, *srh*. Ez a két utóbbi szinonima talán népies kifejezés,

latinban is van legalább kettő: *dorsum* és *tergum*. Íme, már itt van két nyelv, amelyben a hátnak nem csak egy szava van.

Azonkívül a *leda* szónak is több jelentése van. A kéziratban is két pontban dolgoztuk fel, de az átdolgozás után lesz legalább 4–5 jelentése. Ha több jelentése van, akkor éppenséggel jó, ha odatesszük az egyikhez, hogy az *med* is.⁶⁰

A *ledni* szócikkben ott van a példa *ledni bol med* hátfájás (notalgia). A lektornak itt az a véleménye, hogy a (notalgia) fölösleges. Latin orv. kifejezést csak akkor alkalmaznák, ha nehéz az azonosítás.

Szerintem a hátfájás mellett a zárójelben senkinek sem árt a (notalgia).

Ha tehát némely szótárban még az egy szóval visszaadott *Kopř*, *fuss* stb. mellé is kiteszik a *med*-nek megfelelő *anat* rövidítést, akkor talán a mi szótárunkat se marasztalják el, ha valóban orvosi szavak mellé, vagy az orvosi nyelvben is használt szavak, illetve kifejezések mellé odatesszük a *med* rövidítést és helyenként a latin kifejezést.

A *corr*(*uptus*)okról

a Szótárbizottság 1965. dec. 28-iki ülésén tárgyaltunk, s a szerb munkatársak véleménye szerint a *Prpis ...ne ...nego* esetei legnagyobbbrészt igenis *cor*-ok. Ivanka Veselinović magára vállalta, hogy ezt is ellenőrzi a kéziratban.

Ezért itt számos ilyen természetű lektori észrevételre fölösleges kitérnünk.

A *lepunuti* esetét mégis nézzük meg, mert a "h" betűvel bonyolódik.

A lektor itt röviden csak ezt írta: ne mondjuk *corr*-nak. Vuk így hallotta a néptől.

Válasz: A szerbhorvát nyelv mai állásának megfelelően nem írhatjuk h nélkül.

Már ARj is korrigálta Vuk h nélküli alakváltoztatát. Nincs kizárva, hogy Vuk 1836 előtti gyűjtéséből való. Akkor még h nélkül írt. Később pedig elkerülte a figyelmét...⁶¹

Egyébként a lektor egész sor, a néptől hallott magyar szót javasol kihúzni, itt meg fordítva, *corr* jelölése nélkül akarja hagyni. E jelölés nélküli azt a látszatot keltenénk, mintha a *lepunuti* heiyes alakváltozat volna. Ez hasonlít a magyar abál és abárol esetére. A magyar nyelv mai állásának megfelelően az abárol tájnyelvi, tehát nem ugyanolyan értékű mint a köznyelvi abál. A szótárfíró ezt a tényt egy magyar szótárban köteles feltüntetni az abároi szónál.

Az utalások

Hogy a szerbeknek és a horvátoknak megkönnyítsük a szótár használatát – RK, Barić, és Deanović szórványosabb példái nyomán – gyakran alkalmazunk hegyes zárójelben <...> magyarázatszerű vagy szinonimaszerű szerbhorvát szót vagy kifejezést, néha utalásféléseget.

Munkánk elején ez még nem alakult ki rendszerré. Akkoriban a magyar szótárak közül talán csak Országh alkalmazta úgy okkal-móddal. Azóta – mondhatnánk – ők is szinte rendszerré fejlesztették. Országh és Hadr – G második kiadásában igen-igen gyakran találkozunk vele.

A Budapestre már e szerint az elképzelés szerint készült az a négy szerzői ív. Ó. Nagy Gábor és Kiss Lajos a kéziratnak erre a részére egy árva szó észrevételt sem tett. (Hiszen náluk akkor már egészen bejárdott ez a módszer.)

A lektor korábban is ellene volt ennek a megoldásnak, mert állítólag nem lesz, aki megcsinálja. Most sem szíveli. Ezért, ahol csak teheti, legalább oldalvágást tesz rá. Pedig biztosan nem felejtette el azt a már régen leszögezett álláspontot, hogy egy későbbi időpontban egy munkatárs külön átnézi az utalásokat.

A *liiiva* szócikkében /zelenastvo/-ra utalunk. RK, Bakotić, Barić, Belić és Tolsztoj (tehát öt másik szótár) is erre utalt. A lektor röviden megjegyzi: ne erőltessük az utalgatást.

A *harlekin* szócikkében a magyar megfelelők mellett beírtam: v? (kérdőjellel) *prevrtlijivac*. A kérdőjelet azért tettem oda, mert eldöntendőnek tartottam, hogy ezt a szót írjam-e be, vagy Vuj-ból illetve Klaić-ból egy másikat a lakrdijaš, luda, pajac, vrdalama, esetleg šaljivčina közül. Ezt azért tettem, hogy ne vesződjek vele sokat, hanem majd visszatérek rá, amikor már leszűrődik az anyag.

Most a lektor megjegyzi: Ide aztán ultrafölösleges szerbhorvát szinonimát erőltetni, amikor nincs.

Nálam viszont a kérdőjelet éppen az váltotta ki, hogy nagyon is sok a szinonima.⁶²

A *ljubimni* szócikkben az utalásra vonatkozóan a lektor így vélekedik: Teljesen rossz az utalás, mert *ljubazan*-nak ma egészen más az értelme, mint amire Vuk utal. Teljesen kapásból utalunk!

Pedig a *ljubazan*-nak akkor is ugyanaz volt a jelentése, amikor Vuk utalt rá.⁶³

Egyébként az eddigi számos utalásból csak 15–20 ellen tett kifogást, a többit minden megjegyzés nélkül hagyta. S azokból a kifogásokból is csak 4–5 volt alapos. Akkor mégsem "teljesen kapásból utalunk". Különben is abban állapodtunk meg, hogy egy munkatárs átnézi külön az utalásokat, amint már fentebb említettem.

De még ha az ezer és ezer utalásból néhány esetben tévedünk is, a lektornak ez a véleménye még túlzásnak is sok.

A *ljubljenik* szócikkében a két jelentés közül az egyikhez írtunk utalást, a másikhoz nem. Más szótárak is hasonlóan járnak el. Azok a szótárírók sem mondták soha, meg mi sem ígérjük, hogy minden jelentés mellé kötelezően kerül utalás is.

Ehhez a szócikkhez a lektor a következő megjegyzést fűzte: ebből most a szerb megtudja, mit jelent az egyik, a másikról nem tud semmit. Nesze semmi!

Véleményem szerint a kizárásos következtetés a mi szótárunkban is segíthet. Tehát a szerb is rájön, hogy ha szövegének nem felel meg az utalásos jelentés, akkor a másikkal kell keresnie a megoldást.

Egyébként mikor és ki állította elénk azt a feladatot, hogy vagy mindenütt utalunk, vagy sehol? Senki. Hisz nem is szükséges minden esetben utalni. Vagy hosszabb körülírássra volna szükség. Ha a sehol vagy a mindenütt közül a "mindenütt"-et választanánk, akkor átcsapnánk szerbhorvát értelmező szótárba. Az pedig nem a mi feladatunk. Ezért nem is akarunk minden szónál és minden jelentésnél utalni.⁶⁴

A *hameleon* szócikkéhez írt lektori észrevétel meg éppen ellenkezőleg vélekedik, hiányolja az utalást: itt, ahol elvárná az ember, nincs utalás. Vki azt gondolhatná, hogy ez a közkeletű. A (fig is) helyett, ami itt igazán nem fontos, utaljunk k-ra!⁶⁵

A helyzet azonban a következő: A Prpis-ban a *hameleon* és a *kameleon* önállóan egyenlő szavak. Egyik sem jobb, mint a másik. Ki-ki azt használhatja és használja, amelyik neki tetszik. Pl. a Belgrádban megjelent EN: Chamaleon szócikkben csak *hameleon* áll szerbhorvát megfelelőként, Semmi más. Ebből vki azt következtethetné, hogy a szerbhorvát nyelvterület keleti részén a *hameleon* alakváltozat járja. Téves következtetés volna. Ugyanis a belgrádi MEnc-ben csak *kameleon*-t talál. De a zágrábi ENc-ben is. Belic fölvette a *hameleon*-t, de nem utalta, a *kameleon* alakot pedig föl sem vette.

Mindebből tehát egyáltalán nem következik, hogy a *hameleon*-t a *kameleon*-ra kellene utalnunk.

Amint látjuk, az utalások kérdése sem egyszerűsíthető le egy kaptafára.

Szóljunk valamit a kettős utalásokról is. A *handrak*, *hegbe*, *hegede*, *hendek* stb. szócikkben – azért mert ezek az alakváltozatok a szerbhorvát nyelv mai szabályai szerint kevésbé helyesek, továbbá azért, mert vagy tájnyelvek (prov) vagy régiesek, elavultak (obs) – utalunk a helyesebb (*andrak*, *egbe*, *egede*, *jendek* stb.) alakváltozatra is, meg az általánosabb /*davo*, *bisage*, *violina*, *jarak* stb./ szóra is, hogy a használót ne sétáltassuk annyit.

Ezt nem mi vezettük be. Pl. Klaić is zárójelben közli a *jendek* szócikkében a (*hendek*) alakváltozatot, utána pedig két általános szót: *jarak*, *prokop*.

Azt hiszem, hogy ez csak elősegíti egy-egy szó jobb megismerését, a szerbhorvát nyelvben elfoglalt helyét és szerepét.

Ez még akkor is dicséretet érdemel, ha nem minden hasonló esetben sikerül alkalmaznunk. Az volna a kívánatos, ha mindenütt ugyanígy járnánk el.⁶⁶

Ilyen a magyarban nincs, nem használják stb.

epski – *epski pesnik* eposzköltő

A lektor: Az eposzköltő nem járatos, inkább alkalmi összetétel, s konkrét esetben használják (az eposz költője).

Válasz: Az eposzköltő megvan ÉSz-ben, az Orosz–Magyar szótárban és a lektori jegyzetek E/24 lapján, a lektor sajátkezűleg írta le.

edikt – *A lektor:* Elején nem kell ediktum, csak abban az egy történelmi példában mondjuk annak.

Válasz: "Ediktum" valahol kell. Vagy az elején, vagy a végén. Ugyanis nem csak a "nantes-i ediktum"-ot használjuk. Ott van 313-ból a "milánói ediktum" is, meg a római császárok és praetorok is sok ediktumot adtak ki. L. Enc. Új MLex. Ezért tegyük jóvá mulasztásunkat, és jelöljük a címszó hist voltát.

elektrovočni – *A lektor:* Mi a csudának az a vontatású – villamos járművek Eckh. Szerbben is ostoba, ott is električna vozila.

Válasz: A villamos vontatás az Ész-ben is megvan. Csillag nélkül. Bizonyára a vontatás különféleségéből született. Van: gőzvontatás, Diesel-vontatás stb. Ebben a sorban egyáltalán nem ostoba a villamos vontatás. Ellenkezőleg! Szükséges és logikus. Egyébként a girobusz pl. villamos jármű (de nem vontat semmit), a villamos vonat már villamos vontatású.

elektrozavarivač – A kéziratban: villanyhegesztő, villamos hegesztő (szakember)

A lektor: Csak villamos hegesztő, hagyjuk a villanyt! Eckh.

Válasz: Lektori javaslatra elhagytam a "villanyhegesztő"-t, mert nem tudtam honnan vettem. Később rájöttem, hogy a budapesti újsághirdetések tele vannak "villanyhegesztő"-vel. Ezért visszafírtam.⁶⁷

epileptičan – A kéziratban az *epileptičan napad* epilepsziás roham.

A lektor: *Epileptičan napad* epileptikus roham – ez a helyesebb.

Válasz: Az *epileptičan napad* példában magyarul legalább annyira használják az "epilepsziás rohamot" is. L. FrM: epilepsie alatt; NM, orv, OMM. E két utóbbi az "epileptikus" változatot föl sem vette.⁶⁸

Epir – geogr Epeirosz (latinosan: Epirusz)

A lektor: ÚML Epirusz alatt tárgyalja, a földrajzosok emellett vannak.

Válasz: A FrM viszont csak Épeirosz alakban közli; ugyanígy a Világatlasz is. A névmutatóban is, meg a térképen is. A földrajzosok eszerint mégsem a latinus Epirusz mellett kötötték ki, hanem az 1954-ben megjelent akadémiai helyesírás szerint görögből átirrt Épeirosz mellett. Kéziratunkban éppen ez van.

hekseršus – Magyar megfelelőjeként befírtam az "ágyéki izomzsábát" is.

A lektor kihagyásra javasolja (csak így: ágyéki izomzsába sem kell).

Válasz: A lektor az indoklást itt is kihagyta, mint igen sok más esetben is. Bakosban is, a MN, orv szótárban is megvan a kihagyásra javasolt "ágyéki izomzsába".

A NM, orv-ban "ágyék(izom)zsába" és "derékszába" is. Ha az orvosok is használják, azt hiszem, mi nem dobhatjuk ki. Ugyanis, ha kihagynánk, akkor meg azt kifogásolná valaki, hogy egy itt meg itt található, használt szót mi csak úgy kihagyunk. (Lassan már megszokjuk, hogy az egyik ezt felvenné, a másik meg éppen ezt kihagyná.)

hidrodinamika – A kéziratban: hidrodinamika, vízmozgástan, folyadékmozgástan, vízerótan, áramlástan. Kovács János törölte a "vízmozgástant".

A lektor: Bakos, Eckh, Orsz: vízmozgástan. Csak ez; úgy látszik, bevett terminus, ne variáljuk!

Válasz: Most a lektor éppen azt az egy szót javasolja visszavenni, amelyet Kovács János kitörölt, és azt javasolja, hogy a többivel ne variáljuk. Tehát a másik hármat hagyjuk ki.

Lehet úgy is. De – amint látom – nem azért, mintha bármelyik is "bevett terminus" volna. NMm: áramlástan. Ugyanez Pattantyús tankönyvének is címe: OMm: vízerótan, folyadékmozgástan, áramlástan. Ebből éppen az tűnik ki, hogy nem dőlt el még egyik javára sem. Az azonban már látszik, hogy ezek a műszaki szótárak föl sem vették a javasolt vízmozgástant. Az Új MLex sem. Ebből csak arra következtethetünk, hogy egyáltalán nem "bevett terminus".

hidromantija – vízjóslás.

A lektor: A vízjóslás túlságosan tömör, azt sem mondjuk: kávéjóslás, pedig mindennapi. Vízből való jóslás. (:Most látom, hogy a való tkp. vékonyan át van húzva.)

Válasz: Nem emlékszem már, honnan vettem a vízjóslás megfelelőit. Az, hogy nem létezik "kávéjóslás", sem ellene, sem mellette nem dönt. Ha van csillagjóslás vagy madárjóslás – márpedig van –, akkor biztosan lehet, eiméletben mindenesetre lehet vízjóslás is.

Gyakorlatban is biztosan van. Pl. Ballagiban. A Teljesben is, a M-Németben is, Herczeg: Olasz-Magyar szótárában is az 'idromanzia' szócikkében.

A vízjóslás mellé még oda sem tenném a nehezkesebb "vízből jóslást" annak ellenére, hogy a FrM így írta.

hladovina – 1. árnyék, hűvös.

A lektor: a (fig is) itt megtévesztő mert magyarul 'hűvösben ül' csak börtön.

Válasz: Magyarul a 'hűvösben ül' csak azt jelenti, hogy hűvös helyen ül, árnyékban ül. A börtönt jelentő 'hűvös' toldaléka -re és -ön. L. Póra könyvében a 608. pontban és ÉSz-ben II. 2.

hlapati – A kéziratban előfordult a slattyog ige is.

A lektor: Ilyen igénk nincs. Nem állandósult hangutánzó szavakat pedig nem alkothatunk.

Válasz: Miért ne volna! Még az sem jelent sokat, hogy egy szótárban sem találhatjuk.

Most látom, hogy ebben tévedtem. A slattyog megvan a nagy Tájjszótárban. Tehát ez az igénk létezik, méghozzá szótározva. Ugyanezt jelenti a *klattyog* is.⁶⁹

hmeljara és hmeljik – A kéziratban komlóskert volt. *A lektor* ezt komlókertre javította.

Válasz: Hadr–G Orosz–Magyar szótárában csak komlóskert van, amazt fel sem vette. Én nem javítottam vissza komlókertre, hisz a komlókert is jó, de leszögezem, hogy a komlókert is jó.⁷⁰

hod – A példában: *ubrziati hod* meggyorsítja a lépést. (Az ÉSz-ben a lépés szócikkében első helyen áll)

A lektor: Meggyorsítja lépteit – ez a szokásosabb vagy: megkettőzi lépteit.

Válasz: Ha az ÉSz első helyen közli a kéziratban található példát, a javaslatot meg fel sem veszi, s az ÉSz-nek ez a példája a szerbhorvát példának is szépen megfelel, akkor minek változtatni?⁷¹

hraniti – Az 1. alatti jelentésben a szólás: *hrani pseto, da te ujede; hrani guju u nedrima, da te ujede* melengsd a kígyót, majd megmar.

A lektor: Lc: ne változtassuk meg a szerbhorvát kedvéért a magyar szólást: kígyót melenget a keblein/keblében közmondást soha sem kell áttenni más személybe.

Válasz: Az állandósult szólásféleségeket valóban nem szokás megváltoztatni. Legalábbis egy ideig nem.

Azonban vizsgáljuk meg, valóban állandósult-e az a kígyómelengetésről szóló közmondás.

Az újabban megjelent szövegek sem egyformák. A Hadrovics átnézte Russzicizmusokban: Kígyót melengtetett keblén. Éppen az orosz mondat múlt idejű állítmánya miatt változtatták meg.

Décsi pedig így: kígyót tartani kebeledben. Ha Aiszóposzig vagy csak Petroniusig megyünk vissza, a "viperam sub ala nutricat"-nak én két fordításáról tudok. Finály Latin-Magyar szótárában: a hóna alatt kígyót nevel. O. Nagy Gábor (Mi fán terem? 199. old.): kígyót táplál a hóna alatt.

Amint látjuk a fordítandó szöveghez alkalmazzák a magyar mondatot, de még azt sem egyformán.⁷²

hrómo – A kéziratban: sánta ember, a bice: ez utóbbi most: bice ember:)

A lektor: Teljesen semleges szó, nem való ide bice, mert azonkívül, hogy tájnyelvi, tréfás is.

Válasz: Ez a *hrómo* tkp. hyp. Annak a bice nagyon is megfelel, talán jobban, mint a sánta.

Igaz, hogy a bice tájnyelvi, de egyáltalán nem tréfás. Szinnyei jelöli a szavak stflusértékét, de itt simán sántának írja. A lektor valószínűleg összetévesztette valamivel (talán a közelben található bice-bóccával).⁷³

hronologija – A kéziratban: 1. időrend, időrendi áttekintés; kronológia.

A lektor: időrendi áttekintés – szükségtelen.

Válasz: 1. alatt csak maradjon az "időrendi áttekintés". Egyáltalán nem fölösleges, hisz magyar történelemkönyvek végén van egy táblázat (*kronologija* a szerbhorvátban), és annak a fölírása: időrendi áttekintés. Pl. Hóman–Szekfű + időrendi táblázat I: Kult. világa.

Mind a kettő sokkal jobb, mint Hadr–G-ban: 2. időrendben való felsorolás v. előadás.

hvaćenje – *A lektor:* Ölezés igen régi szó, nem tudom szaknyelvben használják-e műszaki (mezőgazdasági, erdészeti) szótárban kellene megnézni.

Válasz: Nem kell ahhoz erdészeti szótár. Az ölezés megvan mind a két Ballagiban. Újabban az AM (cord II. 2.): tűzifát ölez; az MAM: ölez (tűzifát). Tehát négy szótárban 'ölez' alakot találtam.

Am MNm (1961): ölož (az 53-as kiadásban semmi). Az NMm (1961): ölož – a klaftern szónál. Tehát két szótárban ölož. Beírhatjuk azt is.⁷⁴

lakatni – Az egyik példa: *lakatni hvat* fordított fogás <szertornában>.

A lektor: Lakatni zahvat *alsó* fogás, így ismerem. ÉSz is! A fiam szerint ma *pothvat*-nak mondják, szemben *nathvat*-tal!

Válasz: A *lakatni hvat* a szócédula tanúsága szerint a Bildw-ből való. Ott "fordított fogás" van. Meg az Ötnyelvű sportszótárban is. (Torna: 273. Ez a szám pontot jelent, nem oldalt.)

A kéziratban annak idején odaírtam: /szertornában/, mert éltem a gyanúval, hogy összetéveszthetik.

Az ÉSz-ben: Birkózásban...

Kéziratunkban birkózás nincs is.

Lehet, hogy *pothvat*-nak is mondják szerbhorvátul, jóllehet a *pothvat nije uspeo* stb. nem sp. Itt a *pothvat* = *poduhvat* vállalkozás stb. Talán egy terminológia sem egységes, hogyan volna egységes éppen a sportterminológia.⁷⁵

lančić – A kéziratban: láncocska; kis lánc.

A lektor: Láncocskát hagyjuk ki!

Válasz: A "láncocska" és a hasonló -cska, -cske végződésű szavak szükségesek. Nélkülük nem nyelv a nyelv.

A láncocska megvan a megfelelő szavaknál Hadr–G-ban, a FrM-ban: cenocska, illetve chainette. Az angol chainlet-nek is a láncocska felel meg legjobban. Itt vitathatatlanul jobb a láncocska, mint a kis lánc.

landarati – A kéziratban: 2. alatt a *jedra landaraju* a vitorlák lobognak.

A lektor: *Jedra* – a vitorlák lógnak (semmiképp sem lobognak).

Válasz: A vitorla lóg akkor is, ha a szél szabályosan fújja, vagy ha egyáltalán nem fújja. Itt arról van szó, hogy nem feszíti a szél, hanem ide-ode csapkodja, s a vitorlának ezt a lengését, lógását, lebegését együtt kell kifejeznünk. Maga a "lóg" nem elég.

S most legalább fél órai keresgélés után megtaláltam MFr-ban: a vitorlák lobognak (nem fogják a szelet). Ugyanez a FRM-ben is a *ralinguer* alatt.

Az ÉSz-ban is van hasonló, csak nem igés szerkezet: pötyögős vitorla.

laskati – Az 1. alatt a példa *to mi laska* ez nekem hízeleg/tetszik.

A lektor: *to mi laska* – rettenetes fordítás: *ez hízelgő rám nézve* – így mondjuk magyarul (tetszésről sincs szó!)

Válasz: A beírt fordítás teljesen megfelel a magyar nyelv szabályainak és szellemének. L. ÉSz 4.; Hadr–G: MO, 4.; Hadr–G: lesztnyj; MA.

Még a "tetszik" is jó helyen van. Ez is kitűnik az ÉSz. 4. pontjában.

Jó mondat a javasolt "ez hízelgő rám nézve" (jóllehet kissé affektált), de nem a *to mi laska* szöveg megfelelője, hanem a *to je laskavo za mene* kifejezése. A beírt szerbhorvát példa nem az, tehát ez a fordítás már nem vág.⁷⁶

lasta – A *jedna lasta ne čini proleća* közmondás magyar megfelelőjét a kéziratban így oldottam meg: egy fecske nem csinál nyarat/tavaszt.

A lektor egy fecske nem csinál nyarat – ez az állandósult, hagyjuk el a tavaszt!

Válasz: A tavaszt kihúztam, jóllehet MFr és a Hadr–G MO (mindkét kiadásban) csak: tavaszt. Ugyanígy Russzicizmus is. Tehát négy új helyen.⁷⁷

lazur – A kéziratban: az égszínkék *fn*.

A lektor: Égszínkék? Ez *mn*.

Válasz: Az ÉSZ-ben az égszínkék *mn* és *fn*.

laž – A közmondás a kéziratban: hazug embert hamar utolérik.

A lektor: A közmondásban: A hazug embert hamar megfogják (Siri-saka); hamarabb utolérik a hazug embert, mint a sánta kutyát.

Válasz: Mifelénk a hazugot is utolérik. Ahonnan Sirisaka gyűjtötte, ott lehet, hogy "megfogják". A kettő között semmi különbség. Hacsak nem az, hogy az egyiket Sirisaka följegyezte. Ez az "utolérik" csak amannak, a kutyásnak a lerövidítése.⁷⁸

ledina – A kéziratban: 1. ugar... 3. parlag.

A lektor: 1. ugar, parlag = egy jelentés.

Válasz: az 1. alatti "ugar" és a 3. alatti "parlag" nem lehet ugyanaz, hisz az ugar fölszántott, a parlag pedig fölszántatlan terület. L. ÉSZ-t is!⁷⁹

leda – A kézirat példája: *nositi što na ledima* háton visz vmit.

A lektor: Kinek a hátán? magyarul: hátán visz vmit.

Válasz: Odaírhadjuk a "hátán visz vmit" változatot is. Akár az első helyre is tehetjük. Azonban a kézirat "háton visz vmit" szövege is *magyarul* van. L. ÉSZ visz szócikkében vagy Hadr – G: MO szótárának hát szócikkében.

– A kéziratban *osigurati leda* biztosítja a hátát.

A lektor: erre is megjegyezte: ezt magyarul nem mondják.

Válasz: biztosítja a hátát – mondják magyarul. L. Hadr – G: MO hát 6. De én nem ott találtam, mert ez a II. kiadás akkor még nem jelent meg. S az említett szótár ezt éppen katonai vonatkozásban használja.

lenj – A példában: *lenja pita* lankadt pite.

A lektor: ~ *pita* nem közismert, tájszó lehet, ha már mást nem tudunk: pitefajta.

Válasz: a *lenja pita* lankadt pite. Nem tudom, hogyan keletkezett, de találó és jól megfelel a szerbhorvátnak.

Azért mert állítólag nem közismert, igazán nem kell az igen ködös "pitefajta" megoldással helyettesíteni, ha van közelebbi is, hisz a "lankadt pite" erről kiabál.

És hány nem közismert szó van minden szótárban! Ha mind kihagynánk, jócskán megcsappanna a szótár. Talán a kihagyott rész lenne a nagyobb.⁸⁰

lenji – A példa *lenji semestar* nyári félév.

A lektor: ~ *semestar* nem mondják nyári félév, hanem: második félév, nyári szemeszter.

Válasz: MFr-ban: nyári félév.

A "második félév" nem minden egyetemen "nyári". Akik februárban is beíratkozhatnak, azoknak a "téli félév" a "második félév".

lice – A kéziratban 1. alatt *pljunuti kome u lice* példában azt is beírtam: szemközt köp valakit.

A lektor: *pljunuti*... normálisan: szembeköp vkit.

Válasz: Nemcsak Vajdaságban, hanem Magyarországon is "normális" a szemközt köp is. L. Szegedi szótárt.

Az ÉSZ közül még néhányat: vkinek az arcába köp, szemébe köp, a szeme közé köp, leköp vkit.

Hogy most "normálisan" ki melyiket használja, az már egyéni szokás. Itt első: az arcába köp vkinek.

lincuo – A kéziratban: /*krevetski čaršav*/ (ágy)lepedő.

A lektor: Az utalás miatt ilyen magyartalan. *Csak lepedő. Ágylepedő, ezt magyar még nem mondta.*

Válasz: Az ágylepedő megvan: MFr, MA, MO (első és második kiadás) és még ezer meg ezer helyen. A Szegedi szótárban, nálunk is a *čaršav* szócikkében (a pestiek is átnézték). Szóban és írásban általánosan használt magyar szó.⁸¹ HoM – G: prosztyinka (kisebb ágy)lepedő, prosztyimaja (ágy)lepedő 1325. old.

list – A *list kormila* példa magyar megfelelője, a kormánylapát lapjára a lektor csak ennyit mond: kétlem a jelentést.

Válasz: A *list kormila* kormánylapát lapja, – olyan komolytalanul hangzik, hogy kételkedni kell a jelentésében? Még akkor is, ha a szócédulán ott áll, hogy Dean példájának *ezt* a megfelelőjét a FrM-ban találtam?

Föltételeztem, hogy Eckhardt-ék már megkérdeztek egy szakértőt.⁸²

Viszont a szerkesztőnek csak a lektor javaslata, helyes javaslata segít. Kételkedésével nem sokra megy.

lister – A magyar megfelelőre a lektor: csak lüszter – lüszterszövetet nem mondunk.

Válasz: A szócédulán is látszik, hogy AM igenis írja: lüszterszövet. A szövet részt esetleg zárójelbe tehetjük.

loda – A lektor a magyar megfelelőben található "behúzott erkély" helyett "boltíves folyosó" megoldást javasol.

Válasz: Ez a *loda* is a kritikus szavak közé tartozik.

Körülbelül annyi jelentést értenek alatta, ahány embertől halljuk. Ha csak a legfőbb változatokat akarnánk rögzíteni, alighanem három külön pontban kellene tárgyalnunk: 1. 2. 3. alatt.

Régebbi épületeken még talán boltíves, oszlopos volt, ma már simábban el sem képzelhetjük, oszlopa meg, azt hiszem, egyáltalán nics, legalábbis, nem láttam sehol az új épületeken. Ma már egyáltalán nem folyosó, de az az érzésem, hogy folyosó nem is volt, ha folyosó folyosó. Esetleg csak: folyosószerű.

ÚjMLex: árkádcsarnok v. galéria.

Halász O1 – M: oszlopos tornác, fedett erkély.

Bakos: oszloposon nyugvó fedett folyosó, fedett, oszlopos erkély.

ÉSZ: nyitott árkádcsarnok; oszlopos boltíves tornác.

FrM: (7.) boltíves folyosó.

Hadr – G (csak ennyi): loggia.

Talán ez a legutóbbi a legokosabb. Gondoljon hozzá mindenki, amit akar. Hisz a másik öt egyetlen kifejezésben sem azonos, de persze mindegyik esküszik a saját szövegére. Mert valószínűleg mindegyik szeme előtt az az alak lebegett, amelyhez a "loggia" szót kötötte, s minthogy az más-más volt, a fogalom szavakba öntése is eltérő. A fenti öt forrásban nincs két egybevágó.

Ezek a megállapítások.

A megoldás pedig mi legyen?

Talán: loggia /e/ loddzsa⁸³

logaritamski – A lektor azt javasolja, hogy a logar- alakot hagyjuk le a magyar megfelelőből, mert az csak a magyar logarléc szóban él, azt pedig szerbhorvátul külön szóval fejezik ki.

Válasz: a szerbhorvátban valóban van a logarlécre külön kifejezés is, de itt is: *logaritamsko računalo* L. Enc!

ložiti – A lektor szerint magában nem mondjuk, hogy "kályhát fűt", "fűti a kályhát".

Válasz: "kályhát fűt" a magyar is (vagy kazánt). L. ÉSZ példáját: Te ismét mértéktelen fűtötted a kazánt. És: négy egész órán át fűtötte a kályhát. (Hadr – G: MO: fűt:) Ugyanis: kályhát fűt.

ljubav – A lektor a *čist račun duga ljubav* egyik magyar megfelelőjének beírt "szegődött bér, osztott konc" közmondásról ezt állítja: A magyar közmondás régi, nem ismerik, a szerbhorvát pedig a clara pasta, boni amici változata, ma is élő nemzetközi mondás. Jobb így: kb. tiszta egyezség, tartós barátság (Radó és Bakos komb).

Válasz: A szócédulán jelöltem a magyar megfelelő forrását: ÉSZ (bér) és az Élet és Tud, 1963.

Az ÉSZ a hét kötetben összesen 319 közmondást tartalmaz. Még elképzelni is nehéz, hogy ebbe az igen kis keretbe ismeretleneket iktasson.

A kb. 150.000 példányban megjelenő Élet és Tudományban címül is ez a közmondás volt a Nyelv és Élet rovatban. Ebben a rovatban egy hasábon magarázta a cikkíró nyelvész, hogy a latin clara pasta boni amici-nek jó magyar megfelelője a "szegődött bér, osztott konc." De megvan kétszer is Veres Péter Szűk esztendő című írásában is, a 41., 89. oldalon.

Mellé odatehetjük a javasolt: kb. tiszta egyezség, tartós barátság-ot – ha az ÉSZ nem elég.

ljuštiti – A lektor a *ljušti kožu* példa mellé beírt "lebőröz" szóra ezt írja: ezt sose hallottam, vmi szakbarbarizmus?

Válasz: Lehet. Nem kérdeztem. A szócédulán láttam először az értelmező munkatárs szövegében. Örültem, hogy sikerült ellenőriznem a Mezőgazdasági Lexikonban. Ott két helyen is megtaláltam. Ha magyarországi szövegben jó, s ha jobbat nem találunk, mit tehetek?

Üdvösebb lett volna, ha a lektor is szebbet javasol, ha már ezt barbarizmusnak tartja. Abból lett volna haszna a szerkesztőnek és a szótárnak.⁸⁴

És még a J anyagából is vegyünk két esetet:

A *jao* intj szócikkében 3. alatti (öröm, tetszés) kifejezésre beírtam a "jaj"-t magyar megfelelőnek.

A lektor: 3. (öröm, tetszés) magyarban jaj helyett inkább: hej.

Válasz: megnéztem az ÉSZ-ban a *hej*-t. Öröm kifejezésére nincs benne. Megnéztem a kézirat *jaj*-át is. Az ÉSZ-ben két helyen is megvan. Tehát semmi esetre sem vehetjük fel a beírt *jaj* helyett.

Az ÉSZ-ben a *hej* valóban megvan a "tetszés, elismerés" kifejezésére. Hogy a szerbhorvátban a *jao*-t erre használják-e, meg kellene állapítanunk. Ha kiderül, hogy használják, akkor is csak arról lehet szó, hogy a kézirat "jaj"-a mellé föl vesszük, de egyáltalán nem helyette.

A *jasik* szócikkében már ki is húztam a rezgő részt a (rezgő) nyárfaerdő magyar megfelelőből. Ugyanis a lektori észrevétel így szól: "a megoldás: nyárfaerdő – soha senki sem mondja rezgő nyárfaerdőnek, a túlságos szakosítástól elfelejtjük a normális köznyelvet".

Eddig a vélemény.

Amikor a lektor *jasikovina* szócikkében is visszatért erre a rezgő előtagra, utána néztem a dolognak, és rájöttem, hogy vmi mást felejtettünk el, nem a normális köznyelvet. Azt, hogy itt nálunk ezzel a *jasik*-kal kapcsolatban már hárman is leírtuk a "rezgő nyárfaerdőt". 1. a szócédulán Nagy József értelmező munkatárs, 2. az észrevételekben 1960–61 táján az első átnéző: Keck Zsigmond, a mostani lektor és 3. én a kéziratban. Ezt közöltem a lektorral. Azt válaszolta: Na és! Most visszavonom.

Azonban semmi szükség sincs a visszavonásra, hisz az MTA kiadásában megjelent MFr 1958-ban már ki is nyomtatta. 1960-ban a FrM szintén (a tremblaie), pedig egyik sem szakszótár.

Azért szakszótárba is bekerült. Az OMm (osinnik 1. alatt) közli.

Ebben a megvilágításban már egyáltalán nem meggyőzően, hanem egészen másként hat a fenti vélemény: "soha senki sem mondja rezgő nyárfaerdőnek, a túlságos szakosítástól elfelejtjük a normális köznyelvet".

Azt hiszem, a normális munkatársi nyelvet felejtettük el. Azt kell visszahoznunk a munkánkba!

Véggövetkeztetés

Áttekintésünk az elvetett javaslatoknak csak egy kis részét öleli fel. A két szerkesztőnél az első kötet tizennyolc betűjében hozzávetőleges számítás szerint kb. ötezer lesz — a számos hasznos javaslat mellett.

Egy-egy javaslatot nemegyszer azért kell elvetnünk, mert a lektor — a fenti elemzésekből kivehetően — gyakran előítélettel, fölényeskedve közelíti meg a kérdést, és véleményt nyilvánít az első benyomásra, az első forrásmunka láttára, anélkül, hogy türelmesen, körültekintően végignézné a forrásmunkákat és végiggondolná egyik-másik kifogását.

Ugyanis szótárt lehet készíteni így is, úgy is. Még a lefektetett elveket is lehet egy kicsit így, vagy egy kicsit úgy alkalmazni. A szótár lehet így is, meg úgy is.

Csak most két kérdés merül fel.

Először: mostani átnézési, viszontátnézési módszerünkkel mikor lesz nyomtatott szótár a kéziratból, és az mibe kerül?

Másodszor: érdemes-e a szótár nagy részét jócskán fölforgatnunk, megváltoztatnunk, sőt szinte hónapról hónapra most is változtatgatunk, "javítgatunk", amikor az ilyen keserves és fölötte költséges eljárás eredménye távolról sincs arányban a befektetett rengeteg munkával és a velejáró kiadással.

Jobb lenne vagy a lektort megbízni a végleges szöveg kiadásával — a fentiekben lefektetett és esetleg valamivel kibővített vagy valamiben módosított észrevételek figyelembevételével —, vagy a kézirat elkészítéséhez jobban megfelelő, gyakorlatiasabb, higgadtabb, körültekintőbb lektori vélemény után a szerkesztőre bízni.

Így legalább rövidebb idő alatt készülhet el ilyen vagy olyan, de kézbe vehető, használható szótár.

1966. jan – febr.

Kovács Kálmán
szerkesztő

A gyakrabban kasznált rövidítések (1)

AM =	Ország: Angol-magyar szótár, Bp., 1965.
AM =	Ország: An
ARj =	Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, Zg., 1880.
Bak =	Bakotić dr Lujo: Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, Bg., 1936.
Ballagi =	Ballagi Mór: A magyar nyelv teljes szótára, Bp., 1867–1873.
Barić =	Barić, H.: Rečnik srpskoga ili hrvatskoga i albanskoga jezika, Zg., 1950.

- BD = Brančić-Dera: Srpsko-mađarski rečnik, NS., 1894.
- Belić = Belić A.: Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika, Bg., 1950.
- Ben = J. Benešić: Hrvatsko-poljski rječnik, Zg., 1949.
- Bot = Simonović, Dragutin: Botanički rečnik, Bg., 1959.
- Brančić = 1. BD
- Broz-İveković = İveković dr. F. i Broz dr. I.: Rječnik hrvatskoga jezika, Zg., 1901.
- Deanović = Deanović-Jernej: Hrvatskosrpsko-talijanski rječnik, Zg., 1956.
- Drv = Drvodelić Milan: Hrvatsko-engleski rječnik, Zg., 1953.
- EE = Ristić-Simić-Popović: Enciklopedijski englesko-srpsko-hrvatski rečnik, Bg., 1956.
- EN = Enciklopedijski nemačko-srpskohrvatski rečnik, Bg., 1963.
- ÉSz = A magyar nyelv értelmező szótára, Bp., 1959–62.
- Finály = Finály Henrik: A latin nyelv szótára, Bp., 1884.
- FrM = Eckhardt Sándor: Francia-magyar szótár, Bp., 1960.
- Hadr = Hadrovics László: Srpskohrvatsko-mađarski rečnik. Bp., 1957.
- Herczeg = Herczeg Gyula: Olasz-magyar szótár, Bp., 1962.
- Hóman-Szekfű = Magyar történet, Bp., 1935.
- J = Jurančić = Jurančić, J.: Srpskohrvatski-slovenački rječnik, Ljubljana, 1955.
- Klaić = Klaić dr. Bratoljub: Rječnik stranih riječi, izraza i kratica, Zg., 1951.
- ME = Medicinska enciklopedija I–III. – "Vuk Karadžić", "Larousse" 1976.
- Med = Kostić, A.: Medicinski rečnik, Bg–Zg., 1956.
- MEnc = Mala enciklopedija, Bg., 1959.
- MNm = Magyar-német műszaki és tudományos szótár, Bp., 1961.
- Moskovljević = Moskovljević: Rusko-srpski rečnik, Bg., 1949.
- MR = Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika I–VI. – Matica Srpska-Matica Hrvatska. Novi Sad–Zg., 1967.
- NM = Halász Előd: Német-magyar szótár, Bp., 1967.
- NMm = Német-magyar műszaki és tudományos szótár, Bp., 1961.
- OMm = Katona Lóránt: Orosz-magyar műszaki szótár, Bp., 1965.
- O. Nagy Gábor = O. Nagy Gábor: Mi fán terem? Bp., 1957.
- OpćaEnc, OE = Enciklopedija Leksikografskog zavoda. I–VII. Zg., 1955.
- Popović = Rečnik srpskoga i nemačkoga jezika, Pančevo–Bg., 1926.

Póra =	A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve, Bp., 1907.
Prpis =	Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika s pravopisnim rečnikom, NS–Zg., 1960.
RK =	Ristić-Kangrga: Rečnik srpskohrvatskog i nemačkog jezika, Bg., 1928.
ŠAN =	Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika Srpske akademije nauka i umetnosti, Bg., 1959.
Sportszótár =	(ötnyelvű) Sportszótár, Bp., 1952.
SzhM =	Szerbhorvát – magyar szótár I – III. Újvidék, 1968 – 75.
T =	Tolstoj = Szerbszko-horvatszko-ruszkij szlovar, Moszkva, 1957.
Tájszótár =	Szinnyei József: Magyar tájszótár, Bp., 1893 – 1901.
Teljes =	Ballagi 1.
Tolstoj =	1. T
Turc =	Skaljić, A.: Turcizmi, Sarajevo, 1965.
ÚjMLex =	Új Magyar Lexikon I – VII., Bp., 1959 – 62.
Vuj =	Milan Vujaklija: Leksikon stranih reči i izraza, Bg., 1954.
Vuk =	Vuk Stefanović Karadžić: Srpski rječnik, Bg., 1935.

Jegyzetek

1 A kézirat keletkezésének a szerző által meghatározott ideje: "1966. jan. – febr."

2 A SzhM Munkatársai.

3 Az *ölez*, *ölezés*, *ölöz*, *ölözés* szavaknak az alábbi forrásokban néztünk utána: ÉSz, ÉKsz, / = Ertelmező Kéziszótár/ M – A, Surány-Kunffy: Magyar-német mezőgazdasági szótár. Bp., 1966. Magyar-Beck: Magyar-orosz mezőgazdasági szótár. Bp., 1953., Erdészeti, vadászati, faipari lexikon. Bp., 1964. Címszósinten egyikben sincsenek benne. A SzhM-ban végül is a *hvaćenje* a következő formát kapta:

hvaćenje (n) *hvatiti*; 1. ölezés, ölözés <fa ölbe rakása> 2. ölezés, ölözés, <ölbe rakott tűzifa mérése>.

4 A SzhM-ban a szócikk végleges alakja:

jeguljina trava (f bot) bodros békaszőlő (*Potamogeton crispus*)

Magával a vitával kapcsolatban azonban meg kell jegyezni a következőket: a) egy szakszóhoz nem okvetlenül látszik szükségesnek népi(es) ekvivalens hozzávetése – különösen akkor nem, ha van terminusértékű megfelelője; b) a *békaszőlő* n e m népi megnevezés (vö. Nővényhatározó II. 664. 1.).

5 A szócikk tagolása a SzhM-ban mégis a lektori megjegyzés figyelembe vételével alakult ki.

6 Az ÉKsz-ban önálló címszó a *kaotikus*.

7 A címszó végleges földolgozásmódja a SzhM-ban:

Hebrej (m, gen pl) Hebreja <Jevrej(in)> héber.

K. K. (=Kovács Kálmán) szerkesztőségi megállapodásra, végső soron formális szempontokra hivatkozva veti el a lektor, Keck Zsigmond észrevételét. Ha a két szótárkészítő nem lett volna eleve túlérzékeny egymás álláspontjára, valószínűleg megtalálták volna a tartalmilag is, formálisan is legmegfelelőbb megoldást. A 'héber' jelentés ugyanis nem teljes értékű ekvivalens a *Hebrej*nek, amelynek nagybetűs írásmódja egyértelműen jelzi, hogy személyt jelöl

főnével állunk szemben, míg a *héber* (kétszófajú) szó jelentése, ha főnév, elsősorban ez: 'a héber nyelv' (vö. ÉKsz).

- 8 Mindamellet, hogy a SzHM-nak megvolt a maga önálló, kialakult szerkesztőségi koncepciója, a forrásokra, a források által fölkinált megoldások sokféleségére való hivatkozás gyakran szerepel a vitában, mint érvelési alap.
- 9 Az ekvivalensek szinonimasorba állítása mellett ez a szócikk egy másik lexicográfiai problémát is fölvet: a szavak szakmai minősítésének gondját. V a l ó b a n orvosi műszó-e a *hropotinja* és v a l ó b a n szaknyelvi ekvivalensek-e a megadott magyar értelmezők? K. K. véleménye egyértelmű. Néhány újabb, szerbhorvát és magyar nyelvű szakkönyv (Med 1970., Med 1981., Brencsán János: Új orvosi szótár, Bp., 1983., Trencsényi Tibor (szerk.): A gyakorló orvosok enciklopédiája, Bp., 1977.) átböngészése után viszont szükségesnek látszik az eset újbóli megvizsgálása, mégpedig nemcsak a szakmai minősítést, de a jelentésfölzást, a szinonimasor kialakítását és a latin nyelvű "ekvivalás"-t illetően is.
- 10 A szótárban végül is így olvasható:
laz (m pl) -ovi 1. /iskraćeno mesto/ irtvány, tisztás 2. /oboreno drveće/ kidöntött fatörzsek az irtványon 3. <njivica u kamenjaru> darabka szántóföld <a sziklák között> 4. <staza> ösvény, erdei gyalogút 5. <onvor u ogradi> útjáró <sövényen, kertészen>.
- 11 Az ÉSz, az ÉKsz segítségével nélkül nehéz érdemi megoldást találni az ilyen és hasonló kérdésekben.
- 12 A *hanuma* kapcsán, ürügyén fölvehető a kérdés: amikor a szerbhorvát nyelv olyan nagy számban ismer, használ török jövevényszavakat (amelyeknek pedig az értelmezése a magyarban, a közismert történelmi körülmények, különbségek folytán igen nehéz), miért nincs e rövidítések közt egy a turcizmusok jelölésére?
- 13 Klaióban a *hanumica* jelentése 'gospodica' – tehát nem egyértelműen 'leány'.
- 14 A szótár egyik munkatársa.
- 15 Valószínűleg nem kellett volna elhagyni a címszó mellől az *obs* jelzést.
- 16 Nagyobb baj, hogy pl. a *narodni* – szókapcsolat kimaradt.
- 17 A 2. jelentés *fig* volta a problematikus. Végül is a szótárban az 1. és a 2. jelentést összevonták, s ezáltal a *fig* jelzés tárgyatlanná vált. Ez logikus megoldásnak látszik, mert a szótár jelzi, – nyilván a NR nyomán –, hogy a címszó *corr*, és utal a *mileti*-re (a MR a *miljeti*-re). (A *mileti* a SzHM-ban r.szletes lexicográfiai földolgozást kapott). Ilyen esetekben, tehát, ha *corr* alakról van szó, a leghasznosabb megoldásnak az látszik, ha a helytelenek tartható szóalak földolgozását a helyes alakra való egyszerű utalással – tehát értelmezés nélkül oldjuk meg.
- 18 Klaió szerint *hadžiluk* (a MR szerint is ua. mint a *hodočašće*) jelentése 'nodočašće (privotno u Meku, a kasnije i drugamo)'.
- 19 A véglegesített SzM- kéziratban a vitatott 'csutak' jelentés nem a 3., hanem a 2. jelentésben áll, a 'marok', 'marék' mellett.
- 20 A *kratkorek* ellen is, mellette is vannak szótári adatok: a MR-ben megtalálható címszóként (habár szinonimái közül hiányzik a *lakoničan*). Ugyanakkor a *lakoničan*-t Klaió a *kratkorek* nélkül értelmezi, más szinonimákkal. Visszatérve a SzM-ra: ha már a kézirat egy helyen jelzi, hogy szinonimaként kezeli ezt a két szót, tanácsos l e t t v o l n a ezt a *kratkorek*-nél is megtenni. Annál is inkább, mert fölmerült vele kapcsolatban a csináltság gúnája, vadjja.
- 21 A szótár végleges megoldása:
lasalijansvo (n v) *lasalizam*.
A szintén emlegetett *lasalianizam* nincs fölvéve. A *lasalizam*, természetesen, kidolgozott szócikk.
- 22 A végleges változatban a *lasan* megmaradt három szócikknek.
- 23 A végleges változat szerint jelentése 'havas őszi v. tavaszi napok'.
- 24 A kész szótárban a vitás 3. jelentés mellől elmaradt a /fig is/. A szótárfírók következetességét jelzi, hogy az *azur* címszót, amely alakváltozata a *lazur*-nak, ugyancsak az 'égszínkék' ekvivalenssel értelmezik. A lektort valószínűleg a *lazur* szó lehetséges jalzói használata – amit a szótár valami oknál fogva sem itt, sem hasonló esetekben nem jelöl – vezette félre.
- 25 A szótárszövegben végül is a *pendzer/prozor* szókapcsolat került.
- 26 A SzM egyik munkatársa.
- 27 Huszonegynehány év távlatából az olvasó valóban csak sajnálkozhat, hogy egy kanál vízben is ekkora vihart támaszthatott a harag. Viszont ha már ennél a szónál tartunk: egy azóta meg-

- jelent szótár, Dragoslav Andrić Rečnik Žargona c. munkája, nemcsak magát a *ler*-t közli egy újabb jelentésében, de hírt ad egy *ici na ler* (természetesen argotikus) szókapcsolatról is. A SzHM újabb kiadása során esetleg ezt figyelembe lehet majd venni.
- 28 A címszókészlet kialakításakor nem tanácsos túlságosan rábíznunk magunkat az előzményekre, sem pedig pusztán mennyiségi szempontok szerint válogatni korábbi szótárakból, mivel ilyen módon a hibák is esetleg könnyen átöröklődnek.
- 29 Furcsa módon az egyetlen (újabb) forrásmű, amelyben ez a címszó megtalálható (Željko Bujas: Hrvatski ili srpski rječnik I. Zg., 1983) *arch* (= zastarjelo – tehát 'elavult') jelzéssel látta el a *lilih*-et. Ez alighanem azt jelzi, hogy olyan kérészerűletű jövevényszóval van dolgunk, amelyet nem volna okvetlenül fontos szótári úton konzerválni – különösen nem oly módon, hogy ne utaljunk legalább őshonos és közismert szinonimájára, a *lizalica*-ra.
- 30 Nemcsak Barićban, de a MR-ben is, igaz, *lipso*=*lipsa*² alatt. Viszont kissé összekuszálja a dolgot, hogy a *lipsa* szóalak a MR-ben két homonim lexemát takar; az egyiknek – *lipsa*¹ – a szinonimája a 'Žrvinče' (ženka) koje tek što nije uginulo' jelentésű *lipsanica*, a másiknak – *lipsa*² – pedig, amely valószínűleg címszavunkkal azonosítható, 'vo koji samo što nije lipsao' a jelentése.
- 31 A vita oly módon is megoldható, hogy a *lisić* 3. alatt *ling* vagy *sci* rövidítéssel utalnak a szaknyelvi használatra, s így már talán nem lett volna furcsálható sem egy egyszerű 'cédula' sem egy esetleges '(szó)cédula' alakban megadott értelmezés. (A vitás jelentés a kész anyagban is a 3. alatt található.)
- 32 Végül is a szótárba bekerült az itt még tévedésből föl nem vettnek mondott 2., 'lámpatartó' jelentés is.
- E szó kapcsán vehető föl a gondolat, hogy a SzM egy esetleges második kiadása esetén gondolni kellene a földrajzilag egyértelmű behatározható szavaknál – mint amilyen pl. a lukijernar is – e vonás jelölésére.
- 33 Végül is bekerült a szótárba a *luskuz* alakváltozat is, mint utaló címszó.
- 34 A másodikként szóba hozott jelentésárnyalat a szótárkézirat véglegesítésekor – helyesen – a *lupati I (tr) 3. (fig)* jelentés alá került. (Itt még II. 2. jelzéssel illetik.)
- 35 A lektoré és a szerkesztőé mellé, harmadik szempontként, fölvehető, hogy élő (vagyis: szükséges)-e az a szó, amelyről vitáznak?
- 36 Az utalásoknál – és nemcsak ott – a stilisztikai szempont is számba jöhet. A *ljubovati* (prov obs) eképpen mintha valóban az *ašikovani*-hoz állna közelebb.
- 37 A Matica Srpska által kiadott szinonimaszótárban – R. Jovanović-L. Atanacković: Sistematski rečnik srpskohrvatskoga jezika, NS., 1980. – ez a szó nincs benne sem a *brijači* szinonimájaként, sem más jelentésben.
- 38 A véglegesített szótárszöveg érintett része eltér a vitás megfogalmazástól: nem '(el)hullat levelet', hanem '(le)hullik /pl. levél/ került a címszó II. 2. jelentése alá mint részekvivalens, a 'leválik' szó mellé.
- 39 A vitás jelentésárnyalatot a MR is ismeri.
- 40 Komolyabb kifogás is érthető volna e címszó miatt a szerkesztőket! Például az, hogy a *lap* szót az állattani terminológia (vö. Zoološka terminologija, Bg., 1932., (OE) nem ismeri. Azután: a Homarus vulgaris fajtanevet többnyire a *jasog*-gal azonosítják a szakmunkák (pl. az imént idézett munkák is), habár újabbban inkább a Homarus gammarus járja (1. Životinje, Mladinska knjiga, Brem, OD). A *lap* ezek szerint föltehetőleg nem terminusjellegű szó; ha a nép között, bizonyos vidékeken él is egy bizonyos állatfajta megnevezésére, úgy a szótárban is csak mint ilyen kaphat helyet: népnyelvi, tájnyelvi szóként, utalással a köz- vagy szaknyelvi szinonimájára: *lap*... 3. v *jasog*.
- 41 A MR szerint – 1. *lavina*² – a kérdéses szó botanikai terminus, a *virak* szinonimája. Pontosan ez van a SzHM-ban is. Az azonosító latin terminus is mindkét helyen *Alchemilla vulgaris*. Nyilvánvaló, hogy ezek az adatok a Simonović-féle Botanički rečnik-ből valók. Bonnyolítja azonban a helyzetet, és kétségeket ébreszt az értelmezés pontosságát illetően az, hogy a magyar Növényhatározó szerint a *közönséges palásfű* latin azonosító neve *Alchemilla monticola*. Ugyanez volna ez, mint a *A. vulgaris*?
- 42 A Növényhatározóban az *Impatiens balsamina* magyar szakneve *kerti nyenyéljohozdám* vagy *fájvirdg*.

- 43 Eldöntheti a "fölvenni vagy kihagyni?" dilemmáját, ha tudunk valamit a szó – a szavak – gyakoriságáról, fontosságáról. Nem biztos, hogy *m i n d i g* a maximalizmus a legésszerűbb megoldás.
- 44 A Botanická terminologija szerint a *Picea omorica* = *omorica*; a *homara* nincs meg benne. A Bot csak a fajnevet jelöli, továbbá a dísznövényváltozatok közül sorol föl néhányat; a fajták között a *P. omoricá-t* nem említi. A *Picea* faj kiemelt szerbhorvát megfelelője az *omorika*; *homaró*-ról itt sem esik szó, sem pedig a *Pančičeva omoriká*-ról. A *balkáni lucfenyő*-t, illetve a *Picea omoricá-t* viszont a Növényhatározó nem ismeri. Végső soron tehát nehéz azonosítani a három nyelv terminusait-egymással is, a tényleges növényfajtaválal is.
- 45 A *hospitálci* szócikkén nem véletlenül csaptak össze a szótárírók; valóban nem egyszerű eset. A címszó fogalmi háttérének a tisztázásához tudni kell az alábbiakat: A *hospitálci* ua. mint az *ivanovci*, ua. mint a *malteški vitezovi* (szinonim megnevezései ugyanannak a tartalomnak). A jelzett szinonimák közül legismertebb a *hospitálci* lehet, mivel a fogalom lexikonbeli feldolgozása (1. az OE-ban) e név alatt történik, – alternánssa az *ivanovci*-, míg a másik kettő csak utaló címszóként szerepel. Klaić feldolgozása más jellegű: ő a *hospitálac*-ról utal a *maltazerre*, s jelzi, hogy ugyanaz az *ivanovac* is. Mindez a SzhM számára azért fontos, hogy eldönthető legyen, vajon kifejező vagy utaló szócikket kell-e kapnia, esetleg kihagyható-e. Mivel van olyan forrásmű, amely alapterminusként használja, kihagyni biztosan nem volna ajánlatos, sőt, kifejező feldolgozása látszik a leghelyesebbnek. Ekörül valójában nem is volt vita. A tulajdonképpeni nézetkülönbség a stílusminősítés kapcsán vetődött fel (nyilvánvaló azonban, hogy terminológiai okokból ered). Arra, hogy a látszólag stilisztikai probléma valójában értelmezési kérdés, K. K. érvelése világít rá. Lexikonokra hivatkozva ő mutat rá arra, hogy az *Irgalmasrend* és a *Hospitályos rend* nem ugyanaz – ahogy a lektor (talán Bakos adatai nyomán) látja. Ezért van ellen – s okkal – a lektor javasolta zárjeles magyarázat fölvételének és a stílusminősítés törleszték. A lektor azonban nemcsak a stílusminősítést kifogásolta, de a magyar nyelvű értelmezés szűkszavúságát is, amely a szótárhasználót meglehetősen bizonytalanságban hagyja. Bakosban megtalálja ugyanaz a *hospitályos* barátot, de ha tartalmilag tovább akarja pontosítani a fogalmat, könnyen félresiklik a kiegészítő *irgalmasrendi* jelzőn, hiszen az ÚjMLex-ben az *Irgalmasrendet* megtalálja, a *hospitályosokat* viszont nem. (Talán azért nem, mert a *hospitálaci*-kat, akiket szerbhorvát nyelvterületen, mint már volt róla szó, *ivanovci*-nak és *malteški vitezovi*-nak is neveztek, magyar nyelvterületen nem elsősorban *hospitályosok*ként tartottak számon), még ha illetéki is őket esetleg ezzel a névvel is. Erről azonban sem Bakos, sem az ÚjMLex, sem a TESz nem beszél.) Valamiféle fogódzóra tehát, ahogy a lektor is érezte, a 'hospitályos barátok' értelmezés mellett igencsak szükség volna. S talán nem is csak itt, a magyar oldalon, de már a címszó mellett, szerbhorvát szinonimaként. (Szinte kényszerű az *ivanovci*, amit viszont – megmagyarázhatatlanul – a SzhM a maga helyén sem dolgoz föl, nem is említi.) Magyar megfelelőként szóba jöhetett volna a 'johanniták', amely, amellet, hogy tartalmilag teljes értékű és – az *ivanovci*-n keresztül – közvetlen ekvivalens, a magyar forrásmunkákban is könnyen föllelhető. Úgy tűnik, hogy a *hospitálci* szócikkén egy újabb kiadás előkészítése során lesz mit változtatni.
- 46 A magyar szótárhasználó joggal kérdezhetné, hogy a 'krákogás' és a 'torokköszörülés' között mi az a l é n y e g i különbség, ami szükségessé teszi a jelentésbontást?! Vö. az ÉKsz *harákol*, *krákog* és *torokköszörülés* szócikkeivel!)
- 47 A MR-ben a *hramben* és a *prehramben* ua. - a SzhM-ban ez a kapcsolat nem ilyen egyértelmű.
- 48 Végül is elsőként 'gyfkslós' lett, másodikként 'kard'.
- 49 Adalékként ahhoz, hogy a terminológia szövevényében milyen nehéz eligazodni, álljon itt néhány orvosi szakmunka idevágó adata:
- ML: leucemia: lymphatica = limfocitna leukemija (ez utaló címszó is)
 ME: Leukemija-nál: limfocitna 1.
 Új orvosi szótár: limfoid leukémia /a limfatikus (lymphaticus) 'nyirokhoz tartozó'-t jelent/
 A gyakorló orvos enciklopédiája: lymphoid leukemia
 Tehát úgy látszik, hogy a *limfocitna leukemija* a szerbhorvát, és a *limfoid leukémia* a magyar terminusértékű kifejezés.
- 50 Valószínűleg elkerülhető lett volna a vita, ha a *bot* jelzést nem az egész, szócikkre, hanem csak az 1. jelentésre vonatkoztatták volna (Vö. pl. az ÉLsz megoldásával!) Így a szócikk

letikográfiaiban valóban támadható, annál is inkább, mert az analógnak jelzett *kaupina* és *bundeva* szócikke más rendszerezési elv szerint épül fel.

- 51 A SzhM tagolása lényegileg átfogja a MR számokkal nem tagolt jelentését. Kifogásolható viszont, hogy nem jelzi a címszó költőies jellegét, amire pedig a MR utal. A SzhM-ban a markánsabb jelentéstagolást a szótartalom összetettsége indokolta teszi, arról azonban lehetne vitát kezdeni, hogy melyik a legalkalmasabb sorrend a jelentések között.
- 52 Az ilyen és hasonló jellegű problémákat csak részletezően pontos, következetes és átfogó utasítások kidolgozásával lehet(ett volna) elkerülni.
- 53 A *jeska* végül is bekerült a SzhM-ba, mégpedig a MR *počr* (= tájnyelvi) minősítését az újabb adatok ismeretében fölülbírálva, minősítés nélkül, tehát köznyelvi szóként.

54 L. a 25. sz. lábjegyzet helyén!

55 A *lap* nemcsak a stílusminősítés kapcsán vitatott, de gondot okozhat mint lappangó (elsikadit?) homonima (vö. MR) és terminus technicus is. (L. még a 40. sz. lábjegyzet helyén!)

A *lap* szócikkét például az alábbi megjegyzések érthetnék:

a) A SzhM három homoním szót vont össze egy címszó alá (vö. MR).

b) A *lap* 3. állatnév ugyan, de nem állattani szakszó, hanem a *hlap* szó romlott alakja (vö. MR, OE). Csakhogy sem ezzel, sem a másik elfogadott szinonimával (*rarog*) való kapcsolata nem világlik ki az illetén feldolgozásból.

c) *Lap*² alatt a MR egy botanikai műszó értelmezését adja, ennek azonban a SzhM-ban nyoma sincs.

Mindezek után kockázatos volna arról dönten, hogy a *lap* szó (szavak) - így összevontan illetve "minden" jelentés(ük)ben" - valóban minősíthető(k)-e *obs*-nak.

56 A vitatott közmondás végül is ilyen formában kapott helyet a szótárban: *jedna lasta ne čini proleca/proleće*.

57 A szótár végül is *prov* minősítéssel látja el a *lečarnik*-ot és utal a megfelelő köznyelvi szóra.

58 A *hrnja* szó - a már korábban is emlegetett orvosi szakirodalom adatai alapján - egyértelműen csak *pop* minősítést kaphat, mert a *Labium leporinum* med terminológiai megfelelője a szerbhorvátban a *zečja usna*. A megfelelő magyar terminus (latinul ugyancsak *Labium leporinum* vagy *Cheiloschisis*) pedig: *nyúlajak*.

59 Némileg talán változtat az illetén képen az a tény, hogy sem a ML, sem pedig a ME nem vett föl címszóanyagába a *hučac*-ot. Ezek szerint talán mégis kizárhaja egymást - legalábbis egyazon jelentésen belül - a táji és a szaknyelvi jelleg.

60 Végül is kimaradt a *med* minősítés is és a latin szakkifejezés(ek) is.

61 A *lepunui cor* - *lepuhnuti* (a MR-ben is, meg a SzhM-ben is). De még ez az utóbbi "helyesebb" alak is *počr*. - vagyis tájnyelvi minősítést kapott a MR-ben.

62 Végül *lakrdijaš* lett a magyarázó szinonima.

63 Végül kimaradt a magyarázó szinonima. Pedig a címszó *obs* minősítése, az értelmezők köznyelvi volta éppenséggel megkívánta - de legalábbis megtúrta - volna. (Vö. MR *ljubimni, ljubazan*)

64 Végül is mindkét jelentést kapott magyarázó szinonimát.

65 A lektor nyilvánvalóan - itt is, sok más helyen is - elsősorban a MR-re támaszkodik.

66 Zavart csak az okoz, ha a szinonim viszony a címszó és a magyarázói között nem egyértelmű. Pl.: a *hegede prov legede, violina!* szerkesztésmód tulajdonképpen egy szintre hozza az *egede* és a *violina* szavakat, holott az első tájnyelvi szó, alakváltozata a *heged*-nek, a *violina* viszont a tájnyelvi jellegű címszó közkeletű köznyelvi megfelelője. De túl ezen a konkrét eseten: a vitairatból kiderül, hogy a lektornak az utalásokkal szembeni ellenérzése jórészt praktikus megfontolásra (sokkal inkább erre, mintsem elvi okokra) vezethető vissza ("nem lesz, aki megcsinálja"). Ismerve immár a szótár mindhárom kötetének anyagát, tudhatjuk, hogy a következetes anyagfeldolgozás megvalósításához - az utalásokat illetően sem - voltak meg mindig az ideális föltételek.

67 A M-N csak *villanyhegesztő*-ről tud, a M-O viszont csak *villamoshegesztő*-ről. A Helyesírási szótár a *villanyhegesztő* megoldást sugallja.

68 Ebben a kérdésben - és a hasonló jellegűekben - az elsőbbséget mégiscsak a szakszótáraknak és szakkönyveknek kellene adni. A ML és az Új magyar orvosi szótár alapján a következőképpen foglalhatunk állást: *epilepácán*: ~ napad (ML) = epilepsziás roham (Új magyar szótár).

- 69 A *slatnyog* vidékünkön (és mint a zárójeles magyarázat mutatja, a szóárban is) ugyanazt jelenti, mint a *csoszog* (vö. ÉKsz). Ebben az esetben tehát indokolatlannak látszik tördelni a szó-jelentést.
- 70 Végül is az ekvivalensek sora így alakult: komlóültetvény, komlókert, komlóskert.
- 71 Végül is a SzHM-ba *ubrzati hod* /! 'meggyorsítja lépteit v. a lépést' került. A vitás konstukció az ÉKsz-ban a következő alakban fordul elő: meggyorsítja a lépteit (1. *meggyorsít*); megket-tözi a lépéseit v. lépteit (1. *megketűz*).
- 72 A SzHM valószínűleg az első közmondás kedvéért alakította át ezt a másodikat is, holott, mint a következőkben kitűnik, nem ez a legszokványosabb alakja: *guju u nedrima hraniti* = 'kígyót melenget a keblén' (SzHM); MR: *hraniti guju na srcu (na prsima, u njedrima)* (guja); *hraniti zrnju u njedrima* (hraniti); ÉKsz: *kígyót melenget a keblén* (kígyó); O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások: *Kígyót melenget (táplál v. tarj v. nevel) keblén (rég: kebelében)*.
- 73 Az ÉSz-ban és az ÉKsz-ban *bice* címszó nincsen; de talán jobb is volna itt a *biceg*-ből képzett 'bicegő'.
- 74 L. Még a 3. sz. jegyzetben!
- 75 Az *alsófogás*-t a szertorna szókinsz is ismeri (vö. ÉKsz), de sportszakértőnek kelleme lenni ahhoz, hogy eldönthessük: ugyanaz-e ez, mint a *fordított fogás* vagy a *lakami hvat*.
- 76 Az ÉKsz-ban, a *hizeleg* címszó alatt K. K.-t igazoló szókapcsolat található: *hizeleg a hiúsá-gomnak*.
- 77 A "tavaszt" szóalak végül is visszakerült a szövegbe. L. még az 56. lábjegyzet helyén!
- 78 A magyar közmondásokat illetően O. Nagy Gábor a legilletékeőbb. Magyar szólások és közmondások c. gyűjteményében a hazug emberrel kapcsolatban a következő közmondások találhatók: *Hamarabb utoléri (könnyebb utolérni) a hazug embert, mint a sánta kutyát (sánta ebet); (A) hamis embert előbb megfogják a hamisságában mint a sánta ebet a lopásban (Aki sánta, csak sántikál v. sánta csak sántít, de a hamis (a)t utoléri; A hamis lelket a sánta koldus is utoléri (rég); Csak fél lába van a hazugságnak* (rég). O. Nagy Gábor szerint tehát a mai magyar nyelvben az *utoléri* igével jelentkező hosszabb forma az inkább járatos. Van ugyan egy olyan variáns is, amelyben a *megfogják* igealak jelenik meg, de nem önnállóan, hanem egy vonzatszerkezetben. Egyébként is a közmondásnak ez a variánsa régies stílusaránylatú, szó-tári fölhasználhatósága tehát korlátozottabb, mint egy olyan közmondásé, amely a szinkroniában is él.
- 79 ASzhM-ba végül is tagolatlanul került be a vitás címszó 'gyep, parlag' jelentésben. A jelen vitairatból nem derül ki sem az, hogy miért maradt ki az 'ugar' jelentés, sem az, hogy miért álltak el a jelentés tördelésétől.
- 80 Gyakorló háziasszonyok szerint a *lenja pita* magyarul minden bizonnyal 'lusta pite'. (Talán éppen úgy keletkezett ez a szókapcsolat is, mint a *lusta kötés* - 1. az ÉKsz-ban -: viszonylag gyorsan és egyszerűen lehet elkészíteni). A *lankadt* jelzőhöz csak annyit: tudomásom szerint az illető téztafeleség egyáltalán nem lankatag. Újabb, meggyőző adatokkal szolgálhat azonban a nyelvészeti szakirodalom is: Kiss Lajos: Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban, Nyudt Ért. 92. Ebben a tanulmánygyűjteményben, a *Rezsderelye* cím alatt ez olvasható: "A *lustamézes* és a *rezsderelye*-féle ételnevekben a *lustá*-nak, illetőleg a *rest*-nek voltaképpen 'lusta asszonytól szívesen készített, ilyen asszonyra jellemző /ételfajta/' jelentést kell tulajdonítanunk". (I. m. 149. 1.)
- 81 Klaić szerint a *lincuo* az olaszból való átvétel, jelentése 'plahta'. A *plahta* ugyanakkor (a MR-ben) '(ágy-)lepedő', '(asztal)terítő' és '(autó- ill. kocs)itakaró' egyaránt lehet.
- 82 Szakértő nem lévén csak a következőket tudtam kisilabizálni néhány kéznél levő szóárból:
list kormila = pero rulja
 (in. Rusko-anglo-srpskohrvatski pomorski rečnik, Bg., 1966)
kormánylapát haj (ózási műszó) = palatnyice/pero rulja
 (in.: Hadrovics-Gáldi: Magyar-orosz szótár. Bp., 1986).
 Ezek alapján úgy tűnik - habár az adatok nem fedik K. K. más forrásokból szerzett tapasztalatait, hogy a *list kormila* = 'kormánylapát' ekválás sem (túl nagy) tévedés.
- 83 A *loda* a szerbhorvát nyelvben (vö. Klaić, MR, Bujas) olyan szó, amely a jelek szerint napjainkban a jelentésfejlődésnek egy kriikus fázisánál tart: mindinkább 'behúzott erkély' jelentésben használatos a korábban gyakoribb 'bolíves folyosó' helyett. Amikor tehát e l v b e n mindkét vitázó félnek igaza van (vö. MÉKsz), a szóáríró dolga, hogy gyakorlatias és ésszerű

megoldást találjon a bonyolultabb problémákra is. Kétjelentésű szó esetében a *loda* ma ilyen szó - a megoldás az, hogy mindkét jelentést regisztrálni kell, a lehetőleg jelezni kell a jelentésváltozás irányát is. A SzhM szerkesztési gyakorlata mindhárom alább következő megoldási módozatot lehetővé tette volna:

- a) *loda arc. 1.* (neol) behúzott erkély **2.** boltíves folyosó loggia (e: loddzsa)
- b) *loda arc. 1.* behúzott erkély **2.** *rar /v. obs v. prov/.* boltíves folyosó loggia (e: loddzsa)
- c) *loda arch* loggia (e: loddzsa)

84 A *ljuštii* ige, mint a MR-ből, kitűnik, egy bizonyos jelentésterületen szinonimája a *gulii*-nak. Ez a szó pedig (nem szaknyelvi használatban, sőt, átvitt jelentésben is) gyakran kötődik a *kožu* főnévhez. A *gulii kožu* szókapcsolat értelmezése pedig (1. SzhM) nem okoz semmilyen nehézséget. Valószínűnek látszik ezek után, hogy a *ljuštii kožu* szókapcsolat ugyanúgy értelmezhető, mint a *gulii kožu*: '(le)nyúz'.

SZEMLE

A hagyományos műveltség továbbélése I. k.
Szerk.: Kiss Mária; II. k. Szerk.: Niedermüller Péter.
Az I. magyar-jugoszláv folklór konferencia előadásai.
MTA Néprajzi Kutató Csoport. Budapest, 1984.

Néprajztudományunk kapcsolódása a szomszéd népek és tágabban az európai szociálintropológiai kutatásokhoz új szállal erősödött. Kölcsönös megegyezés alapján periodikusan rendezik meg a magyar-jugoszláv ill. a jugoszláv-magyar folklór konferenciákat Magyarországon ill. Jugoszláviában. Az első konferenciát Budapesten rendezték 1983. november hó 1. és 3-a között s az ott elhangzott előadások foglalata az I. és II. kötet.

Nem kétséges, hogy a konferencia korszerű, sőt időszerű témák megvizsgálását tűzte napirendjére. A hagyományos műveltség múltbeli és jelenkori beépülését a folyamatosan megújuló és a kor kihívásainak jobban megfelelő újabb struktúrába többféle megközelítésben vizsgálták a különböző felkészültségű szakemberek. A néprajzos, nyelvész, történész és más diszciplínák kutatói azonban nem szétdarabolták, hanem egységes összefüggésben szemlélve tárgyalták a megvitatott témát. Ez a körülmény – legalábbis részben – a szervezés és megfelelő előkészítés eredménye.

Az előadások négy témacsoportban zajlottak le 1983. november hó 1. és 3.-a között. Az I. témacsoport előadásai a Folklór és történelem témakörből kerültek ki.

Hadrovics László a konferenciát és a jelen kötetet megnyitó Bevezetőjében konkrét példák során át hívja fel a figyelmet azokra a korábbi századokból származó interetnikus népköltészeti és szokásbeli kapcsolatokra, amelyek a magyarság és a vele együtt élő vagy szomszédos délszláv lakosság műveltségében kimutathatók. *Magasműveltség és népi tudatvilág Magyarországon a 17–18. század fordulóján c.* művelődéstörténeti tanulmányában R. Várkonyi Ágnes igen sokoldalúan tekinti át és összegezi az adott időszaknak a címben megjelölt problematikáját. Különös hangsúlyt kap a népi és az ún. úri műveltségben egyaránt élő azonos műveltségi elemek szerepe, ezek oda és vissza áramlása a két – jogi és gazdasági szempontból eltérő alapokra támaszkodó – műveltségi szerkezetben. Gazdag szöveganyag bevonásával mutatja be Erdélyi Zsuzsanna, hogy ma is kiemelkedő kutatási téma a *Középkori költészeti emlékek a hazai interetnikus – délszláv – szakrális hagyományban*. Tanulmányában az egyházi költészet és a népköltészet egymásra hatását vizsgálja a népi imádságok elemzésével,

mind a magyar, mind a környező délszláv nyelvű területekről véve példáit. Kriza Ildikó *Hunyadi és Mátyás énekek a magyar és délszláv folklórban* c. dolgozata újabb műfaji (pl. mondai) adatok bevonásával terjeszti ki a kutatás etnikai bázisát (pl. a szlovének felé). és a történelmi események áttekintésével teszi érzékletesebbé az eredetileg vsz. műköltészeti anyag folklorizálódásának folyamatát. Barna Gábor a Mezey-család több nemzedéken át kántorizáló tagjainak szerepét vizsgálja az egyházi népének-költésben s így a *Katolikus egyházi népének, énekszerzők és a folklorizáció* c. előadása egy hazai környezetben keletkezett autochton szellemi néprajzi képződmény születésének és virágzása utáni hanyatlásának a bemutatása. Nagy Ilona a máig sem eléggé vizsgált balkáni bogumilizmus lényegei problémáját veti fel az *Apokrif legendahagyomány, balkáni bogumilizmus* c. cikkében, kitérve a középkori magyar kapcsolataira s a folklórban még ma is fellelíhető nyomaira.

A Folklór és irodalom témakörrel foglalkozó tanulmányok között elsőnek Penavin Olga *A folklór nyelve és a nyelvjárás* c. dolgozatában adott számot azokról a stflusbeli, hangtani stb. nyelvi normákról, amelyek szinte morálisan kötelezők a jugoszláviai magyar falvak lakossága körében. Banó István *Egy jugoszláviai magyar népdalgyűjtemény szövegelemzésének néhány tanulsága* c. írása a Zentán, 1978-ban megjelent "Tiszából a Dunába folyik a víz" c. népdalgyűjtemény szövegeinek verstani áttekintése. *Legenda és valóság Ivo Andrić Híd a Drinán* c. regényében c. elemzésében Fried István sorra veszi azokat a népi legendamotívumokat, amelyek át-meg átszövik a Nobel-díjas író regényét. Elemzi az író alkotói módszerét, esztétikai-stilisztikai jellemzőit, a népi környezet szociológiai tarkaságát. Voislav Jaćoski az irodalomszociológus szemével vizsgálja a jelenkori makedón színműírást *A folklór szerepe a kortársi makedón drámairodalomban* c. írásában. A drámairodalom fejlődési stádiumának is meghatározója az a megállapítása, hogy a dráma felfutásának egyik, - ha nem a legfőbb! - oka, hogy "a drámában lehetséges a tájnyelv használata". A témacsoport anyagát Benedek Katalin *Adalékok a novellamesékben szereplő rejtvények, proverbiumok vizsgálatához* c. tanulmánya zárja.

A III., A tárgyi világ folklórja c. témacsoport első dolgozatában Peneva-Vincze Lili *A bor- és kávéivás a bolgár népdalokban, mint a vallás és ethnos ismertetőjeléről* szöveget megállapítva, hogy a bor említése a keresztény vallású ill. bolgár etnikumú lakossághoz, a kávéivásé pedig a mohamedán ill. a török etnikumhoz kapcsolódik. Milana Černelić *Egy zombori mézeskalácsos családról* szólva megrajzolja a Janovics-család három, sőt a mába is bele nyúlva - négy generációján keresztül azokat az ünnepi szokásokkal összefüggő ízlésbeli változásokat, amelyek a gazdaság, a család gazdálkodásának gyakorlati szintjén társadalmi felhajtó erővé váltak. Ehhez azonban az a céltudatosság kellett, amely mellett "Janovicséknál semmi sem volt esetleges, minden új munkafolyamat mérlegelésre került, mielőtt kockázatot vállaltak volna". A Tisza jobb partján elterülő Telecskai-dombokon fekszik Oromhegyes, egykori juhász község, melynek lakosai közül került ki a Bácska és a Bánát uradalmi juhászainak túlnyomó része. Közülük akadt, aki

Ráday "vendéglátását" is élvezte. A juhász nemzedékek egymásnak átadott szokásait, juhász reguláit, hagyományait az egyik familia frástudó tagja, Balázs Mátyás papírra vetette, s ennek alapján, valamint helyszíni gyűjtésre támaszkodva ad hírt a régi juhászletről Tripolszky Géza *Hagyományörzés a Tisza-vidék juhászainál* c. írása. Veselinović Šulc Magdolna *A magyar útirajz-írók feljegyzései a XIX. század nyolcvanas éveiben a bosnyák népeletről, különös tekintettel a nők viseletére* c. dolgozatában nagy bőséggel foglalta össze az egyes magyarországi újságok - Fővárosi Lapok, Vasárnapi Újság -, valamint az útleírók - Asbóth János, Strausz Adolf - és összefoglaló monográfiák - Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben - szerzőinek a témába vágó adatait. A kultúrelemek kölcsönös kicserélődésének egyik színhelye és alkalmá a vásár s ennek vizsgálatából leszűrt eredményeit adta elő a konferencián Dankó Imre *Interetnikus hagyományok vásáraink életében, különös tekintettel a magyar-délszláv kapcsolatokra* c. referátumában. Dömötör Tekla a reálisnak (füveknek) és misztikus cselekményeknek (kártyavetés, a beteg hajának víz alá süllyedése, mint a gyógyulás előjele stb.) összekapcsolódása, a gyógyítást végző személyektől függő változásáról tartotta meg beszámolóját *Egy baranyai füvesember arcképe* címen.

A IV. Etnikus tradíciók című témacsoport tartalmazza a legtöbb dolgozatot, így tematikája a legváltozatosabb. Voigt Vilmos elvi-módszertani tanulmányát *A továbbélés kérdése a jugoszláv és a magyar folklórban* témának szentelte. Különös figyelmet fordít az etnikai-kulturális kontinuitásra, a migrációra (kirajzások, áttelepülések) s egyéb történeti tények vizsgálatára. Kovács Ágnes a *Bukovinai székely mesemondókról* megállapítja, hogy igen gazdag a meseanyagukban a középkori szerzők (Szent Hilárius, Gesta Romanorum, Heltai Gáspár: Ezópus meséi, Ponciánus históriája, Salamon és Markalf, Gyergyai Albert: Árgirus széphistóriája) munkáiból "leszállott" anyag. Radmila Fabijanić *A hagyomány egyes elemei a korabeli népi életben* című beszámolója a nagycsalád és szűkebb világának felbomlásával járó társadalmi-gazdasági és szellemi-kulturális változásokat elemzi a boszniai falusi lakosság szférájában. Jung Károly a két karácsony közt font mágikus erejű cérna lényegi szerepéhez: a boszorkány felismerésénél és ellene történő védekezésnél betöltött funkciójához közöl adatokat a magyar és a délszláv hiedelemanyagból s ezek összehasonlító vizsgálatáról számol be *A kétkarácsonyi cérna* c. tanulmányában. Bodor Anikó *Közös vonások a magyar és a szerb népzeneben* c., dallamok mellékletével kísért közleménye a szerkezet, a dallam, az előadásbeli sajátosságok, műfaji csoportok összevetését és elhatárolását mutatta be. Kiss Mária *A szokáshagyomány integrálódási irányai* c. új eredményeket felmutató referátumában megállapítja, hogy a mennyiségi integrálódással párhuzamosan - amikor ugyanis megszűnt ünnepi alkalmak szokásai a még továbbélő ünnepi alkalmak szokásrendjébe tagolódnak be - egy minőségi integrálódás is folyik. Ez utóbbi esetben átvétel, kontamináció, interetnikus hatás következtében újnak tekinthető szokás is keletkezhet. Katona Imre *Magyar néprajzi kutatások Jugoszláviában (1970–1982)* címen kutatástörténeti áttekintést ad. A változásvizsgálatokról számol be M. Kozár Mária *A folklór-hagyomány átalakulásának tendenciái a magyarországi*

szlovének körében c. dolgozata, főleg az énekelt népköltészeti anyag alapján. Egy interetnikus történeti folyamatról, a nyugatmagyarországi horvátok által a szomszédos német nyelvterületről átvett és máig terjedőben lévő halotti koronáról értekezik Horváth Sándor *Temetkezési szokások a nyugatmagyarországi, gradiscei horvátoknál: a halotti korona* c. beszámolójában. Grin Igor *A Sopron környéki horvátok epikus népköltészetének néhány sajátosságáról. (Különös tekintettel Mate Szimkovich kézíratos kópházi énekeskönyvére.)* c. elemzésében a múlt század közepén keletkezett, történeti énekeket tartalmazó kézíratos gyűjtemény alapján tekinti át a régi horvát népköltészet életútját.

A jelenkutatás eredményeit tartalmazó II. kötet tanulmányainak sorát Lammel Annamária *A folklór a falu rendszerében (Megszűnés, átalakulás, megmaradás)* c. vizsgálata nyitja meg az 1973-ban Atkárón végzett terepgyűjtés tanulságainak alapul vételével. Hoppál Mihály *A mai folklór, mint társadalmi kommunikáció (A szerencse lánclevele)* c. cikkében a névtelenül feladott, sokszorosítva tovább küldendő levelek társadalmi hatásának körülményeit, hiedelmeit, nemzetközi kapcsolatait ismerteti. A falusi turizmus néprajzi-antropológia vizsgálatával a hagyományos műveltség mai utóéletének egyik sajátos módjára hívta fel a figyelmet Fejős Zoltán *A falusi turizmus - a hagyomány utáni korszak alternatívája?* c. dolgozatában. Tátrai Zsuzsanna *Iskolai gyermekfarsang (Kutatási beszámoló)* c. beszámolójában konstatálja a gyermekek számára rendezett álarcos rendezvény társadalmi szintű jelentőségét, a műsor összetételét, és annak aktuális változásait. Befejező tanulmányában a kötetet szerkesztő Niedermüller Péter elemzi a *Folklór és folklorizmus a mai magyar sajtóban* címen összefoglalható jelenségeket, a "hagyomány felé való fordulást".

A gazdag tartalom mellett is hiányzik az anyagi korlátozások miatt kimaradt, az egyes előadásokhoz konkrétan kapcsolódó hozzászólások anyaga. Némí kárpótlást jelent Kriza Ildikó Előszóban tett ígérete, amely szerint "Mindezen munkálatok olyan problémafelvetéseket mutatnak, amelyeknek kutatását a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia és a MTA Néprajzi Kutató Csoportja a jövőben is folytatni kíván". A megindult közös kutatások eredményeit tartalmazó "Folklór és tradíció" sorozat I. és II. kötete a jelen kiadvány.

Hegyí Imre

